

незалежний культурологічний часопис "І"
22 рік видання

65
2011

nezaležnyj kul`turolohičnyj časopys "І"

Видання здійснено
за підтримки

.....

Портрет
цісаря Франца Йосифа

З легкої руки нелояльного
щодо Австро-Угорської імперії чеха Ярослава Гашека сві-
том пішов гуляти відомий
сюжет з портретом найясні-
шого монарха, якого обсидали
мухи і через який таємний
агент державної поліції Брет-
шнейдер у шинку «Під ча-
шею» шинкаря Палівця запі-
дозрив державну зраду. Трохи
тексту оригіналу:

«Бретшнейдер замовк і роз-
чаровано обвів очима порож-
ній шинок.

— Тут колись висів порт-
рет найяснішого нашого ціса-
ря, — за хвилину знову заго-
ворив він, — отам, де тепер
дзеркало.

— Еге ж, правду кажете,
висів, — ствердив пан Палі-
вець, — та той портрет дуже
мухи запаскудили, от я і виніс
його на горище. Бо, знаєте, ще
хтось, бува, дозволив би собі
кинути якесь слово і могли б з
цього вийти неприємності. А
на біса мені це здалося?»

Але до чого це я, скажете
ви? У мене теж трапилася іс-
торія, пов'язана з портретом
цісаря Франца Йосифа. Мій
дідусь, як і достойний Йозеф
Швейк та кожний галичанин

гідного до військової служби
віку, так само відважно боро-
нив імперію у складі австро-
угорського війська під час I
Світової війни. А тому мав
певний сентимент до шанов-
ного цісаря.

Проживши довге життя він
упокоївся в Бозі у 1972 році.
Його улюбленою книжкою і
були «Пригоди бравого вояка
Швейка». Якоюсь мірою це
було його життя і життя того
покоління.

Змінювалися влади. Спо-
чатку ЗУНР, потім Річ Поспо-
лита Польска, потім перші
совіти (добрі, бо швидко
пішли), потім німецька окупа-
ція, потім другі совіти.

І всі вони кпили над і з
слабкої (бо по-суті просто
розійшлася по національних
квартирах) Імперії, і з подіб-
ного до Санта Клауса пере-
старілого монарха, який, вида-
валося, буде жити та правити
вічно.

А дехто і не кпив, а й мстив-
ся нащадкам Франца Йосифа,
як от Адольф Шікльгрубер.
Він не міг вибачити Габсбур-
гам їхньої м'якотілості та роз-
паду імперії.

Та вернімось до портрету.
Після похорону дідуся почали
прибирати хату. Добралися до
величної, завітчаної штучни-

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА

Тарас Возняк
(головний редактор)
Ірина Магдиш
Олесь Пограничний
Михайло Москаль
Герман Антонов

Адреса редакції:
e-mail: info@ji.lviv.ua
www.ji-magazine.lviv.ua
www.ji.lviv.ua

ми, ще за Польщі купленими квітами, ікони Святого Юра. На світ божий почали появлятися документи на землю, пачки австрійських, угорських, польських банкнот, кінські паспорти і ще маса різних важливих речей та документів.

Але найвеличнішою знахідкою була остання. Коли зняли саму ікону за нею у всій красі, з виблискуючими орденами, золотими аксельбантами та рум'янцем на щоках постав Його Імператорська та Королівська Величність Франц Йосиф I, Божою милістю імператор австрійський, апостольний король угорський, король богемський, король ломбардський та венеційський, далматський, хорватський, славонський, лодомерський та іллірійний, король ерусалимський та ін.; ерцгерцог австрійський; великий герцог тосканський та краківський; герцог лотарінгський, зальцбургський, штірський, карніольський та буковинський; великий князь трансільванський; маркграф моравський; герцог Верхньої та Нижньої Силезії, моденський, пармський, п'яченцький та гуастальський, Освенциму (Аушвіц) та Затору; тешинський, фріульський, рагузький (Дубровник) та зарський (Задар); володарний граф габсбургський і тірольський, кібур-

зький, горицький та градиський; князь трентський та бріксенський; маркграф Верхніх і Нижніх Лужиц та Істрії; граф Гогенемс, Фельдкірх, Брегенц, Зоннеберг та ін.; го-судар Трієсту, Котору та Вендської марки; Великий Воєвода Сербії (Воєводини), та інше, й інше, й інше. Гарно звучить – побувати б там тепер.

Отож портрет - ніякими мухами він запаскуджений не був!

Та вернімося до самого цісаря та його, як виявилось, вірного вояка – мого дідуся. Очевидно було щось, що не дозволяло йому викинути портрет цісаря вже не існуючої імперії. І це попри ризики, на які він наражався – і за Польщі, яка не надто милувала австрійських окупантів, і за більшовиків. За таке при советах вся родина могла бути вислана у Сибір. Бо ж більшість висилали просто за ніщо. Можливо це були спогади про його молодість.

Як би там не було це мені запам'яталося. І цим виданням про Франца Йосифа як смішного дідуся ми віддаємо належне молодості наших дідусів. А також трішки привідкриємо все віддаленішу і примарну сторінку галицької історії.

Тарас Возняк

Portret cisára Franca Josyfa

Z lehkoi ruky neložal'noho ščodo Avstro-Uhorškoji imperiji čexa Jaroslava Haška svitom pišlov huľaty vidomyj suzet z portretom najjasnišoho monarxa, jakoho obsydily muxy i čerez jakyj tajemnyj ahent deržavnoji policiji Bretschneider u šynku «Pid čašeju» šynkafa Palivča zapidozryv deržavnu zradu. Troxy tekstu oryhinalu:

«Bretšnejder zamovk i rozčarovano obviv očyma porožnij šynok.

- Tut kolyš vysiv portret najjasnišoho našoho cisafa, - za xvylynu znovu zahovoryv vin, - otam, de teper dzerkalo.

- Ehe ž, pravdu kažete, vysiv, - stverdyv pan Paliveč, - ta toj portret duže muxy zapaskudyly, ot ja i vynyš joho na horyšče. Bo, znajete, šče xtoš, buva, dozvolyv by sobi kynuty jakeš slovo i mohly b z čoho vyjty nepryjemnosti. A na bisa meni ce zdaloša?»

Ale do čoho ce ja, skažete vy? U mene tež trapylaša istorija, pov'jazana z portretom cisafa

Franca Josyfa. Mij diduš, jak i dostojnyj Jozef Švejka ta kožnyj halyčanyn hidnoho do vijškovoji služby viku, tak samo vidvažno boronyv imperiju u skladi avstro-uhorškoho vijška pid čas I Svitovoji vijny. A tomu mav pevnij sentyment do šanovnoho cisafa.

Prožyvšy dovhe žytt'a vin upokojivša v Bozi u 1972 roci. Joho uľublenoju knyžkoju i buly «Pryhody bravoho vojaka Švejka». Jakojuš miroju ce bulo joho žytt'a i žytt'a toho pokolinňa.

Zmiňovalyša vlady. Spočatku ZUNR, potim Rič Pospolyta Poľska, potim perši sovity (dobri, bo švydko pišly), potim nimečka okupacija, potim druhi sovity.

I vsi vony kpyly nad i z slabkoji (bo po-suti prosto rozijšlaša po nacional'nyx kvartyrax) Imperiji, i z podibnoho do Santa Klauša perestartiloho monarxa, jakyj, vydavaloša, bude žyty ta pravyty vično.

A dexto i ne kpyv, a j mstyvša naščadkam Franca Josyfa, jak ot Adolf Šikl'hruber. Vin ne mih vybačyty Habsburham jixňoji m'jakotilosti ta rozpadu imperiji.

Ta vernimoš do portretu. Pišľa poxoronu diduša počaly prybyraty xatu. Dobralyša do velyčnoji, zakvitčanoji štučnymy, šče za Poľšči kuplenymy kvitamy, ikony Svjatoho Jura. Na svit božyj počaly pojavl'atyša dokumenty na zemľu, pačky

avstrijskyx, uhorškyx, poľškyx banknot, kinški pasporty i šče masa riznyx važlyvyx rečež ta dokumentiv.

Ale najvelyčnišoju znaxidkoju bula ostanňa. Koly žnaly samu ikonu za neju u vsij krasi, z vylskyjučymy ordenamy, zoloty-my akseľbantamy ta rum'jancem na ščokax postav Joho Imperatorska ta Korolivska Velyčnist' Franc Josyf I, Božuju mylištu imperator avstrijskyj, apostol'nyj korol' uhorškyj, korol' bohemškyj, korol' lombardškyj ta venečijškyj, dalmatskyj, xorvatskyj, slavonškyj, lodomerškyj ta illirijnyj, korol' jerusalymškyj ta in.; erchercoh avstrijskyj; velykyj hercoh toskanškyj ta krakivškyj; hercoh lotarinškyj, zaľcburžkyj, štirškyj, karyntijškyj, karniolškyj ta bukovynškyj; velykyj kňaz transilvanškyj; markhraf moravškyj; hercoh Verxňoji ta Nyžňoji Syleziji, modenškyj, parmškyj, pjačenčkyj ta huastalškyj, Osvencymu (Aušvic) ta Zatoru; tesynškyj, friulškyj, rahužkyj (Dubrovnyk) ta zarškyj (Zadar); volodarnyj hraf habsburžkyj i tirolškyj, kiburžkyj, horyčkyj ta hradyškyj; kňaz trentškyj ta briksenškyj; markhraf Verxnix i Nyžnix Lužyc ta Istriji; hraf Hohenems, Fel'dkirx, Brehenc, Zonneberh ta in.; hosudar Trijestu, Kotoru ta Vendškoji marky; Velykyj Vojevoda Serbiji (Vojevodyny), ta inše, j inše, j inše. Harno zvučyt' - pobuvaty b tam teper.

Otož portret - nijakymy muxamy vin zapaskudženyj ne buy!

Ta vernimoša do samoho cisařa ta joho, jak vyjavyloša, virnoho vojaka - moho diduša. Očevydno bulo ščoś, ščo ne dozvoľalo jomu vykynuty portret cisařa vže ne isnujučoju imperiji. I ce popry ryzyky, na jaki vin naražavša - i za Polšči, jaka ne nadto myluvala avstrijskýx okupantiv, i za bilšovykiv. Za take pry sovjetax vša rodyna mohla bula buty vyslana u Šybir. Bo ž bilšist' vysylaly prosto za niščo. Možlyvo ce buly spohady pro joho molodist'.

Jak by tam ne bulo ce meni zapam'jataloša. I cym vydanňam pro Franca Josyfa jak smišnoho diduša my viddajemo naležne molodosti našyx didusiv. A takož trišky pryvidkryjemo vse viddalenišu i prymarnu storinku halyčkoju istoriji.

Taras Vozňak

F. Schmetzer

Герман Брох	8	Франц Йозеф I
Габріель Прашль-Біхлер	14	Габсбурги і придворний етикет
Габріель Прашль-Біхлер	18	Про щоденну робочу програму цісаря
Габріель Прашль-Біхлер	22	Щоденна служба цісарського персоналу
Габріель Прашль-Біхлер	26	Предмети щоденного цісарського вжитку
Габріель Прашль-Біхлер	35	Цісар на полюванні
Габріель Прашль-Біхлер	44	Догляд під час небуги. Домашні засоби і ліки
Габріель Прашль-Біхлер	50	Великий четвер у Гофбурзі
Габріель Прашль-Біхлер	54	Цісар Франц Йозеф і його алхіміки
Габріель Прашль-Біхлер	60	Про подорожі цісаря
Габріель Прашль-Біхлер	77	Цісар Франц Йозеф господар
Габріель Прашль-Біхлер	87	Цісар Франц Йозеф і жінки
Габріель Прашль-Біхлер	98	Останні дні цісаря
Габріель Прашль-Біхлер	106	Двійники цісаря Франца Йозефа
Фріц фон Герцмановскі-Орландо	112	Молочний зуб для монарха
Генрик Гальковскі	126	Рабин Шимон Софер і портрет цісаря
Мілош В. Кратохвіл	130	Європа у вальсі

ФРАНЦ
ЙОЗЕФ I
герман брех

[...] Для Австрії воно [запровадження парламентаризму – Ю. П.], до того ж, стало прикінцевою фазою її державного існування, і цілком ймовірно, що й у тим часом змушеного Франца Йозефа були подібні передчуття, коли він уздовж руїн віденських міських укріплень, які саме тоді зносили, через іще не забудовані проміжки між ними – згодом тут постане Рингштрассе – їхав до тимчасової дерев'яної будівлі парламенту перед Шкотською Брамою, щоби відкрити перше засідання. То було парламентське зібрання, з яким узагалі ще можна було правити; вигадлива куріальна виборча система забезпечувала очолюваним німцями-лібералами вірнопідданським партіям незмінну більшість, тобто утримувала «національності» - попри їх чисельну перевагу – в стані безпорадної меншості, тим гамуючи, принаймні законодавчо, їхні центробіжні сили. Звісно, вже тоді лунали голоси, не останньою чергою з боку самих національностей, які вимагали запровадження «справедливого» федерального парламентаризму – так як його було досягти? Навіть проста спроба його встановлення за такого калейдоскопічного взаємопроникнення різних національних груп розпалила б їхню взаємну неприязнь до рівня

справжньої пожежі, а відтак слід було припустити, що пообіцяна їм узамін «ре-патріотизація» (саме те, на що 1848 року сподівалися революційні ідеалісти) стала б аж надто вже непевною: отож федеративна «справедливість» виглядала просто-таки нездійсненою, і мало не за необхідністю замість неї встановилася всуціль габсбурзька система політичних преференцій, система, яка – щоправда, коштом обділення Австрії внаслідок особливого становища Угорщини – за допомогою макіавеллівського використання міжнародних суперечок й справді зуміла перетворити слабкість на силу, тобто привела цей центробіжний механізм у стан такої-сякої рівноваги, чи принаймні тимчасового підвісила проблеми. То було невпинне лавірування і більш-менш офіційне реформування, постійне внутрішньо- і зовнішньопарламентарне (здебільшого це друге) домовляння, проте після 1873 року, тобто в сам розпал революційних прагнень та настроїв, які після кожного урізання влади загрожували спалахнути з подвійною небезпекою, все це привело Габсбурзьку монархію до її останнього розквіту, який – хай навіть позірний – захопив і частину століття ХХ, ставши великим часом для Відня.

Утім, то був розквіт абстрактного утворення. Що дужче національності – система преференцій мала лише

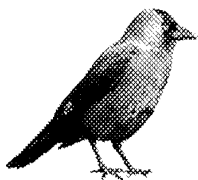

10

відтермінувальну дію – заявляли про себе на шляху вимушених й дедалі більших поступок з боку центральної влади, то більше зникала Австрія. Ще донедавна державницька, німецька меншість, позбавлена свого привілейованого становища і вельми цим сприкрена, відтепер остаточно звиродніла до великонімецької ірреденти мало не гітлерівського штабу. Її місце посіла нова християнсько-соціальна партія майбутнього віденського бурмістра Люегера; під католицькими знаменами, однак вдаючись до методів достоту перед-гітлерівської демагогії, він ще раз, хай навіть у видозміненому наверхуванні, згуртував вірнопіддані елементи, а саме спершу найдрібніше віденське міщанство, а потім, за допомогою кліру, й альпійське селянство, щоби, спираючись на таку прив'язану до традицій, тепер, щоправда, вже демократичну базу – щось подібне відбулося в Угорщині на хорватській основі – не тільки поновити ситуацію з часу перед 1850 р. з усім її реакційним курсом, але й щоби повернути до цього національності, розв'язавши їх проблематику за допомогою чогось на кшталт внутрішньо-австрійського католицького Інтернаціоналу. Оце останнє було метою, підглянутою в робітничій партії, що стрімко прибувала на силі, бо й цій здавалося, ніби вона зможе згуртувати в своєму лоні такий-от внутрішньо-австрійський Інтернаціонал, що зміг би вгамувати національну ворожнечу, якщо тільки їй забезпечать для цього загальне, рівне і

пряме виборче право. Національності хоч і підтримували це прагнення, однак, коли такого виборчого права справді вдалося домогтися, навіть гадки не мали засвоювати ці, скеровані на збереження держави тенденції обох Інтернаціоналів: центробіжні сили так і лишилися неприборканими, ба ставали дедалі некерованішими, і відтепер підточували державні структури щораз стрімкіше, а відтак парламентські механізми, які – нібито з метою творення єдиного австрійського законодавства – стали засобом, за допомогою якого відбувалося це дійство, перетворились на примару такої-от мети в собі. Те, що ще залишалося від австрійської держави, було моторошним кістяком теорії, в яку вже ніхто не вірив.

Держава була сама собою, а політична машинерія, яка в ній діяла, – сама собою. Між ними пролягло щось, схоже на прозору верству ізоляції, на тлі якої оприявнилась абстрактність і того, і того. Так само як макіавеллізм сам по собі є політичною технікою, а не обов'язково самою політикою, так і парламентський регламент, за всієї пристрасності баталій, що точаться в його рамках, далеко не обов'язково є демократією, бо ознаками демократії є демократичний консенсус, демократичний компроміс, а для цього необхідна вся держава вкупі з розумінням державного блага, задля якого ці компроміси, власне, й укладають. Натомість тут, у цій відхиленій державі, в цьому державному вакуумі, панувала не-демократія, а те, що вона ще мала спільного зі справжньою,

було просто таким собі подоланням абсолютистського режиму. Крок за кроком, лавіруючи, у майже невпинних відступних маневрах, Франц Йозеф зрікався тих решток абсолютизму, які в нього ще залишалися; а втім, не тільки будь-яка стратегія, що просто забезпечує відступ, тобто, так би мовити, присутньо відступна стратегія, врешті-решт перетворюється на абстракцію: ця тим паче мусила перетворитися на таку, оскільки – в останній третині сторіччя – дедалі більше потрапляла в державний вакуум, себто туди, де згасає будь-яка конкретика. Так воно й сталося. Макиавеллівська витонченість колишніх Габсбургів (хай навіть і в Йозефа II вже вимальовувалися натяки на цю австрійську абстрактність) була життєтрепетною конкретикою супроти того коректного бюрократизму, з яким Франц Йозеф I, ніколи не переступаючи конституційних меж, на які колись був пристав, займався своїм правлінням. Саме тому що державна субстанція дедалі нестримніше редукувалася до самої корони, а все ще наявне державне існування

все виразніше зливалося з нею, цей химерний, вакуумний характер держави просто-таки приречений був перекинутися й на неї; двоїстість конституційної держави, в якій, нехай просто субстанційно, але від того не менш абсурдно, далі мав справджуватися принцип l'état c'est moi, поширюється й на «moi»: корона як інституція ставала такою самою абстрактною, як і держава, яку вона втілювала, а ізоляційна верства, що відділяла державу від того, що в цій державі діялося, огортала корону тим паче. Що старшим ставав Франц Йозеф I, то глибше занурювався у вакуум свого покликання, то більше відчував себе тотожним з державою, чий смертельний фатум був пов'язаний з його власним, і чия ізольована абстрактність саме тому поширювалася й на нього. Справжнісінький Габсбург у відчутті холодно-неприсутньої, ієрархічної гідності – найвидатніший його рисі – в цій ситуації він не мав іншого вибору, як вдатися до єдиного сумірного наслідку, а саме цілковитої замкненості. Він ніколи не був патерналістом – для цього

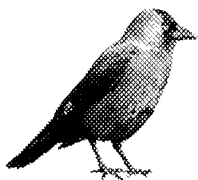

12

він надто юним потрапив на трон – та тепер люди взагалі перестали для нього бодай щось означати, і навколо нього стало герметично: всі вони зрадили Австрію, змусивши його до такого згубного політичного поступу, ба навіть його рідний син – поза сумнівом, травма, що визначила цей напрям – зійшовся з ними, отож а-патернальне в ньому загострилося до анти-патернального, відкидаючи їх усіх; чи люд, чи шляхта, чи принци крові – усі вони гамузом були в його очах занепащувачами цісарства, безликою масою, світом змінного, від якого він, монарх і страж існування цісарства, був змушений усамітнитися в незмінне. Кожна новація, хай яка дріб'язкова, кожне технічне відкриття, будь-яка модернізація життя, чи то автомобілі, чи лазнички, чи ліфти, яким не було місця в цісарських палацах – усе перетворилося для нього на символи й симптоми тих сил, які завели Австрію на край провалля; він пручався проти новобудов у місті (скажімо, на Маріягільферштрассе, якою день у день їздив із Шьонбрунна до «Бургу»), а свою колишню згоду на знесення віденських оборонних мурів, а відтак і знищення давнього вигляду міста, мабуть, до кінця своїх днів переживав як непоправний юначий гріх. Звісно, такий скрайній потяг до незмінності можна назвати старечим здивачінням, особистим придворним церемоніалом перестарілого цісаря, можливо, навіть приватною магією безпорадного – та попри все, в ньому переважала гідність; те, куди він себе

вмістив, було незмінністю невидного і непросторового ув'язнення, схильного до відмежованості, нескінченно суворішої за ватиканську, адже відбувалася вона у вакуумі, а його непоступливість була непохитністю самотності, що виходила далеко за межі індивіда: надто великим був корпус самотності, в якому відбувалося його моторошно бюрократичне, абстрактно-докладне життя урядовця, байдуже чи у віденському «Бурзі», чи в простій бідермаєрівській віллі в Бад Ішлі, куди його приводили щорічні мисливські відпустки – завжди з абстрактною ретельністю, завжди в самотності, завжди в гідності. Вільгельм I називав себе першим солдатом свого цісарства, Едвард VII був першим джентльменом Європи, Франц Йозеф був абстрактним монархом поготів.

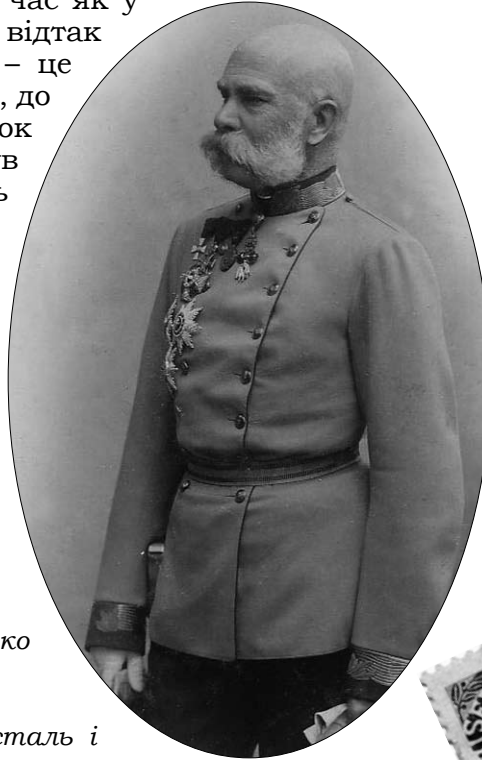
І саме таким сприймали його піддані: архикнязі не інакше, ніж шляхта й міщанство, ба навіть робітники сприймали його таким. Він, людина дуже скромних масштабів, Габсбург, у якому спадкові властивості цього роду були виражені слабко, тобто людина без якогось особливого чуття політичних та соціальних процесів, але також без уміння знайти підхід до ближнього, передусім через те, що йому геть бракувало гумору, не кажучи вже габсбурзької дотепності, словом, людина доволі-таки позбавлена уяви, вузька й посередня – він, попри те, зумів стати самим втіленням маєстату, по-іншому, щоправда, ніж Луї XIV, але аж ніяк меншим у своєму значенні, і те,

що він ним став, діялося не тому, що на нього впав майже грецько-трагічний надмір особистих нещасть, не тому, що ці нещастя викликали благоговіння – такого штибу благоговійне співчуття викликають зі сцени, в той час як у житті маси не є публікою, а відтак співчуття їм геть невідоме – це діялося, мабуть, тому, що він, до того ж, либонь, саме внаслідок усіх своїх недоліків, набув здатності брати на себе гідність абсолютної самотності, від якої аж мороз ішов шкірою. Бо холод переляку присутній скрізь у світі, завжди й безпосередньо, адже чаїться в кожному людському серці. Саме таким його сприймали. Він був протилежністю «народного цісаря» – і все ж, в очах свого народу, – цісарем поготів. [...]

З німецької переклав Юрко Прохасько

(фрагмент з есею Гофмансталь і його час, 1948)

13

цісар Франц Йозеф

ГАБСБУРГИ

ПРИДВОРНИЙ

ЕТИКЕТ

габриель прашль-біхлер

Байка про короля, який, оточений розкішшю, щасливо жив у прекрасному замку і гаяв свій час у кареті, на пікніках чи у танці, є всього лиш байкою. Як і те, що за своїм бажанням він міг узяти собі за дружину бідолашну Попелюшку і жити із нею щасливо до кінця своїх днів.

Насправді ж, королі були дуже обмеженими щодо розпорядку свого дня, були змушені терпіти навколо себе певне товариство, одним словом – вони були в'язнями придворного церемоніалу. Що ж до вибору дружини, то володар у жодному випадку не мін приймати рішення, керуючись лише своїми симпатіями чи смаками, а зобов'язаний був дослухатися до порад високих державних мужів і враховувати політичні інтереси.

Так було і у випадку Франца Йозефа, який, облутаний густою мережею призначених аудієнцій, церемоніалу й етикету, не міг спонтанно учинити те, на що якраз мав у ту мить бажання. У всіх справах приватного і палацового життя він улягав придворному церемоніалу, який був винайдений саме для того, аби позбавити володаря людських рис (або надати йому ж рис божественних). Постаць монарха була вилучена із грона звичайних смертних, вона повинна була бути недоступною і не вловимою. Це вимагало від обранця (чи, радше, бранця) життя у дисципліні, якої б не витримав ніхто, не підготований до такого фаху.

Король Карл V у XVI столітті ускладнив придворний церемоніал обтяжливою і клопіткою помпою; його онук, король Рудольф II запровадив його при Віденському дворі.

У часи еспанського короля Філіпа II, сина Карла V, вивчення придворного етикету було обов'язковим заняттям для аристократичної молоді, яке свідчило про високий статус. Етикет пояснював, скільки кроків варто зробити перед тим, як поклонитися певній особі і яким глибоким повинен бути уклін.

Якось еспанська королева зсунулася із коня. Нога застрягла у стремені, а кінь мчав далі. Першого конюшого, який єдиний мав право доторку до королівської ноги, не було поруч, і ніхто із присутніх 43-х придворних не посмів допомогти королеві. У такі ситуації якийсь незнайомий кавалер кинувся наздоганяти вершницю і коня, він врятував даму у фатальній ситуації. Нагородою йому послужило довічне вигнання з Еспанії.

Еспанський король теж улягав усіляким непростим правилам і свою дружину у її спальні міг відвідувати тільки відповідно до прописаного церемоніалу. Спершу погоджували день і годину зустрічі. Потім король одягав чорні урочисті шати із плащем (які ми бачимо на парадних портретах, герої яких стоять штивно і нерухомо) і чекав, коли до нього прийде найвищий придворний і запросить до дружини. Врешті король, попереду якого урочисто несли свічку і карафку чистої води, в оточенні найвищих державних достойників і у супроводі почету алебардників, через палацові покої, де стояли, вишикувані відповідно до рангу, придворні, простував до апартаментів королеви. Її ж до візиту готувала перша придворна дама. У відповідному вбранні і в оточенні свити, королева виходила із своїх приватних кімнат на зустріч королю, так, аби вони одночасно зішлись у наперед підготовленому покої. Кімната була умебльована і прибрана відповідно до мети зустрічі. У кімнаті ставили

16

свічки і карафку із водою. Обидві свити – знову чітко за рангом – виходили до сусідніх кімнат і там терпляче чекали, аж поки королівська пара знову не з'явилася, кожен у своїх дверях. Тоді розпочиналася зворотна дорога, також передбачена суворим церемоніалом. Важко собі навіть уявити, який здійснювався би рейвах, якби король запрогнув відвідати свою дружину не заплановано, у напливі раптової пристрасті. Навряд чи б він взагалі дійшов до дружини.

Таким же курйозним був придворний церемоніал у випадку, коли пари укладали шлюб *per procura* (у замісництві). Оскільки укладання шлюбу і акт подружнього зв'язку мусили відбуватися при свідках, і цей акт могли зіграти тільки наречений і наречена, то вигадали символічне вирішення такої проблеми. У чудово аранжованому ложі, у якому під ковдрою лежала одягнута наречена, у приступності придворної свити відбувався символічний подружній акт: наречений, також одягнутий, записав на мить праву ногу без взуття під ту ж ковдру.

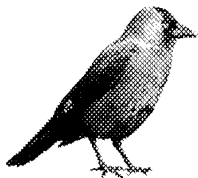
Суворих еспансько-бургундських правил особливо докладно дотримувалася королева епохи бароко Леопольд I, нащадок короля Рудольфа II. Час його панування – епоха, що була цілковито зациклена на формі – був просто створений для упорядкування життя, звичаїв і функцій.

За часів цесаревої Марії Терезії суворі форми придворного церемоніалу набули приємної віденської нотки, а її син і наступник зробив те, чого очікувало суспільство – звів церемоніал до мінімуму. У часи Франца Йозефа плекали бюрократично-педантичну інтерпретацію церемоніалу. Віденська придворна церемонія обіймала етикет (правила поведінки при дворі), стиль одягу (у святкові, у жалобні дні і под.), суспільні позиції (вік, титул, почесні

відповідних осіб), а також правила доступу до двору, тобто у якому порядку придворні могли брати участь в урочистих церемоніях. При віденському дворі певний порядок кортежу був обов'язковим від 1527 року і до падіння монархії у 1918 р. Окрім того, придворний церемоніал передбачав порядок підготовки і організації урочистостей, вирішення справ, що стосувалися безпеки, подорожей двору, його розміщення. У випадку смерті представника цесарського дому оголошувалася жалоба двору і набирали чинності так звані «Правила жалоби двору». Цесарева Марія Терезія запровадила такі правила 22 грудня 1767 р., і вони містили розпорядження для представників семи різних класів.

Щодо аудієнцій, які надавав Франц Йозеф – за час його правління їх було мабуть понад сто тисяч – то були аудієнції загальні і приватні. Порядок приватних залежав від рангу прохача. Скажімо камергери мали першість перед кавалерами Золотого Руна, а ті, натомість, перед володарями інших почесних відзнак. Кардинали і духовенство узагалі мали переваги перед усіма іншими. Що стосується одягу, то цивільні особи повинні були приходити на аудієнцію у фракці, військові ж – у повному парадному мундирі.

За кілька хвилин перед входом до цесаря майстер церемоній учив прохача трьох, щоразу глибших поклонів з ритуалу вітання і входження: перший слід було віддати тоді, коли відкривалися двері з почекальні до кімнати аудієнцій. Другий мав відбутися між дверима і цесарем, а третій – уже перед самим цесарем, на належній, повній поваги відстані, тобто завжди настільки далеко, аби гість не розраховував на потиск руки. Лише у справді виняткових випадках цесар подавав гостеві руку. Ще більш

складним, ніж вхід до кімнати аудієнції, був вихід із неї: відповідно до розпорядження майстра церемонії відвідувач повинен був прощатися із цісарем задкуючи і віддаючи два поклони. «Спиною до дверей» означало намагання потрапити у них насліпо. Найчастіше це відбувалося трагікомічно, в'юном, і нерідко гість натикався наконсолі, заставлені величезними порцеляновими вазонами. Декого, кому пощастило, співчуваючі придворні слугаки тягнули ззаду за поли фрака у потрібному напрямі.

Навіть при дріб'язкових подіях суворо дотримувалися традиційних звичаїв і приписів. Наприклад, щорічний приїзд цісаря до літнього палацу у Лаксенбургу, що був на півдорозі до Ішля, ще від часів Марії Терезії завжди відбувався за однією і тією ж церемонією: представники громади, шкільної молоді, духовенства, а також місцевої влади вітали монарха за тим самим ритуалом і тими ж промовами і навіть тими ж ініціативами.

Великий гофмейстер двору, князь Монтенуово (Montenuovo) був найпалкішим прихильником дотримання усіх можливих церемоніальних приписів, хоча він сам мав би великі проблеми і випадку потреби довести чистоту свого походження. Якщо коротко, то він, хоча і був родичем цісаря Франца Йозефа, все ж не міг вважатися правомірним членом родини, оскільки його батько походив із нерівного за станом і досить сумнівного зв'язку: бабуся князя Монтенуово (і разом тітка Франца Йозефа), архикнягиня

Марія Людвіка, донька цісаря Франца II, будучи ще дружиною опального французького ексіператора Наполеона I отримала на довічно князівства Парма, П'яченза і Квасталла, що належали бічній бурбонській гілці і куди

їй дозволили переїхати як регентші. Батько виділив їй для товариства графа Адама Альберта Найпперга, якого невдовзі Марія Людвіка полюбила так сильно, що, будучи ще дружиною Наполеона, обдарувала графа кількома діточками.

Ті ж, незважаючи на пізніший шлюб батьків, були визнані обома родинами «невідповідними станові» і їм навіть було заборонено носити прізвище Найпперг. Тому то прізвищу надали італійського звучання Монтенуово, а онук із найстаршої чоловічої лінії згодом (отримавши титул князя) приніс цьому прізвищу сумнівну честь як великий гофмейстер двору. Він виконував цю функцію із обтяжливою педантичністю і вважав суспільну позицію такою ж важливою, як і державний інтерес. Статус дружини спадкоємця трону Франца Фердинанда, у дівоцтві графині Цнотек (згодом княгині Гогенберг) він трактував із усією «належною» суворістю: під час балів, прийнять і інших офіційних заходів вона не мала права показуватися разом із чоловіком і змушена була йти позад усіх, навіть після наймолодших архикнягинь. Навіть під час церемонії у замковій каплиці біля труни пари, убитої у 1914 році у Сараєві, Монтенуово суворо дотримувався етикету і наказав поставити труну княгині фон Гогенберг на кілька сантиметрів нижче, аніж труну її чоловіка.

ПРО

ЩО ДЕННУ

РОБОЧУ

ПРОГРАМУ

ЦІСАРЯ

габріель прашль-біхлер

Робочий день цісаря Франца Йозефа минав із точністю військових навчань. Особистий камердинер повинен був о четвертій ранку увійти до «найяснішої» спальні і привітати цісаря висловом «Припадаю до ніг Вашої Цісарської Величності!», а потім допомогти йому одягатися. Після ранкового туалету монарх йшов до свого кабінету, до столу. Він годинами розбирав кореспонденцію, яка була каліграфічно досконалою і без жодних поправок. Подання, які були надруковані на друкарській машинці, він, як правило, відразу відкидав. Це можна пояснити зневагою цісаря до усіх технічних новинок. Хоча, друкарська машинка у XIX столітті вже не була новинкою, бо над системою друкування літер працювали від XVII ст., а у 1872 р. на ринку був уже винахід Томаса Едісона – електрична друкарка.

Повернімося до цісаря, якому особистий камердинер о п'ятій годині ранку подавав перший сніданок, який складався із кави, масла, булочок і – за винятком п'ятниць і інших днів посту – шинки. Особиста обслуга цісаря завжди складалася із трьох осіб: придворний камердинер для особистих потреб і для гардеробу (особливо для піклування про п'ятдесят різних мундирів із відповідними додатками); порт'єр, який повинен був дбати про порядок на робочому столі монарха; і і слуга, який відповідав за обігрів і різні дрібні домашні роботи. У Шьонбрунні усе, що було необхідне для туалету цісаря упродовж років готувала покоївка Фрідль.

Після сніданку цісар Франц Йозеф, одягнутий у легкий сіроблакітний військовий плащ,

так званий «бонжурль», приймав очільника військової канцелярії. Після нього заходили голова кабінету, другий генерал-ад'ютант, і врешті перший генерал-ад'ютант. Цю посаду багато років обіймав генерал кавалерії граф Едвард Паар.

Щоранку, о сьомій особистий лікар цісаря – спершу це був доктор Відергофер, потім радник двору доктор Керцль – у фракі і з білим краватом перевіряв стан здоров'я монарха. Керцля поєднував із найяснішим пацієнтом особливий сердечний зв'язок і його навіть запрошували на партії картярської гри тарок.

У дні аудієнцій цісар приймав до ста прохачів. На столику лежав спеціально підготований перелік, який містив ім'я прохача і суть його справи. Якщо аудієнція відбулася, то ім'я закреслювали червоною рисою.

Перед полуднем до кабінету заносили невеличкий столик, за яким цісар з'їдав другий сніданок. Проста їжа складалася зазвичай із зупи, невеликого шматочка яловичини, біфштексу чи птиці із овочами і кухля баварського пива Шпатен. Якщо часу було обмаль, то цісар їв просто за робочим столом і тарелі ставили поміж паперами: ліворуч були ще не переглянуті документи, праворуч – уже готові. «Канцелярія кабінету, безжалісна зазвичай до цісаря, нерідко саме у цей час запускала міністрів із «терміновими» повідомленнями. Тоді монарх відразу відкладав виделку, а я змушений був негайно винести тацю, хоча часто страви були навіть не спробовані» (Кеттерль, «Спогади камердинера...»)

Пунктуально о дванадцятій відбувалася зміна варти, і нова команда під військову музику під назвою «Бургмуррер» маршем крокувала на замкове подвір'я, яке тоді називалося Франценпляц, бо на ньому стояв

20

пам'ятник цісарю. Часто цісар виходив на балкон у крилі імперської канцелярії, аби перевірити регламент зміни варти.

Обід подавали або у Шьонбрунні, або у замку, найчастіше він проходив у вузькому родинному колі або ж у самоті між

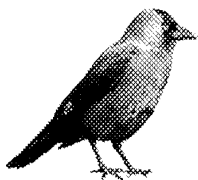
п'ятою і шостою годинами вечора і обід був як скромна міщанська вечеря. Якщо ж бодай якимось маленьким делікатесом він відрізнявся ж від решти обідів, то це одразу ставала приводом до дискусії на тему причини такої зміни: «Того дня я обідав сам із цісаревною і Валері, і був дуже здивований, коли на столі побачив келихи для шампанського, адже зазвичай не дозволялося собі такого люксового вина. Цісарева пояснила мені, що замовила шампанське, щоб ми могли випити за здоров'я (певно здоров'я Катеріни Шратт, яка цього дня у Відні святкувала іменини, а цісарська родина була у Гьодьоло. Прим. перекладача), і ми це зробили із великою сердечністю. То була вдала і дуже мила несподіванка» (лист цісаря Франца Йозефа до Катеріни Шратт, 19.11.1887)

До 1904 року у літні місяць цісар щовечора їздив із замку до Шьонбрунна і час цієї поїздки завжди залежав від погоди. «Тут, у моїх покоях (у Гофбурзі) дуже спекотно удень, так що я переїду до Шьобрунна увечері 14 квітня» (лист цісаря Франца Йозефа до дружини, 6.04.1894). Від 1904 року цісар мешкав уже тільки у Шьонбрунні, хоча інколи працював також і у замку. Гофбург зачиняли о восьмій вечора

з усіх боків; якщо ж там ночував цісар, то спиняли також механізм бою в астрономічному годиннику у крилі Амалії до часу «lever» (підйому) о четвертій ранку.

Будучи дуже сімейною людиною, цісар любив оточувати себе родинними портретами і світлинами дружини, батьків, сестер і братів, дітей і онуків. У замку, навпроти столика цісаря, висіла його улюблена картина, портрет цісаревної Елізабет з розпущеним волоссям і у ранковому одязі. Його автором був цісарсько-королівський художник Франц Ксавер Вінтергальтен, який працював також над двома портретами цісарської пари у повний зріст. Маляр, який на час замовлення був уже на вершині кар'єри, мав непросту вдачу, про що свідчить лист цісаря Франца Йозефа до матері:

«[...] Згодом сеанси у Вінтергальтена були довгими, ніж мій вільний час, але вони були дуже успішні, бо портрет вийшов винятковим. Також ті два портрети Сісі, які він зробив, вийшли дуже вдячними, і це її перші портрети, на яких вона схожа сама на себе. [...] невдовзі (Вінтергальтен) їде до Штутгарта, аби там малювати Найясніше Панство, тому і Ви, дорога мамо, повинні якнайшвидше приїхати (з курорту у Шварцвальді), якщо ще хочете, щоб він і Вас намалював. Це насправді дивний чоловік, на якого не можна покластися і який робить тільки те, що хоче. Він би не чекав тут, якби був без роботи, тим паче, що його очікують у Штутгарті» (Шьонбрунн, 1.11.1864)

На усіх столиках цісаря – у замку, у Шьонбрунні, у Будапешті, у Гьодьоло і Бад Ішлі – були письмові приладдя, пісок, а за календарем – маленька щіточка і червона мітелка із курячого пір'ячка, аби можна було змитати зі столу пісок і попіл. Цісар мав виняткове почуття порядку і потребу у чистоті, які змушували його не раз упродовж дня прибирати на столі.

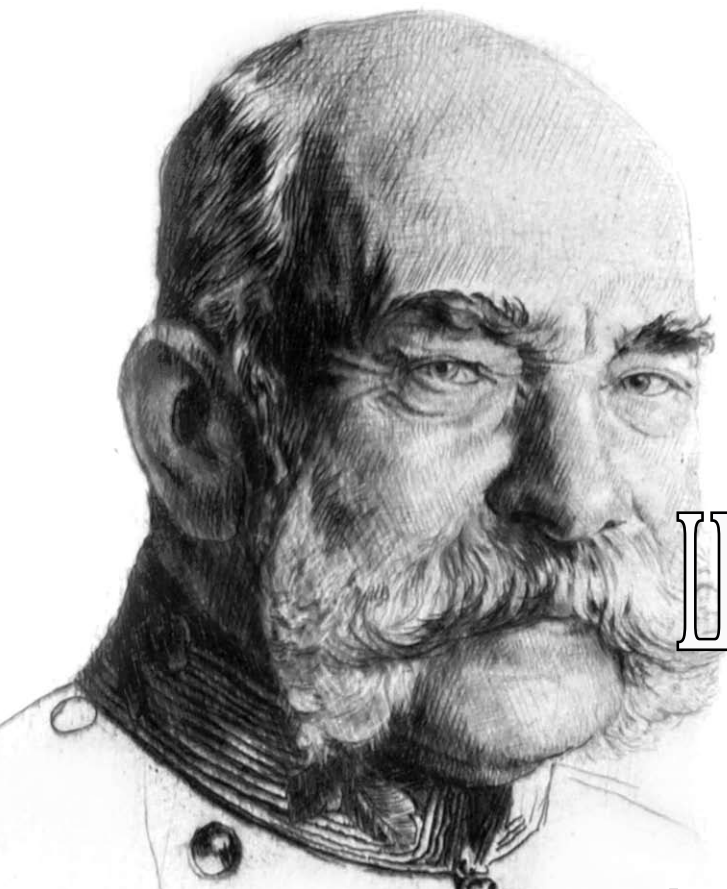
Портрети і фотографії членів родини оздоблювали і стіни цісарської спальні, де панувало спартанське залізне ліжко (залізне тому, що якось в угорському місті Зірч під цісарем поламалося ліжко дерев'яне). Біля ліжка стояв невеликий образ Христа, біля якого можна було помолитися навколішки. У спальні цісар турботливо зберігав різні дріб'язки, які свідчили про любов його доньок і онуків: власноруч вишиті ними подушки, серветки і рамки із засушеними квітами. Ручки кожного фотелю оздоблювали мереживні серветки, виплетені його коханими. Біля туалетного столика у замку лежала темна, плеската оксамитова подушка під ноги, теж покрита вишивкою.

У пізні роки свого життя дідусь-цісар дозволяв численним дітям доньки Марії Валерії бавитися у своєму кабінеті. «Перед моїм від'їздом звідти (палац Шьонбрунн) були у мене Франц і Валері із п'ятьма дітьми. Теодор (онук) приніс мені гарні, жовті, власноруч зірвані примули із звіринця. Він був дуже веселим і втішеним, що міг якнай докладніше вивчити мої покої. Звичайно, діти знову бавилися своїми улюбленими забавками – електричною запальничкою до сигар і старою щіткою» (Лист цісаря Франца Йозефа до Катаріни Шратт, Угорщина, 5. 2.1903). Нерідко траплялося, що цісар давав онукам папір або конверти зі свого письмового столу, на яких вони малювали свої

дитячі «кольорові анотації». Якось конверт, який був скерований до цісаря із військової канцелярії, була оздоблений малюнками онуків, але це не змінило «урядової» процедури обробки кореспонденції Францом Йозефом.

Щоранку цісарю подавали газету із новинами, яка щодня друкувалася у Відні, але тільки у трьох екземплярах. Єдиним абонентом був цісар. Газета містила витяги із найбільш важливих статей усіх австрійських і закордонних щоденних газет. Вибір і переклад статей належав до обов'язків спеціальної придворної канцелярії, що мала колектив фахівців, яким можна було довіряти. Газету друкували у ц.к. Придворно-Державній друкарні. Два інших екземпляри йшли до генерал-ад'ютантів на службі і до цісарського архіву.

ЩО ДЕННА
СЛУЖБА
ЦІСАРСЬКОГО
ПЕРСОНАЛУ
габріель прашль-біхлер

Щоранку, точно о пів на четверту, при умові, що цісар був здоровий, особистий камердинер Евгеніус Кеттерль будив свого господаря лагідним ранковим вітанням, після чого цісар зазвичай запитував про погоду. Опісля на службу у спальні заступав лазничковий (Badewaschler) зі своєю гумовою ванною і купальним простирадлом. Каучукова ванна, продукт фірми *Reithoffer*, після вжитку складалася, а потім її знову розкладали на чорних сходах до цісарських апартаментів для висихання.

Лазничковий цісаря називався Кох. У 1949 році, у віці 75 років, він опублікував спогади особистого масажиста і перукаря на службі у цісаря. Разом із родиною він займав службове помешкання у крилі Радників двору у приміщенні Імперської канцелярії, якраз над приватними апартаментами монарха. Кох двадцять років супроводжував монарха у всіх його подорожах. У Шьонбрунні його покій був поруч із спальнею монарха. Щодня, точнісько о четвертій ранку він повинен був приступати до служби «чистий і поголений», у повному обмундируванні. Спершу він натирив тіло цісаря літеплюю водою. Після ґрунтового масажу від голови до ніг він пропонував цісарю холодний душ і обтирав його.

Для подорожей із цісарем Кох вигадав

«польову» лазничку: складна каучукова ванна, набір душів, маленька ванна для миття ніг, кілька губок і рушників. Під час полювання, після тривалої кінної їзди, а також у час маневрів особистий масажист зі своєю мандрівною лазничкою повинен був бути завше наготові. Кох, який чванився, що «знає» кожен м'яз цісаря, тішився особливою довірою свого працедавця.

Доктор Керцль, особистий лікар цісаря, побачив Коха у Беатріксбаді (лазня, що була на розі Мюнцгасе і Лінке Бангасе, поблизу Беатріксгасе, у III дільниці Відня), де звернув увагу на цього працьовитого молодого чоловіка, познайомився із ним і наказав учити його далі. Кох «вправлявся» спершу на різних пацієнтах свого протектора, і от, якогось дня Керцль запропонував його як особистого масажиста цісаря. Кох, який власне мав одружуватися, дуже втішився, і молода пара разом із ангажементам отримала службове помешкання у замку. Цісар особисто дбав про молоду родину, яка невдовзі розрослася, а задоволений із послуг масажиста монарх нагородив його численними дипломами і медалями. Кох служив цісарю Францу Йозефу до кінця його життя.

Коли цей заслужений чоловік під час Першої світової війни серйозно занедужав, треба було знайти когось іншого. Однак, новий масажист виявився веселим пияком, який інколи приходив на службу у такому стані, що, аби не впасти, тримався на цісаря у ванні. На вимогу

цісаря доктор Керцль викликав масажиста для пояснень. І той виклав лікарю головну причину своїх проблем: оскільки він не був призвичаєний до такого вставання удосвіта, то вирішив узагалі не лягати перед ранковою службою, а щоб не заснути – потягав собі горілочку (як збуджуючий засіб).

Після пана лазничкового наступним щоранку приходив перукар. Ним від 1902 року був Йозеф Сенгофер, який довершував цісарський туалет. У 1949 році, маючи 72 роки він опублікував свої спогади про службу у цісаря. Тоді мів мав власний перукарський салон, який був дуже відомим і популярним. Усі стіни салону були завішані подобидами державних мужів, акварелями із зображенням палаців, а також гравюрамаи із портретами цісаря Франца Йозефа і цісареві Елізабет.

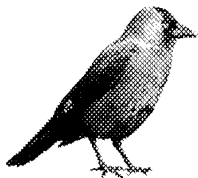
«Це було у 1902 році – мені тоді було 26 років – коли я уперше обслужив цісаря Франца Йозефа. Він був задоволений і я став придворним перукарем. У Шьобрунні у мене була власна кімната, а моя служба починалася о шостій ранку. За правилами етику я щоразу при ранковому візиті мусив одягати фрак. Якщо у цісаря було прийняття, то я мусив голити його двічі на день, тобто ще раз пополудні або увечері. У час подорожі він не викликав мене так удосвіта. Я був з ним в Угорщині, а в Ішлі я повинен був бути завжди поруч. Зазвичай під час гоління і стрижки бороди він звик розмовляти зі мною про події дня, бо хотів знати думку народу і чекав від мене щирої правди. [...] Під час заворушень у 1911 році я прибув о шостій вечора до Шьонбрунну і цісар запитав мене, що коїться в Оттакрінгу, чому там нападають на солдатів. Я відповів: «Ваша Цісарська Величносте, народ обурений, що хліб і м'ясо так подорожчали!» Цісар на те:

«справа уряду так служити громадянам, щоби не доходило до таких заворушень».

Сенгофер згадує далі: «На початку війни я був у цісаря в Ішлі. Якось, коли я уже обслужив цісаря, я отримав повістку до війська. Архикнязь Карл запитав мене здивовано: «А хто ж буде голити цісаря?» Коли наступного дня я з'явився у своєму полку у Відні, то там уже чекала депеша, що я мушу обслужити цісаря і тільки після цього нести свою військову службу у казармах. Отож щодня я йшов у мундирі до Шьонбрунна, перебирався у фрак, голив цісаря і повертався у казарми. У день смерті цісаря, 21 листопада 1916 року о шостій ранку я поголив мого пана востаннє.

Після смерті цісаря до мого перукарського салону приходило чимало політиків Першої республіки і чимало моїх клієнтів залишилися вірними мені до тепер. На моїй вітрині лежать ножиці, бритва і невелика машинка для стриження, з якими я шістнадцять років ходив до цісаря. Відтоді я їх не використовую».

З 1862 року, тобто з часів Сенгофера, збереглося курйозне повідомлення про те, що традиційна цісарська борода «упала». Цісар Франц Йозеф 13 липня 1862 року поїхав до Посенгофена, що у Баварії, де його дружина після курорту у Бад Кісінгер перебувала у колі своєї родини. І там, на побажання дружини, він наказав зголити свої бакенбарди. «ті, хто бачив цісаря після його повернення із Посенгофена, помітили, що Його Цісарська Величність зголили бакенбарди і носять тепер тільки вуса. Як нам повідомляють із Посенгофена, цісарська борода упала жертвою чарівної делікатності до цісареві. Її Цісарська Величність висловила заувагу, що колись, без бакенбардів, цісар виглядав молодшим і жваввішим» («Morgenpost», 29 липня 1862 р.)

Аби припинити балачки і втручанням у свою приватну сферу, цісар Франц Йозеф дозволив відрости не тільки своїм бакенбардам, але і так званій «цісарській борідці», яка завдяки йому стала модною і яку він носив незмінною до кінця життя.

Вибрики моди або зміну зачіски чи

фарбування волосся цісар Франц Йозеф рішуче відкидав. Він не визнавав також клею для кінчиків вусів (так тоді підкривували вуса майже усі, включно із німецьким кайзером Вільгельмом).

25

цісарсько-королівські драгуни

ПРЕДМЕТИ
ЩО ДЕННОГО
ЦІСАРСЬКОГО
ВЖИТКУ
габріель прашль-біхлер

Особисті камердинери цісаря – Кеттерль, Паерль, Пахмаер, Гошталек, Журовец, Шпанбауер, Еггер і Зенс – у період своєї служби записували у спеціальних службових книгах усі предмети щоденного вжитку і їхні ціни, а також особисті потреби цісаря. У цих книгах можна прочитати, скажімо, що перукар Сенгофер за щоденне гоління отримував 29 корон, а гостріння бритви оплачувалося окремо.

Разом із Сенгофером від 1907 року для цісаря працював і другий перукар. Він називався Кусман і його обов'язком було бути щодня о п'ятій ранку до «найясніших послуг». Він приносив цісарю цілі пакунки із косметичними кремами, брильянтином, часом забезпечував новою щіткою для волосся, або маленькою щіточкою для бороди. Згідно із книгою витрат він отримував за щоденне гоління і чесання цісаря 28 корон.

У два останні роки життя цісар Франц Йозеф дуже потерпав від мозолів і тому, залежно від потреби, з'являвся педікюріст Фабрицій. За кожен візит він отримував 30 корон.

Цісар був дуже ошадливим у всьому і ніяк не міг розлучитися із старим, облізлим пензлем для гоління. Ювелірній фірмі Клінкош замовили вставити новий волос у стару срібну оправу. Коли іншим разом від улюбленого пивного кухля цісаря відбилосся вухо, та ж фірма отримала замовлення зліпити усе знову докупити.

Ошадливість цісаря як урядовця була настільки глибокою, що незаповнені сторінки опрацьованих звітів він старанно відбирав і ховав, аби згодом використати їх для написання текстів телеграм або інструкцій для придворного персоналу. Натомість при оплаті рахунків цісареві і інших родичів архикняжого дому цісар був великодушним і щедрим, як, зрештою, і пізніше, коли рятував катастрофічну фінансову ситуацію родини Кісс-Шратт.

Усе, що було потрібне цісарю при щоденному туалеті – зубний порошок, зубні щітки, мило для гоління *Williams*, одеколон, парфуми, губки для лица, губки для купелі, шкрабачка до язика – одним словом усе, що потрібно для догляду і здоров'я – поставляла «ц.к. Придворна аптека у Штальбургу». Окрім того звідти ж привозили мінеральну воду у пляшках, фіалковий порошок і ялиновий запах, які розпилювали у гардеробі за допомогою пульверизаторів, а також хлороформ, яким боролися із міллю у скринях з мундирами.

З віком цісар усе частіше сягав по окуляри і біноклі, які коригували його далекозорість. Для полювання у нього була окрема модель, із роговою оправою. Окуліст Вальдштайн зробив для цісаря черепаховий бінокль, що колись називали «*pince-nez*», разом із спеціальним футляром. До бінокля був причеплений чорно-жовтий шнурок, аби він не упав і не розбився.

У службових книгах особистих камердинерів регулярно, на вимогу особистого лікаря, записували вагу

цісаря Франца Йозефа. Упродовж цілого життя він зберігав стрункість фігури, і, як свідчать записи, його вага між 1907 і 1914 роками трималася без змін на позначці 62 кг. У два останні роки життя вона постійно зменшувалася, оскільки хронічний бронхіт позбавляв цісаря апетиту. За десять дні до смерті він важив усього 56 кг.

У газеті за 28 жовтня 1900 року надibuємо на таке курйозне повідомлення: «Цісар Франц Йозеф (тоді він мав 70 років) важить 70 кг., англійська королева Вікторія – 95 кг., португальський король Карлос – 92 кг., болгарський Фердинанд – 87,5 кг., а Кармен Сильва, королева Румунії, важить 82 кг». На жаль у статті не подано зросту тих людей, тому порівняння неможливе. У цьому контексті варто зауважити, що тоді середня вага жінок перевищувала чоловічу на 0,54 кг.

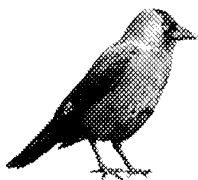
Як же виглядали санітарні і гігієнічні умови у Гофбурзі за часів правління Франца Йозефа? Мабуть не найліпше, і були навіть не на середньому рівні. До XIX століття замок зберігав незмінним свій середньовічний устрій. Про туалети і ванни ніхто особливо не дбав, що без сумніву було пов'язане не так із необхідністю чи побажаннями окремих осіб, як із тим, що у ті пуританські часи займатися фізіологічними потребами людини і її відходами було табуйоване.

Коли Еугеніус Кеттерль у 1894 році розпочинав свою службу у цісаря, він був вражений санітарними умовами у своїх апартаментах: «Не подумайте, що у Гофбурзі, Шьонбрунні чи Ішлі існує лазничка. Особливо примітивним є умивальник його Цісарської Величності у Шьонбрунні: дерев'яний, замалий, об кути якого Його Цісарська Величність наставила собі чимало синців. Але оскільки Його Цісарська Величність з ошадливості

впивався перед придбанням чогось новішого, то я вдався до вимушеної брехні і сказав, що в одному закутку палацу я знайшов гарний англійський умивальник, який згодився б для цісарської спальні. І тільки тоді цісар дозволив заміну. Окрім того, я закупив у Валіса гарний, відкритий умивальник. Підступ вдався і цісар Австрії мав порядний умивальник» (Кеттерль, «Спогади камердинера»)

Історія «замовчуваного» свідчить, що у середньовічних замках для усунування екстрементів служив передпокій із сидальцем і трубою, що виходила назовні, або із вимуруваною дірою у підлозі чи виходок-еркер. Замок Ельц у Німеччині мав чотирнадцять таких еркерів. Під час засідання Райхстагу у 1183 році у Франкфурті проламалася підлога зали і вісім князів разом із сотнею лицарів, які засідали на чолі із кайзером Фрідріхом I, упали до клоаки, яка була під підлогою. У замку Персенбойг, що у Нижній Австрії, у 1045 році трапився схожий випадок.

У 1750 році у Франції з'явилися перші туалети із проточною водою, які називалися «lieu a l'anglaise» (англійське місце), і, отже, можна припустити, що така конструкція була відома в Англії раніше, ніж у Франції. Хоча цей винахід і став відомим, застосовувати його почали лише наприкінці XIX ст. (у сільських регіонах ще довго у XX ст. залишалися різні форми вигрібних ям) До кінця XIX ст. свої потреби люди задовольняли головню на спеціальному кріслі або на горщику, які у вищих колах називали «*pot de chambre*» (кімнатна посудина). Вони були дерев'яними, керамічними, залізними або вироблялися із художньо розмальованої порцеляни. У добу бароко існував звичай робити свої справи у товаристві – так робив король Франції і для придворних було великою честю винести

королівські екскременти до призначено місця, яке зазвичай було поза замком. Дорогою кожен повинен був віддати належну пошану посудині із королівським вмістом, падаючи на коліна. У бароковій Франції, де під час проповідей отця Bourdaloue лавки у костьолах вже задовго до початку служби були зайняті, довго протримався звичай носіння під плащем «*vase di jour*» (ваза денного вжитку). Потреби задовольнялися просто у костьолі, аби не втратити так з трудом здобутого місця для сидіння. «*Pot de chambre*» (вислів проіснував у мові Австрії аж до сучасної доби в інтерпретації «*Potschampers*») на честь улюбленого священика, який проповідував годинами, змінився на «*bourdalou*». Разом із горщиком у XVI ст. у вищих колах почали послуговуватися спеціальним кріслом, яке ще у часи Франца Йозефа служба виносила публічно. Найбільш ексклюзивні «інтимні меблі» цісарського дому були виконані із махоні, обладнані мідними ручками, а середина була викладена порцеляною. Згодом у таке крісло вмонтували навіть невеликий злив. Але надалі залишалися в ужитку цісарські горщики, які – відповідно до оточення – мали золочені краї і цісарські герби.

Окремі ванна у туалет для цісаря були обладнані тільки наприкінці XIX ст. Його дружина Елізабет уже раніше мала більш модерне санітарне умеблювання, яке заговорила невдовзі після поселення у замку. За її побажанням у її апартаментах поруч із гардеробом було збудовано ванну і особистий англійський туалет із зливом. На такому ж «люксі»

наполягала і княжна Стефанія, дружина спадкоємця трону архикнязя Рудольфа. Вона також наказала облаштувати у своїх покоях туалетні кімнати.

Цісар Франц Йозеф отримав свій модерний клозет набагато пізніше, ніж дами. Із спальні виходилося через подвійні двері до вузького приміщення, в якому раніше стояло уже згадуване нами крісло. Там обладнали новий туалет із зливом.

Як приклад цісарського курйозу можна навести телефонний апарат, який повісили у коридорі, поруч і з туалетом. Цісар, який зазвичай не любив усілякі технічні новинки, довгий час ним не користувався. У спогадах Кеттерля є опис смішного випадку, пов'язаного із сусідством цих двох речей: «Якось цісар перебував в «особистому приміщенні», коли раптом задзвонив телефон, який висів поруч. «Що він зараз зробить?» - подумав я собі, стоячи під дверима. «Чекати!» - закричав Його Цісарська Величність. Але телефон задзеленчав знову. «Чекати!» - удруге скомандував

цісар, так, ніби той, хто телефонує, міг його почути. Але телефон, не дивлячись на ніщо, задзвонив утретє. Тоді цісар у розпачі закричав «Кеттерль, Кеттерль, там хтось хоче поговорити, подивіться, хто це!» Це був тільки особистий кучер Вальтер, який хотів отримати розпорядження, чи брати на виїзд відкритий чи закритий екіпаж, оскільки погода була непевна. Ось так кучер поганяв самим австрійським цісарем». (Кеттерль, «Спогади...»)

Широко поширену думку,

30

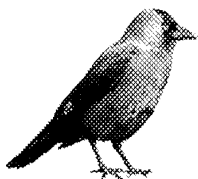
що цісар телефонував тільки раз у житті, він спростовує сам у своєму листі. «Вину» за те, що цісар взяв до рук слухавку, як і в багатьох інших випадках, коли нові винаходи входили до щоденного вжитку – несе Катаріна Шратт, про здоров'я якої цісар дуже непокоївся, коли вона, внаслідок інгриги, почувалася зле і була на лікуванні у Семмерінгу. «Те, що Пані погано спить, може бути результатом різкого гірського повітря, я знаю багатьох людей, які у Семмерінгу і нших висотних місцях не можуть спати. Я дізнаюся сьогодні телефонічно про здоров'я Пані і дуже прошу не нервувати, якщо я зателефоную до Вас ще не раз». (лист цісаря до Катаріни Шратт, 6.6.1898)

Нехтїть до більшості модерних винаходів цісар переніс також і на новий ліфт, який збудували у його крилі замку. Він і надалі волів підніматися сходами, не користаючись технічною допомогою для їх подолання. Хоча, електрифікацією замку цісар завжди пишався, про що свідчать його листи, і любив робити несподіванки іншими усякими новими приємностями: «... від 1/2 2 до 1/2 3 я був із приятелькою (Катаріна Шратт) у Иди (Ференц, придворна дама цісареві), і наказав освітити електрикою її помешкання, чим вона дуже тішилася. О 5 я пішов до Гогенлое оглянути відремонтовані, освітлені редутині зали, які стали дуже гарними». (лист цісаря до дружини від 1.1. 1893)

Еугеніус Кеттерль у своїх спогадах спростовує також поширену думку про те, що цісар завжди мав вороже ставлення до новинок: він, як людина, мало обізнана із технікою, просто відволікав мить її особистого використання. Цісар вживав нові прилади тільки тоді, коли більшість родини експлуатувала їх успішно уже довший час. Попри те, він був справді зацікавлений різного роду новинками, про

що свідчить кількість відвіданих виставок і документи: «Об одинадцятій такий собі пан Вагеман встановив мені славетний фонограф Едісона, який є таким же дивовижним, як і цікавим. Я дуже добре чув промову Бісмарка, ура, на мою честь, у Берліні, а потім чув, як музиканти залізничного полку грали наш гімн і Марш Радецького. Занадто афектована декламація Соненгала мене розсмішила, пісенька пані Папер звучала особливо чисто і гарно, як і твір для фортепіано кайзера Вільгельма, виконаний офіцером і духовим оркестром перед князем Бадені» (лист цісаря Франца Йозефа до Катаріни Шратт, Гьодьоло, 5.11.1889).

У цісарських апартаментах на південному боці крила Райхканцелярії було дуже спекотно улітку. Тому камердинер Кеттерль, який постійно дбав про здоров'я цісаря, купив вентилятор і поставив його на письмовому столі. Коли цісар розпакував прилад, то відразу наказав його винести, але водночас наказав встановити такі вентилятори у покоях цісареві і архикняжни Марії Валерії. Згодом він сам переконався у принадах вентилятора, але виділив йому місце тільки на причілку каміна. У наступні роки вентилятор все ж опинився на столі, а з часом його навіть замінили на новий. А оскільки це був подарунок Катарін Шратт, цісар присвятив йому значно більше уваги, ніж іншим ужитковим предметам у своєму помешканні. «...сердечно вдячний за нову машину, яка продукує повітря і яка, як я довідався щойно у вагоні від мого камердинера Кеттерля, передвчора прибула до мого помешкання у замку і вже під час випробовування мала величезний охолоджувальний ефект. Як багато доброго я Пані завдячую! Ви просто архангел! Попередня машина буде стояти в Ішлі (уже від сьогодні), де її можна підключити до

електричної тамтешньої електричної мережі і вона буде гарно служити» (лист цісаря Франца Йозефа до Катаріни Шратт, 7.6.1896)

Про зовсім приватні пристрасті цісаря відомо не багато, оскільки поза своєю працею, родинним життям (разом із домом Шраттів) і полюванням він віддався тільки одній, скромній пристрасті – палінню. Ще будучи дуже молодим чоловіком він провадив докладні обрахунки витрат на цигарки, які змушений був покривати зі своїх кишенькових грошей. Упродовж багатьох років цісар надавав перевагу австрійським цигаркам Virginia, які у ті часи коштували два крайцари і куріння яких – за прикладом Найяснішого – було почесним обов'язком кожного чиновника у монархії.

1836 був роком заснування Virginia, яку у побуті називали «Wetschina». Трохи згодом з'явилися перші паперові сигаретки. Найліпші цигарки у світі палив, правдоподібно, султан Абдул Хамід II, 24 володар османів. У його палаці, поміж іншого, була невеличка цигаркова фабрика, у якій шестеро робітників робили цигарки із селекційних турецьких сортів тютюну, використовуючи тільки вершечки найбільш ніжних листочків.

Як курильник, цісар Франц Йозеф запровадив собі дуже сувору самодисципліну і у зв'язку із цим тримався старого придворного правила: під час обіду він забороняв собі і іншим гостям палити цигарки чи сигари.

У пізніх роках життя цісар Франц Йозеф змушений був за порадою свого лікаря

відмовитися від міцної Virginia і перейти на легші продукти, такі як Regalia, Media або найлегші від фабрики Opera, які виготовлялися спеціально для двору. Щоби цигарки для цісаря якнайдовше зберігали свій аромат, їх загортали у станіол (тонку олов'яну фольгу) і запаковували у кольорові, дерев'яні коробочки, оздоблені золотом і гербом. Цісарські ножички до цигар і запальнички найчастіше були зроблені із золота і прикрашені емальованими листочками конюшини або букетиком незабудок. Вважалося, що такі декоративні мотиви приносять щастя. Саме цесарева Елізабет вірила у них (як і у багато інших фетишів) найбільше, тому то вони були на дуже багатьох предметах у господарстві цісаря. Згодом і Катаріна Шратт прикрашала усі подарунки саме цими візерунками. Вона ж бо мала свій великий приклад для наслідування – пані цесареву.

На більшості цісарських столів стояли хемічні запальнички, винахід пана Дьоберайнера. Професор Йоган Вольфганг Дьоберайнер народився 13 грудня 1780 року у родині кучера. Свою кар'єру він розпочав аптекарем і досяг крісла професора хемії Йенського університету. Він був радником Йогана Вольфганга Гьоте, який частину свого часу також присвячував хемічним експериментам. У 1823 році Дьоберайнер зауважив, що платинова губка може запалювати горючі гази. Саме це відкриття стало поштовхом до створення запальнички.

До приватного життя

32

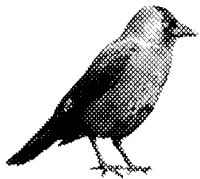
цісаря належало також придбання гардеробу і піклування про нього, а це було чимало роботи. Під наглядом Еугеніуса Кеттерля особиста і постільна білизна цісаря була занесена у документи. Гардеробна служба дбала також про мундири різних національних і закордонних полків, до яких у високих званнях належав Франц Йозеф. Служба Великого канцлера двору, Генарала ад'юнкта і закордонні представництва монархії також мали доручення слідкувати за усіма найновішими змінами у парадних мундирах, аби не було незручних ситуацій, особливо коли упродовж кількох годин цісар кількаразово змушений був міняти мундир. «Приймаючи закордонних гостей я змушений був п'ять разів їздити на різні вокзали, одягаючи чотири рази закордонні мундири і раз – австрійський, а оскільки передвчора було дуже холодно, то я дуже мерз. Під час постійного переодягання я міг собі жваво уявити, яким «приємним» це є мабуть у театрі, з багатьма перевдяганнями (лист цісаря Франца Йозефа до Катеріни Шратт, 27.2.1895).

Цісар Франц Йозеф носив мундир практично у всіх службових випадках. Лише під час приватних закордонних візитів він одягав цивільне убрання, як, скажімо, під час відпустки зі своєю дружиною на Рив'єрі. Світлина цісаря у міщанському одязі випадково потрапила до віденської преси, яка її відразу опублікувала, після чого міська рада Відня попросила цісаря зробити їй честь прийняти його у цивільному одязі. Монарх рішуче відкинув прохання: його службовий одяг – а у Відні він був на службі – це мундир. Окрім того, здається, що цісар не любив цивільний одяг і що без мундира він видавався собі смішним і неповажним. «Передвчора о дев'ятій був у мене славетний кравець Франк, аби перевірити мій цивільний одяг і доповнити його, щоб я міг виглядати на

Рив'єрі як початкуючий жіголо» (лист цісаря Франца Йозефа до дружини, 10.2.1894) Тому то приватний гардероб цісаря складався із якнайпростіших і скромних речей. Коли йому треба було відвідати летовище у дуже холодний день і для цього поїхати до Віденського Нойштадту, намісник, граф Кільмасег, який супроводив його, порадив одягнути шубу, аби не застудитися. Тоді Франц Йозеф звернувся до камердинера Кеттерля із запитанням: «Чи є у нас хутряне пальто?» Той заперечив. Тоді за порадою особистого лікаря Керцля дуже заклопотаний цісар повинен був на плащ одягнути друге, сукняне пальто.

Окрім цісарської постільної білизни, що складалася із лляних простирадл, пошивок на подушки, літніх і зимових ковдр, дорожніх пледів і накидок із оленячих шкір в інвентарній книзі значилася також особиста білизна цісаря. Усі частини білизни мали вишиту цісарську корону і особисту монограму. У вжитку завжди було сорок білих і стільки ж кольорових мундирних сорочок, тридцять білих цивільних сорочок, нічні сорочки, пелеринки для візитів перукаря і купальні плащі. Напівчеревики і черевики для верхової їзди зберігали свій фасон за допомогою дерев'яних колодок.

У поводженні із найбільш приватною частиною гардеробу виявлялася уся майстерність в ощадливості Франца Йозефа. Свій домашній шляфрок він наказував не раз зашивати, вкорочувати рукави, змінювати підшивку. Деякі убрання він наказував навіть перефарбовувати, аби тішитися ними далі. З поміж цивільного одягу цісар одягав – окрім фраку і смокінгу – сіре дорожнє вбрання, кілька сурдутів із камізьельками, пальто і пелерину із видровим коміром. Він завжди сердечно згадував свій гранатовий дитячий морський костюмчик, що висів у шафі до глибокої

старості цісаря. Кілька краваток, циліндр із шовкового плюшу, шапокляк (шовковий циліндр, який складався на зовсім плаский і розкладався легким ударом), а також кілька фільцових капелюхів доповнювали особистий гардероб.

У пізні роки життя (після 1900) цісар носив пояси на попереку, а уночі одягав чорну, шовкову спальну шапочку. Важливим елементом щоденного вбрання упродовж усього життя цісаря були довгі, аж до кісточок, лляні кальсони, які унизу мали шнурочки для зав'язування. Цісар відмовлявся від них тільки на час полювання, оскільки поміж короткими шкіряними штанцями і вовняними підколінками хотів бачити тільки коліно.

Цісарські домашні капці були зроблені із жовтуватої козячої шкірки і підшиті червоним шовком.

Цісар мав кілька шпильок до краваток, зазвичай отриманих у подарунок. Більшість із них були оздоблені мисливськими мотивами: срібні підкови із золотим вепром, позолочені голови косуль, золота голова лиса, вовча голова зі срібла і з рубіновими очима, золота косуля, галопуючий золотий кінь. До колекції приватних прикрас належали «щаслива» конюшинка із гранату, золота брошка із св. Юрієм, золоті шпильки із смарагдами, сапфірами, місячним каменем чи діамантами і численні запонки, оздоблені, як і шпильки до краваток, мисливськими мотивами, серед яких не бракувало також класичних, із оленього рогу і з візерунком дубового

листя. Поза тим, як і кожен елегантний чоловік, цісар мав також певну кількість гудзиків для камізелок із гранату, карнеолу чи оніксу, а також кілька гудзиків у вигляді золотих кульок.

До улюблених цісарських годинників належали золотий *Remontoir Savonette* і кілька кишенькових, більшість із яких були на золотих ланцюжках.

Гардероб доповнювали різні невеличкі ужиткові предмети, такі, які ціпки для прогулянок з елегантними, срібними головками чи парасолі із срібними, або позолоченими із емальми ручками.

Утримання численних орденів і відзнак, а також догляд за ними і за стрічками доручено було ювелірові Роту, який також за дорученням цісаря виготовляв усі медалі.

Для запечатування листів цісар використовував печатку із золота і лазуриту із гаслом «*Viribus unitis*» (спільними зусиллями). Це гасло Франц Йозеф уперше виголосив з нагоди завершення роботи Райхстагу у Кромержіжі 7 березня 1849 р.: «Великою є справа, але спільними зусиллями подолаємо».

ЦІСАР

НА

ПОЛЮВАННІ
габрієль прашль-біхлер

«Перелік курортних гостей № 13» в Ішлі, у вівторок, 5 липня 1898 р. подає під порядковими номерами таких гостей:

Супровідні особи:

№ 592 Його Екселенція пан Едуард граф Паар, генерал-ад'ютант Цісаря

№ 593 Його Високість Гуго князь Дітріхштайн Нікольсбурзький, граф Менсдорф-Поллі, особисті ад'ютанти Цісаря

№ 594 Пан Гайнріх барон фон Кульмер, особистий ад'ютант Цісаря

№ 595 Пан Рудольф Дітль фон Вербург, офіцер ординарець і под., і под.

.....
№ 603 Пан Еугеніус Кеттерль, особистий камердинер

Служба, Цісарська вілла, 24 особи

Як і щороку, на початку літа, так і у липні 1898 р. цісар Франц Йозеф прибув до Бад Ішля, де, як завше, замешкав у цісарській віллі. На його превеликий жаль – як часто – туди ж не приїхала його дружина, яка, подорожуючи з одного курорту на інший, невблаганно наближалася до свого трагічного кінця. Спільна життєва дорога цієї достойної пари розпочалася саме у Бад Ішлі, тому то невдовзі цісар наказав перебудувати будинок і з серцем його обладнав.

Мати цісаря, архикнягиня Софія, купила колись маленьку віллу у тогочасного власника, доктора Ельтца. Для збільшення маєтку до нього долучили також Шмаленау, селянські землі, на території яких збудували котедж, і невеличкий замочок із ішлівського мармуру (тепер так званий Мармуровий палацик). До

першої вілли Франц Йозеф наказав добудувати два крила, щоб у плані вийшла літера Е, що було подарунком і шанобою для коханої дружини.

Приміщення, які з'явилися після перебудови, давали достатньо багато місця для родини, яка постійно збільшувалася. Там же знаходила притулок архикняжна Марі Валерія, наймолодша донька цісаря, зі своїми дітьми. Друга доросла донька, Гізела, дружина князя Леопольда Баварського, під час свого перебування в Ішлі мешкала зі своєю родиною у віллі Ам Гріс.

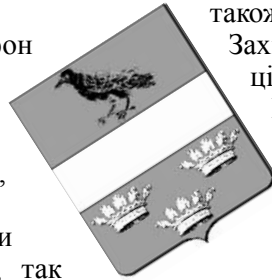
Центральне крило цісарської вілли, де були також салони, належали Францу Йозефу.

Західне крило було зарезервоване для цісареві, східне – для архикняжої пари Марії Валерії і Франца Сальватора.

На стінах більшості приміщень висіли різні картини на мисливські чи звірині теми пензля Паулінгера, Гауермана, Шіндлера і Блааса.

У кабінеті цісаря можна було побачити дивовижний мотузковий барометр із Мадонною ді Кампіджліо, який цісарева привезла з подорожі і який гарантував правильний прогноз: якщо мотузка суха – значить буде гарна погода; буде дощ, якщо мотузка мокра; якщо то суха, то мокра – це на зміну погоди. Якщо мотузка коливалася туди-сюди – до вітру.

На столі традиційно стояла електрична запальничка для цигарок. Спальня, як і у замку і у палаці Шьонбрунн, була дуже простою: польове ліжко із брунатною капою, маленький туалетний столик і підколінник для молитви. Акварель на стіні свідчить про малярські таланти, якими так щедро була обдарована цісарська родина. Окрім дітей цісареві Марії Терезії, які займалися мистецтвом, малював

36

також архикнязь Людвік Сальватор (кузен цісаря Франца Йозефа), архикнязь Отто (брат наступника трону, архикнязя Франца Фердинанда), архикнязь Максиміліан (брат цісаря), і врешті сам цісар як і його син Рудольф, який і є автором акварелі із соняшниками (підписана: Рудольф, 1875). У будуарі цісареві стояли два великі планшети із численними світлинами дітей, сестер і румунської королеви Кармен Сильви, яка була близькою за духом до цісареві.

Коли цісарську віллу електрифікували, то поруч, на протилежному березі ріки Ішль обладнали купальню (цісар завжди називав її у своїх листах «школою плавання», адже там, мабуть, училися плавати усі численні онуки цісаря). Він сам охоче відвідував купальню. Віллу оточує парк площею 6500 кв. м., закладений придворним садівником Раухом як англійський природний парк, у якому до тепер – наперекір суворій погоді Зальцкамергуту – росте кілька екзотичних дерев. Коли цісар, щоб побачити погоду, виходив удосвіта на балкон другого поверху, то він міг бачити краєвид аж до льодовиків Дахштайну.

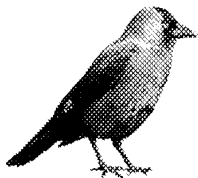
Погода завжди була предметом величезної уваги, адже саме від неї залежала найулюбленіша, приватна пристрасть цісаря: полювання. Цікавим є запис у щоденнику шаха Персії, який перебував у Відні з нагоди відкриття Світової виставки і який зустрічався із цісарем у неофіційному, тісному колі тільки раз – на спільному із цісарем полюванні. «Ми полювали у великому лісі, що розтягнувся довкола чудового замку Шьонбрунн. Цісар, який майже від мене не відходив, був справді захоплений полюванням, і таким я його ще не бачив. Він уважно мене розпитував про наших звірів, на яких ми полюємо у наших лісах. Він

справді розпалився, коли я розповідав йому про наших левів, тигрів, шакалів, леопардів і ведмедів, і що ми часто цілими тижнями полюємо, живучи, як номади, у наметах. У його очах блищала пристрасть мисливця і величезне бажання самому так пополювати. Він дуже жваво про це говорив і дуже шкодував, що у своїй імперії не може запропонувати мені такої звірини, до якої я звик на Сході. Я щиро вірив його почуттям і був переконаний, що він був би справжнім мисливцем на ведмеда чи вовка в околицях Тегерану» (запис у щоденнику від 4.8.1873).

Для цісаря Франца Йозефа полювання було справедливим, шляхетним і етичним заняттям. Він віддавався йому душею і тілом і це була єдина річ, якою він – як приватна особа – міг займатися. Тому червоною ниткою через усе його листування проходить щороку повторюване прохання, аби привітання, пов'язана із щорічним його прибуттям до Зальцкамергуту на полювання, не було аж занадто офіційним: «А тепер про найголовніше. Можливо уже завтра я звідси (з Відня) виїду, але не можу це обіцяти. Тому, щоб не було тріумфальних арок і на біло одягнутих дівчат, прошу тільки тихо чекати у Ебензее із парою коней уже від ранку 16 серпня» (лист цісаря Франца Йозефа до матері, 13.8.1849). Лист закінчується уже традиційним сезонним проханням – щоби наступного дня після приїзду «підготувати полювання на косуль».

Окрім цісаря у цісарських мисливських угіддях полювали передусім його зять, князь Леопольд Баварський і кілька архикнязів. Кожному було суворо наказано після полювання повідомляти цісаря про його результати – зокрема, і про хибні постріли.

Відвідним до стану, а відтак, і відповідним

до мисливства, повинен був бути і стрій. Це стосувалося як цісаря, так і його гостей. Сам цісар носив сірий фільцовий капелюх з козячою борідкою або хвостом тетерева, народний стрій штирійських мисливців на великого звіра (сіра куртка з грубої вовняної тканини із зеленим стоячим комірцем, шнур через шію і зелена камізелька) з короткими шкіряними штанами і сірими вовняними підколінками. Власне ті короткі панчохи мали здатність зсуватися і складатися грубими складками над міцними, набити цвяхами черевиками. Тоді ставали відкритими не тільки коліна, але і більша частина литки, що було причиною ревматичних болів, на які так страждав цісар у старшому віці.

Особлива увага приділялася відповідному мисливському взуттю. Сам цісар носив набиті грубими цвяхами гойсерери (*goiserery*, він назви місцевості *Goisern*), які, як і шкіряні штани, повинні були бути досить зношеними, аби відповідно виглядати. Якось, коли один із гостей з'явився на полюванні у новісіньких, ясних, жовтуватих черевиках, цісар уїдливо зауважив: «Але ж гарні жовті черевики Ви, пане, одягнули!». Після цього випадку запрошений гість уже більше ніколи не відважувався прийти на полювання таким франтом.

Із особливою педантичністю цісар наглядав за усім, що стосувалося мисливського строю. Коли старий камердинер Кундраг запропонував

37

цісар франці йозеф на полюванні

38

оглянути старий мисливський гардероб, цісар був найвищою мірою задоволений зі стану одягу. На те Кундраг запропонував купити бодай новий крават. Цісар Франц Йозеф рішуче це заборонив. Однак, йому хотілося бодай трохи догодити службі і він запропонував із старих, зношених краватів повикроювати кращі кавалки і з них зшити новий.

У своєму зношеному мисливському вбранні цісар нічим не відрізнявся від місцевих мисливців і лісників. Доходило до того, що не впізнавали ані його, ані його вельможних гостей. Коли одного дня цісар і його гості згубили дорогу, вони попросили селянина, аби той завіз їх до Ішля. Коли вони уже дякували і прощалися, цісар вирішив відкрити селянину своє інкогніто: «Чи ти знаєш, кого віз? Я цісар Австрії, а це – король Саксонії і Великий Князь Тоскані».

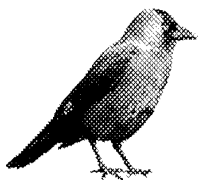
Селянин щиро зареготав і покинув дивне товариство, зауваживши: «Кожен може так сказати!» Коли ж наступного дня йому підтвердили, кого саме він підвозив, він однаково не повірив: «У цьому одязі!... А поза тим навіть не дали мені чайових».

Однак, повернімося до шкіряних штанів і голих колін, на яких цісареві особливо залежало. На горі Шнееберг збудували якось капличку на честь Єлизабет. Цісар, з огляду на свій графік, не міг взяти участь в урочистому посвяченні і тому приїхав до каплички пізніше. На вершину Шнеебергу треба було їхати вузькоколією із Пухбергу. Охорону вельможного гостя взяв на себе мисливський персонал графа Ернтса Гойо і Вільгельм Вурмбрандт, власних тутешніх мисливських і лісових угідь. Коли цісар із вікна вагончика побачив мисливців, які стояли уздовж траси на варті, він незадоволено звернувся до намісника, графа Кільмансегга: «Ну так,

там стоїть справжній мисливець, але він має блакитні кальсони до шкіряних штанів, я цього не терплю, справжньому мисливцю личать тільки голі коліна». Під час десятихвилинної зупинки на станції Баумгартенгхауз цісар вийшов із вагона під звук квінтету рожків, подякував привітальному комітетові і привітав лісничих. Раптом він вражено обернувся, рушив у бік потягу, поспішно зайшов у нього і зник у своєму купе. Приводом такої поведінки стали закриті байковими кальсонами коліна кількох лісників.

Коли цісар йшов на полювання, зброю він ніс сам, а другу рушницю наготові ніс сусідній мисливець. У молодості цісар використовував так звані штуцери з Ішлю – рушницю із одним дулом і з дерев'яною накладкою, малокаліберної системи ланкастер із майстерні зброяра Шпрінгера з Відня і Вольфганга Ляйтнера старшого з Бад Ішля. Потім цісар уподобав собі семиміліметрову рушницю з двома дулами, а часом користувався і оптичним прицілом. У молоді роки цісар полював на великого і рогатого звіра, а згодом полював тільки на великого звіра і глухарів. Оскільки цісар Франц Йозеф не надто охоче користувався оптичним прицілом, то у старості носив спеціальні для полювання окуляри у роговій оправі, але з ними мабуть були такі певні проблеми: «Передвчора мій зять (князь Леопольд Баварський) прибув о пів на четверту ранку до Гьодьоло, а вже о четвертій ми поїхали із ним на полювання, де він підстрелив два олені, а я двічі схибив, чому причиною є мій вік, а передусім – окуляри, в яких я завжди стріляю занизько» (лист цісаря Франца Йозефа др Катаріні Шратт з Вишеграду, 26.9.1889).

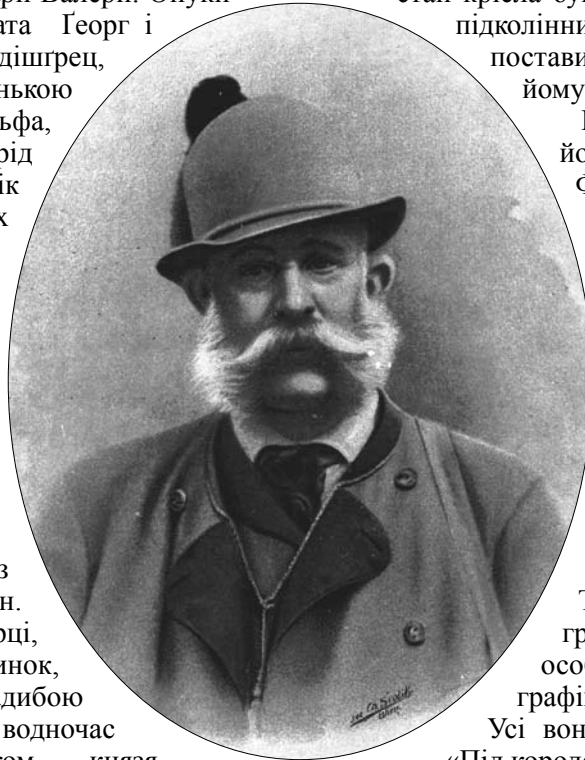
Сталим товариством на цісарському полюванні були два цісарські зяті, особливо

князь Леопольд Баварський, чоловік архикнягині Гізели, який, як і його батько, князь регент Люїтпольд Баварський, був зятим мисливцем і чудовим стрільцем. Із царем полював також архикнязь Франц Сальваторе, чоловік архикнягині Марії Валерії. Онуки цісаря, баварські князата Георг і Конрад, князі Отто Віндішгрец, одружений із Елізабет, донькою наступника трону Рудольфа, а також граф Сеефрід Буттенгаймський, чоловік однієї із баварських онучок, були також дуже бажаним гостями на полюванні.

Поза мисливськими теренами в Ішлі цісар володів кількома мисливськими замочками, передусім у Штирії. До улюблених теренів належали Айзенерц із озером Леопольдштайн. Каммергоф у Айзенерці, старий столітній будинок, був колись садибою графа Інненберга і водночас мисливським будинком князя Зальцкаммергута. У 1880 році Франц Йозеф купив будинок і наказав його перебудувати на мисливський замочок. У Каммергофі було багато паліандрових меблів, на більшості стін висіли картини Паузінгера, які дуже подобалися цісарю своїми мисливськими і природничими мотивами. У ідальні стіни були викладені деревом лімби, у які у формі медальйонів також були вмонтовані картини Паузінгера. У

спальні, як, зрештою, у всіх цісарських кімнатах, призначених для відпочинку, домінувало просте, залізне ліжко. Перед туалетним столиком стояв плетений із соломки фотель, з яким монарх ніяк не хотів розлучитися, хоча стан крісла був щоразу гірший. Перед підколінником для молитви цісар поставив Розп'яття, яке прислав йому колись Папа Пій IX.

Цісар Максимільян I і його праправнук, Цісар Фердинанд II охоче бували у мисливських угіддях у лісах Айсенгерн, відтоді, мабуть, і походить назва місцевості Кайзершільд. Цісар Франц Йозеф ще більше оживив цю місцину, коли 8 вересня 1862 року прибув сюди у товаристві Масимільяна Антонія Ламлрала фон Турн і Таксіс, міністра оборони графа Дегенфельда і обох особистих ад'ютантів – графів Латура і Фюнфкірхена. Усі вони поселилися у господі «Під королем Саксонії».

Мисливські угіддя підлягал ц.к. старшому стрільцеві у Айсенгерці Йозефу Мюльбахеру, якого цісар особливо любив. Під його керівництвом Франц Йозеф у дитинстві поцілював у свою першу косулю. Тому то цісар, коли приїжджав до мисливських угідь, одразу запитував про Мюльбахера, а після полювання наказував його смачно нагодувати і частував

40

любленого старого слугу сигарою із власної кишені. Коли ж цісар зауважував, що той, посивілий уже на службі чоловік, стомлений, то одразу відсилав його додому, щоб той виспався. Стрілець Мюльбахер, який провадив у Айсенгерці цісарський облік відстрілів, помер у 1892 році.

Іншим улюбленим мисливцем цісаря був лісничий у господарстві Лянгвайзе Франц Нойбахер. Коли цей заслужений чоловік був уже на пенсії, цісар часто із ним зустрічався і разом вони згадували спільні мисливські пригоди. Франц Нойбахер помер у травні 1910 року у віці 72 років.

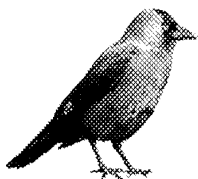
Однак, жоден із мисливців не намагався скористатися із наданих привілеїв, навіть, якщо і був у тісних стосунках із цісарем. У Ішли придворним мисливцем служив такий собі Петера, якого цісар дуже цінував і якому не раз пропонував, у випадку сильного дощу, зійти із козлів і пересісти у цісарський візок. Якось, коли почалася раптова злива, Петера, не чекаючи цісарського запрошення, вліз до карети. «Ваше місце нагорі!» – різко промовив цісар і відіслав його назад на козли. Відтоді Петера раз і назавжди втратив право їздити у цісарській кареті.

У молоді роки цісар кілька разів полював у мисливських угіддях Райхенау. Туди приїздили із ним діти – Гізела і наступник трону Рудольф. На 21 серпня 1861 року цісар наказав збудувати своєму сину з нагоди його третього дня народження маленький мисливський будиночок, схожий на гірську хатину: окрім звичайного облаштування там були мініатюрні мисливські знаряддя, навіть маленька файка і мішечок на тютюн. Гостей вітав напис над входом: «Це мисливський будиночок наступника трону Рудольфа. Кому

не подобається – не заходьте!» Райхенау належало до придворних мисливських угідь Нойберг, розташованих поміж Мюрццушлягом і Мюрцштегом у Штирії. Князь Отто Веселий, шостий син цісаря Альбрехта I, у першій половині XIV ст. заклав тут велике абатство цистеріанців. У будинку капітули абатства була крипта фундаторів, де поховано князя Отто і його обидні дружини – Елізабет Баварська і Анна Чеська, а також два його сини – Фрідріх і Леопольд. У часи цісаря Йозефа II 18 лютого 1786 року абатство закрили, а колегіату перетворили на парафіяльний костюль.

Після 1850 року цісар Франц Йозеф наказав перебудувати південно-східне крило колишньої будівлі монастиря на мисливський палацик, де було б доволі місця для нього і його гостей. На горішньому поверсі (тепер там виставкові зали) були цісарські апартаменти з передпокою, робочим кабінетом, спальнею, кімнатою особистого камердинера, кімнатою наступника трону, а також із їдальнею, читальною залою і кімнатою для ігор (де були більярдний стіл, столик із картами для вісту і шахами). Дві останні кімнати найчастіше відвідували саме гості.

У передпокої палацику дотепер красуються на стінах розлогі роги, голова вепра із величезними іклами, опудала зайців-біляків, кілька опудал птахів, яких архикнязь Рудольф вполював, будучи ще хлопцем. Дерев'яні сходи ведуть на другий поверх, де з коридору можна увійти до кімнати рогів, де усе прикрашено рогами оленів, кіз і козлів. З цієї кімнатою сусидить кабінет цісаря, на стінах якого висять розфарбовані фотографії постійних гостей цісарських полювань із розгалуженої родини Габсбургів: до них надежав король Альберт Саксонський (приятель Франца Йозефа ще з

дитячих років і з часом пов'язаний із цісарською родиною усе тіснішими узами: через свою сестру Анну Альберт став швагром Великого Князя Тоскани Фердинанда IV, через сестру Маргариту він став швагром архикнязя Карла Людвіга, брата цісаря Франца Йозефа, а через свою сестру Софію він став швагром князя Карла Теодора Баварського, брата цісареві Елізабет), Фердинанд IV Великий Князь Тоскани і князь Людвік Баварський, найстраший брат цісареві Елізабет – усі вони були приятелями забав цісаря; Максимільян Антон Ламорал фон Турн і Таксіс (який пошлюбив старшу сестру цісареві Елізабет – Гелену) і баварський князь Карл Теодор (брат цісареві Елізабет).

Спальня цісаря Франца Йозефа була традиційною: залізне ліжко на коліщатках, умивальник і місце для молитов із образом. Тут також були дитячий малюнок доньки Марії Валерії і два малюнки князя Рудольфа, що свідчили про неабиякі його художні таланти.

Ліворуч від кімнати рогів розташувалися кімнати князя Леопольда Баварського, зятя цісаря Франца Йозефа. Одна кімната на цьому поверсі була у розпорядженні генерал-ад'ютанта

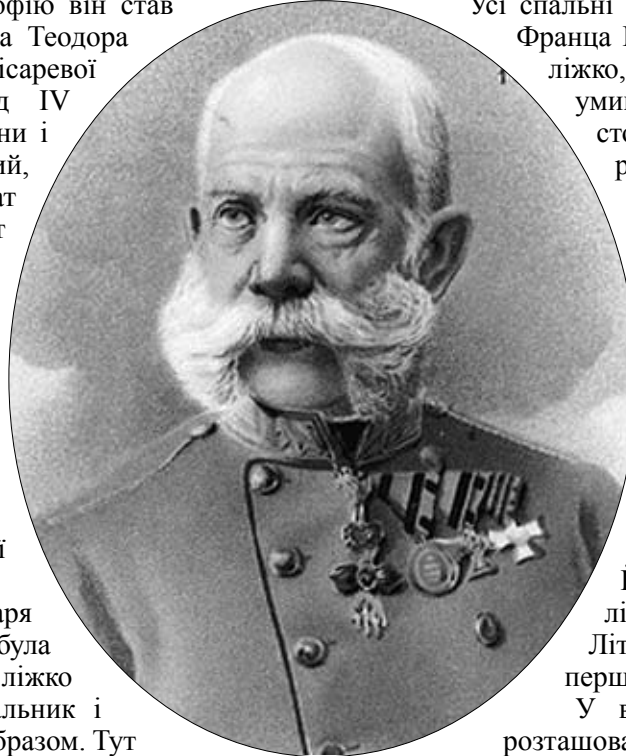
Едуарда графа Паара. Одна із південних кімнат згодом дісталася цісарю Карлу. У двох кімнатах на першому поверсі розміщалися князь Отто Віндінгрец, чоловік онучки цісаря. В одній із них стояла велика канапа із шовковим оббиттям, яка походила іще з часів Марії Терезії.

Усі спальні були обладнані у стилі Франца Йозефа, тобто там було ліжко, нічний столик, шафа, умивальник із дзеркалом, столик для гоління із ручним люстерком, вішак для одягу, рушник стоячий годинник, канапа і один фотель, покритий шкірою.

У ідальні висять дві картини Франца фон Паузінгера і кілька мисливських трофеїв молодого цісаря: «25 грудня 1848 року (у рік вступу на трон) цісар Франц Йозеф у мисливських лісах Нойшльос поблизу Літави поцілів свого першого оленя».

У верхів'ях річки Мюрц розташована місцевість Мюрцштег із мисливським замочком.

Ще до його спорудження у 1870 р. цісар зупинявся тут у лісництві Мюрцштег. У 1879 р. замочок уже потребував розбудови, у 1902 році його цілковито перебудували, оскільки у листопаді очікували на полювання російського царя Ніколая II. З нагоди цього візиту цар разом із тогочасним міністром закордонних справ, графом Ламсдорфом обговорив так

42

звані македонські реформи (угода, підписана у Мюрцштегу 3 жовтня 1903 року між Австрією і Росією щодо заворушень на Балканах). Після падіння монархії замок є власністю Республіки Австрія і служить літньою резиденцією для сучасних уже президентів.

У холі замку у Мюрцштегу з під стелі звисає опудало величезного сича із розпростертими крилами, якого колись поцілів мисливець Фашінг. На дерев'яному пеньку сидить опудало лісового кота, що є трофеєм цесаревої Єлизабет.

У так званому салоні царя, який і до, і після його візиту служив залом для прийнять, стіну прикрашає картина Паузінгера, де зображено цесаря, що прицілюється у глухаря.

У 1872 році цесар Франц Йозеф наказав збудувати мисливський замочок у Радмері із кількома кімнатами для гостей на першому поверсі і невеликими цесарськими апартаментами на другому – із спальнею, лазничкою і робочим кабінетом. Стіни замочку також прикрашають численні портрети цесаревої і наступника трону Рудольфа. Інтер'єр доповнюють мисливські трофеї і велике опудало вепра, якого вполювала цесарева у 1887 р. у мисливських угіллях Гьодьоло.

Біля підніжжя Гьоленгебірге, на березі озера Фордерер Лянгатзее розташований ще один мисливський замочок із 17-ти кімнатами, який, зрештою, за інтер'єром дуже подібний до усіх попередніх. У спальні цесаря дотепер лежить під ліжком обрамлений рукопис вірша доньки Марії Валерії, якого вона написала з нагоди 54 уродин цесаря у 1884 році. Вірш свідчить про поетичні амбіції цесарської доньки і сповнену турботи любов.

Через своє віддалене і ідилічне місце розташування садиба у Лянгатзее була

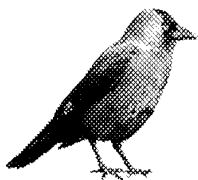
улюбленим місцем відпочинку цесаревої Єлизабет. У своєму «Поетичному щоденнику» 14 серпня 1888 року вона описала романтичну мить над залитим місяцем озером, з якого ось-ось має з'явитися Наяда.

Неподалік від Лянгатзее, на північний схід від Бад Ішля, на березі Оффензее розташований мисливський замочок, який до тепер – один з небагатьох – залишився у власності родини. Він збудований на висоті 651 м. над рівнем моря і звідти можна милуватися розкішним краєвидом Мертвих гір (Totes Gebirge). Над вхідними дверми кожного мисливця вітає потішаючий напис: «Завжди є день для полювання, але не завжди для здобичі!»

Сімнадцять замкових кімнат облаштовані доволі скромно, у стилі решти мисливських замків – крісла у їдальні оздоблюють роги, канделябр зроблений також із рогів, столовий посуд прикрашають мисливські вислови.

На полюванні цесар любив поласувати ситними домашніми стравами: маринованою, вудженою і печеною яловичиною з кнудлями, кров'яною із квашеною капустою, «пляшкою сливовиці, кількома яблуками, зимни м'ясом [...] і солониною» (з листа Кетлера, 30 листопада 1904 року). Але навіть на полюванні він дуже неохоче відмовлявся від вареної яловичини із овочами. Улюбленим цесарським десертом були «яблука у шляфроку». У п'ятницю цесар відкидав усілякі гастрономічні смаколики – тоді він суворо постився і на вечерю їв лише картоплю із маслом.

У дні полювань цесар лягав у ліжко уже у дев'ятій вечора, хоча його гості могли затриматися при партії більярду чи вісти. О другій годині ночі завжди прибував кур'єр із документами із Відня, які переглядали чиновники кабінету і військової канцелярії,

що були із цісарем на полюванні, і уже о п'ятій ранку, при сніданку, подавали документи цісарю. У молоді роки цісар Франц Йозеф любив ще перед світанком виходити до лісу, згодом він полював тільки пополудню, аби ранкові години присвятити канцелярській роботі.

Керівник ловів перед кожним полюванням повинен був подати схему усіх позицій, з яких найкращі завжди діставалися цісарському зятю або найбільш милому гостю – князю Леопольду Баварському.

43

цісар Франц Йозеф на полюванні

ДОГЛЯД
ПІД ЧАС
НЕДУГИ
ДОМАШНІ
ЗАСОБИ
І ЛІКИ

габріель прашль-біхлер

*see A. Scully
When*

Не враховуючи кількох гострих недуг, цісар Франц Йозеф упродовж життя був здоровим чоловіком, що напевне було наслідком його дисциплінованого стилю життя, регулярного харчування і старанного догляду. Щоправда, багаторічне куріння у старшому віці таки далося взнаки на дихальних шляхах і особистий лікар порадив цісарю легші цигарки, аби злагодити кашель. Инколи Франц Йозеф страждав від шлункових проблем, які лікували тоді виваром із цибулі (цибулю варили, потім проціджували і пили охолоджений відвар). Для часто підвищеної кислотності доктор Керцль застосовував місячний курс лікування, під час якого цісар пив сирий картопляний сік. Насправді цісар вважав той напій жахливим, але погоджувався, що він дуже швидко приносить полегшення. З поміж менших нещасть, які час від часу згадуються у цісарських листах, були мозолі і жировики, про вчасне усунення яких зажди дуже дбали: «На цьому тижні я б хотів попрощатися із Вами у театрі, але здалека, бо у суботу виїжджаю до Ішля на вісім днів, де хочу позбутися жировика, який Ви певне зауважили на моєму чолі. І ще кілька наростів на обличчі!» (лист до Катаріни Шратт, 6.06.1887 р.)

У цісаря була своя домашня аптека (у придворних документах вона фігурує як Kammerapotheke), асортимент якої так описав магістер Посіканий, колишній орендар придворної аптеки:

1. Рідини: гліцерин (для полоскання горла), шлункові краплі, румбамбарові краплі (як

послаблюючий засіб), бальзамічні краплі або краплі арніки (для дезінфекції носоглотки), ромашкові краплі, краплі вовчої ягоди, амоняк (у пляшечках для нюхання) і краплі опіуму.

2. Порошки: порошок грудний (його ще часто називали «Фіакровим порошком», оскільки кашель був професійною хворобою усіх кучерів), порошок проти підвищеної кислотності, хінін (для зниження температури), порошок Довера (відхаркуючий), морфій (знеболюючий), а також зубний порошок, який усував не тільки зубний камінь, але і частину емалі.

3. Мазі: *Creme celeste* (крем для шкіри, до якого додавали трояндову воду), і оленячий тлуц для стіп.

4. Чаї: *(Orange) Pecco-Thee*, лікарський проскурняк, ромашка, мальва, липовий цвіт.

5. Різні: пластир із свинцевою витяжкою, англійський пластир (для міцного приклеювання), листи гутаперчі, які, просмолені, також приклеюються.

Окрім того, у цісарському господарстві був пірамідон (знеболюючий засіб) і аспірин (найстаріший знеболюючий засіб із реєстраційним номером № 1), який випускала фірма Bayer у вигляді таблеток, що виготовлялися механічним способом (*Bayer AG* із центральним офісом у Леверкузені була закладена Фридериком Басром як хемічне виробництво).

У колекції рецептів придворної аптеки можна побачити також рецепти, які виписували цісарю різні особисті лікарі. З поміж них рецепт, написаний у 1882 році лікарем Віденгофером на розчин для полоскання горла. У січні 1883 року лікар Аухенгальтер виписав пепсиновий порошок (його розчиняли

46

у рідині і приймали як засіб для поліпшення травлення), каплі шлункового соку і краплі румбамбару, гіркі краплі для збудження апетиту і шлункові краплі з вином на час подорожі цісаря до Будапешта. На полювання цісар завжди брав із собою саліциловий порошок (для зниження температури) і порошок хініну. У квітні 1897 року цісар отримав кодеїн у порошок для лікування кашлю. У липні 1899 року особистий лікар цісаря Керцль виписав морфій і хінін у порошок, а також ментоловий порошок для полегшення катару, а у березні 1901 року цісар отримав морфійно-кокаїнові краплі проти болю у вусі. Від 1902 року цісар використовував апарат для інгаляцій і приймав краплі для інгаляцій із бромом.

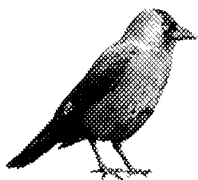
Усі рецепти, які упродовж останніх століть виписували лікарі будь-кому із представників цісарського дому, подавалися до ц.к. придворної аптеки, яка і виготовляла усі ліки. Існувала дивна традиція, яка започаткувалася, мабуть, через забобони: ліки у ц.к. аптеці для членів цісарської родини виготовляли завжди тринадцять фармацевтів. Вони ж опікувалися ліками для міністрів, урядників двору і чільних представників віденської міської ради. До слова, кількість тринадцяти аптекарів не змінювалася аж до 60-х років ХХ століття. І ще один курйоз: якщо якийсь препарат мав бути доставлений до цісаря, цісареві чи архикнязів у вигляді таблеток, то їх загортали у тоненькі пластівці листового золота. Для аристократії другого класу і високих державних урядників обгортка була срібна, а звичайна людина отримувала таблетки без обгортки. І нікому не спадало на гадку, що такий спосіб упакування мав не тільки естетичне значення: таблетка у золоті чи сріблі не розчинялася відразу у шлунку і не подразнювала його, а починала діяти там, де це

потрібно – у кишківнику.

У архіві придворної аптеки століттями записували усі хвороби і можливі причини смерті усіх Габсбургів. Аптекарі, разом із особистими лікарями відповідали також за бальзамування і розтин померлих Габсбургів. Відомо, що серця членів цісарського дому хоронили у срібних урнах у спеціальній крипті костьола Августинців, внутрішні органи – мідних скриньках у костьолі св. Стефана, а забальзовані тіла – у крипті Капуцинів. Цей дивний звичай бере свій початок у дуже прозаїчній речі: кожен із згаданих храмів ревниво боровся за те, аби бути місцем спочинку Габсбургів. Архикнязь Франц Карл, батько цісаря Франца Йозефа, який помер у 1878 році, був останнім Габсбургом, якого похоронили у такий дивний, потрібний спосіб. Його дружина, архикнягиня Софія, яка особливо цінувала домашні лікарські засоби і яка щодня випивала склянку квасного молока, померла на шість років раніше чоловіка. Причиною смерті була смертельна застуда після випадкової дрімоти на балконі.

Окрім поділу цісарських тіл на три частини, сама процедура бальзамування приносила інколи дивні результати, як це сталося, наприклад, із тілом покійної архикняжни Марії Амалії, яка померла у 1798 році. Вона була донькою цісаря Леопольда II і від 12 років була повною сиротою. Її виховував найстарший брат, цісар Франц II. Архикняжна померла у вісімнадцять років. Після усунення внутрішніх органів тіло вистелили шовком і заповнили цінними східними прянощами і лісовими травами із Тіролю.

Улюбленим медичним опікуном цісаря Франца Йозефа був лікар Йозеф Керцль, що народився у 1851 році. Свого часу він був

найбільш популярним лікарем Австрії. Він чимало доклався до підтримання здоров'я цісаря Франца Йозефа. Спершу Керцль був полковим лікарем, але одного дня він отримав наказ виїхати до Люксембурга, аби там лікувати доньку архикнязя Рудольфа Елізабету. Згодом він опікувався також дітьми архикнягині Марії Валерії. Незабаром його призначили штабним лікарем і асистентом тодішнього особистого лікаря цісаря Відергофера. Після смерті Відергофера за протекцією цісарського ад'ютанта, генерала, графа Паара йому запропонували цю високу посаду. Однак, перш, ніж приступити до служби, Керцль повинен був подолати ще кілька перешкод. Йому призначили особисту аудієнцію у цісаря на 10 годину ранку, але він з'явився лише об 11 годині. Монарх був страшенно розлючений, але все ж прийняв його і вказав на неприпустиме запізнення. Керцль не злякався грізного тону і пояснив причину своєї поведінки – його затримала невідкладна операція у гарнізонному шпиталі. Цісар полагіднішав і запитав, ким був той хворий, через якого лікар так спізнився. У відповідь цісар почув, що то був звичайний рядовий із 73 полку піхоти. Це остаточно примирило Франца Йозефа, він потиснув лікареві руку і запевнив його в отриманій посаді. Відтоді лікар Керцль щоранку, у чорному фракі і білій краватці, приходив привітатися із цісарем.

При цісарському дворі на дотримання правил дрес-коду звертали особливу увагу. Скажімо, перукарка цісареві повинна була приступати до двогодинного ритуалу укладки волосся цісареві у придворній сукні із довгим шлейфом. Такий режим одягу панував також і при найбільш приватних імпрезах, його важко було оминати навіть під час родинних вечерь у Бад Ішлі: « 3 (листопада), мабуть о сьомій годині

вечора, ми виїдемо із Відня, мабуть будемо їсти 4 –го у Гмундені і по обіді прибудемо до Ішля. Я б дуже хотів, аби Сісі у найтепліші години поплавала собі в озері (після народження спадкоємця трону Рудольфа вона тижнями лежала у ліжку із гарячкою), і щоби в Ішлі вона не мусіла врешті переодягатися до вечері, а по можливості швидко відпочила (лист цісаря Франца Йозефа до матері, 25.09.1858 року).

Такий дух панував до кінця монархії і цісар Франц Йозеф усіяко його підтримував. Якось цісар важко занедужав на бронхіт і негайно викликали лікаря Керцля, який у поспіху з'явився у невідповідному вбранні – у щоденному сурдуді, а не у фракі з краваткою. Це не пройшло повз увагу Його Величності. Як тільки йому трохи полегшало, він одразу нагадав лікарю про той випадок і наказав у майбутньому завжди приходити у відповідному вбранні – у фракі і з білою краваткою.

Інкони оте затяте дотримання традиційного етикету, якого Габсбурги педантично пильнували століттями, мало навіть трагічні наслідки: король Іспанії Філіп II, онук цісаря Карла V, лежав у ліжку із застудою. Поруч із ліжком стояла вугільна переносна пічка у вигляді мидниці. Дим, який виходив із пічки, дуже заважав королю, який мав і без того утруднене дихання. Слуга князя Альбу дозволити винести пічку. Князь відмовив, бо, мовляв, честь виконувати такі доручення належить винятково його придворному доглядачу пивниць. Коли ж після тривалих пошуків доглядача таки віднайшли і привели до короля, то той був уже мертвим, надихавшись чаду і отруївшись.

Доктор Керцль, особистий лікар цісаря Франца Йозефа, попри те, що не раз виступав проти необґрунтованих правил придворного етикету, все ж дослужився до ц.к. таємного

48

радника і отримав звання радника двору. Він опікувався цісарем аж до його смерті у 1916 році. У випадках складніших недуг лікар послуговувався допомогою двох університетських професорів. Коли доктор Керцль був у відпустці або з якоїсь іншої причини не міг супроводжувати цісаря у якійсь його подорожі, він майже щодня дізнавався про його здоров'я через листування.

10 лютого 1907 року, сам будучи на курорті у Аббації, доктор Керцль написав листа на адресу камердинера Євгеніуса Кеттерля: «Високоповажний пане Кеттерль! Чи не міг би пан бути таким ласкавим і виконати наступне моє прохання, бо інакше я не матиму тут спокою: нехай би камердинер, який зараз заступив на службу, бодай у кількох словах повідомить мені про самопочуття Його Цісарської Величності. Якби щось раптом було не так, наприклад геромороїди, то я мусів би відразу повернутися. Якщо б кожен камердинер, що заступає на службу, щодня писав мені кілька слів, то я мав би щоденні відомості і був би спокійним. Наразі надсилаю марки. Прошу також про новини від Вас. Сердечно і з поклонами для усіх найглибшими. Дк. Керцль».

Свідченням того, що доктор Керцль мав почуття гумору, є його фраза із грою слів, яку охоче повторювали: «Усюди про здоров'я більшості європейських монархів дбають світила науки, і тільки цісар Франц Йозеф задовільняється свічкою» (Kerz (Керц) – нім. Свічка. Керцль – австрійська здрібніла назва свічки).

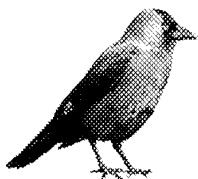
У час I Світової війни лікар із усіх сил оберігав сивого уже монарха від негараздів, і тому порадив подавати цісарю тільки найбільш важливі повідомлення. Лікар намагався усіма

доступними йому способами згладити перед цісарем поважність ситуації і залишати монарха по можливості у стані невідання, що називав «гігієнічною терапією».

Після смерті Франца Йозефа доктор Керцль у своєму помешканні у Кавалерському крилі палацу Шьонбрунн влаштував музей. На столах стояли фото високих і найвищих пацієнтів, акварелі, альбоми, сувеніри з цісарських уродин у Бад Ішлі, а також пам'ятки після хвороб і одужань. На стінах висіли роги косуль і тих звірів, яких лікар вполював, супроводжуючи цісаря на ловах.

У приватних, дуже вибіркових спогадах, що було типовим для доктора Керцля, він зауважував, що міг приходити до хворого цісаря тільки тоді, коли хтось на цьому уже наполягав. Часто особистий камердинер Кеттерль повідомляв доньку цісаря Марію Валерію про недугу батька, і тільки вона вже зверталася до особистого лікаря, просячи його прийти. Нерідко траплялося, що через таку довгу процедуру, коли врешті лікар приходив до цісаря, його стан вже поліпшувався. Франц Йозеф любив лікуватися сам або взагалі не вважав застуду хворобою. Часто лікар, якого особистий камердинер потаємно приводив до сусіднього із цісарським кабінетом покою, дослухався до відголосків, що лунали з-поза причинених дверей. Таким чином лікар діагностував, чи монарший кашель є загрозливим, чи ні. Коли за кілька років до смерті цісар Франц Йозеф серйозно занедужав, але зятятю не хотів міняти кабінет на ліжку, лікар давав йому поради дослівно через шпаринку для ключа.

Доктор Керцль погоджувався із цісарем, що добрим є той лікар, якого викликають якнайменше. Тому то часто, у кризові дні він

не мав іншого вибору, аніж о третій годині ночі очікувати від камердинерів вістей про те, як цісар провів ніч. А ще – випитувати у міністрів, ад'ютантів, глав кабінетів, чиновників і інших гостей, які бачили монарха на аудієнціях, про стан його здоров'я. Вони повинні були докладно доповідати, чи цісар кашляв і скільки разів, чи голос був захриплий, чи було мокротиння, а камердинер мав обов'язок приносити лікарю останню вживану носову хустинку цісаря.

Доктор Керцль помер у червні 1919 року на 79 році життя, через три роки після смерті свого достойного пацієнта.

Типовою рисою вдачі цісаря було те, що навіть у час недуги він не хотів виглядати хворим. Окрім того, він вважав себе за фізично міцним і опірним і не мав ані найменшого страху перед зараженням від інших хворих. Коли спорудження Шпиталю Цісаря Франца Йозефа у Відні було завершено, монарх відвідав лікарню, де розмовляв не тільки із лікарями, але і з хворими. Відвідини уже добігали кінця, коли монарх зауважив крило будинку, яке йому не показали, і одразу поцікавився його призначенням. Це було дезінфекційне відділення, де дезінфікували білизну хворих на дифтерію і скарлатину. Коли цісар вислови бажання оглянути відділення, супроводжуючі особи почали застерігати його з огляду на небезпеку зараження. Цісар відсунув їх рукою і промовив: «Якщо Ви боїтеся, то я – ні».

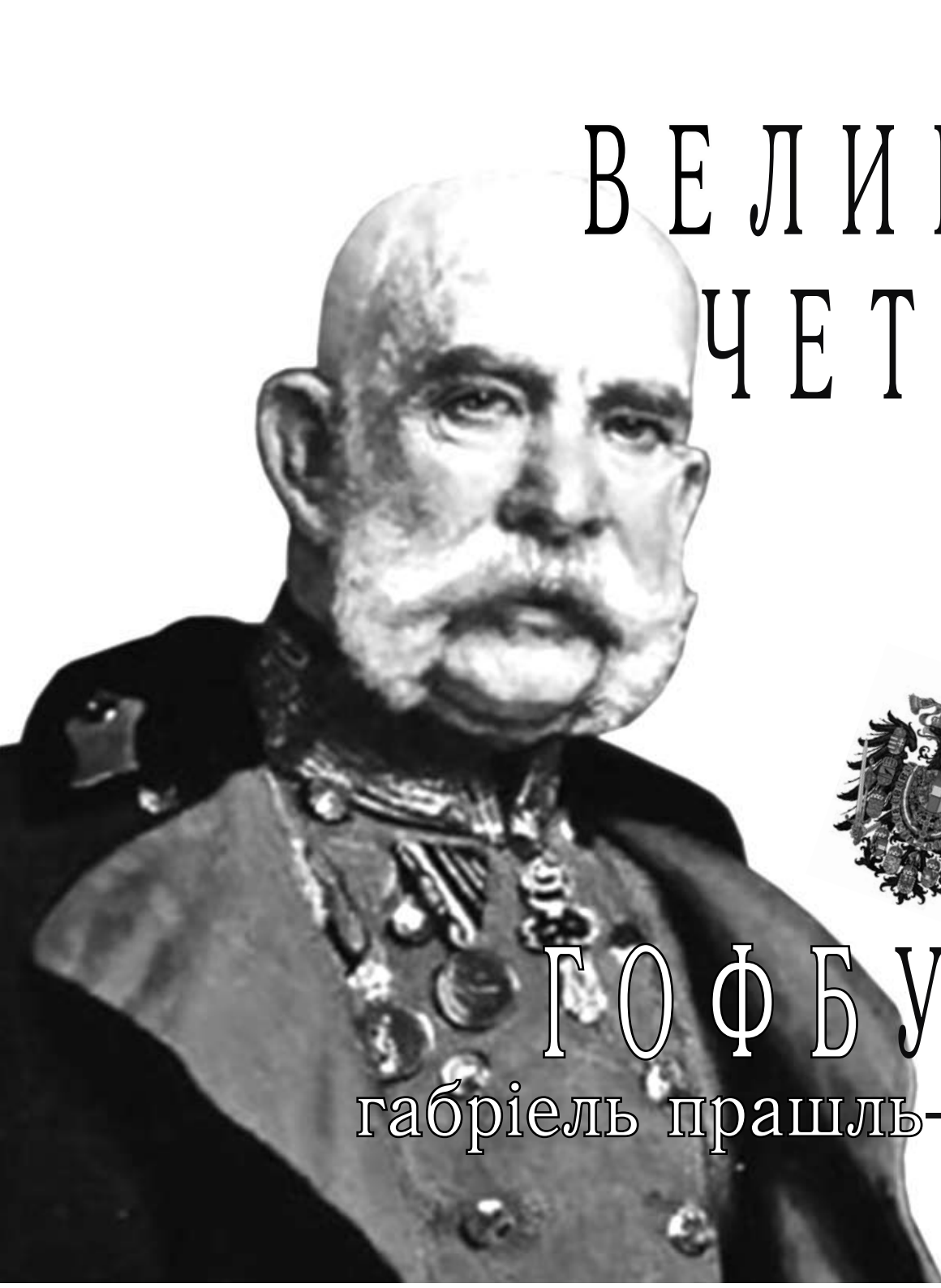
Опісля він зайшов до приміщення і наказав дуже докладно пояснити, як працюють усі дезінфекційні прилади і апарати.

49

пляшки від ліків цісаря франца йозефа

ВЕЛИКИЙ
ЧЕТВЕР

У

ГОФБУРЗИ

габриель прашль-біхлер

Обов'язковою церемонією, до якої цісар ставився дуже поважно, була церемонія омивання ніг у Великий Четвер, яка розпочиналася шикунням війська у парадних мундирах між восьмою і дев'ятою годинами ранку на Швейцарському дідинці палацу. Опісля відбувався виїзд таємних радників, підкоморних, сенешалів (один із найвищих придворних рангів), штабних генералів, штабних офіцерів і вищих офіцерів. Усі вони разом із цісарем і архикнязями брали участь у Службі Божій у парафіяльному придворному костюлі (Замкова каплиця), після чого у мармуровій церемоніальній залі відбувався обряд омивання ніг.

Щороку у Віденських домах старців і німецьких вишукували дванадцять найстарших і найдостойніших, а також найбільш бідних людей, які у Великий Четвер о десятій годині ранку повинні були бути при дворі із поданням. Якщо подання приймалося, для них шили новий одяг і черевики. Традиційно це був старонімецький стрій. У тих костюмах на церемонії вони представляли апостолів.

У вівторок, перед Великим Четвергом, особистий лікар цісаря або лікар двору омивав цим людям ноги і перевіряв їхній стан здоров'я, аби уберегти монарха від зараження. Наступного дня обрані йшли до сповіді, аби у Великий Четвер під час Служби Божої прийняти

причастя. Після сповіді старців годували сніданком, а опісля, у супроводі рідних, їх відводили на їхні місця у церемоніальній залі.

Розпочинався банкет, під час якого цісар, при допомозі архикнязів і архикнязівень символічно подавав чотири страви. Тобто страви справді подавали, але їх ніхто не їв. Для більшості старців ціла церемонія була надзвичайним емоційним апогеєм усього життя і вони просто не спроможні були їсти у присутності такої публіки. Тому перед церемонією їм дозволяли спокійно поїсти у своєму товаристві, а подальший банкет компенсували стравами, які вони забирали із собою додому.

Після банкету відбувалося власне омивання ніг. Офіцери дому (ті, що накривали на стіл) і особи, що супроводжували старійшин, знімали дванадцятьом старим чоловікам і жінкам взуття і праву панчохи. Потім на їхніх колінах розклали довгий, білий лляний рушник. Капелан двору починав читати Євангеліє. Коли він доходив до місця «... *et coepit lavare pedes discipulorum*», цісар клякав. Клякали також два прелати, один із них поливав водою із дзбанка ноги старців, а другий тримав миску.

Монарх пересувався навколішки від старця до старця, омивав їхні ноги, витирав і цілував. Після обряду омивання він вішав на шиї кожного старця білий шкіряний мішечок на чорно-жовтому шнурку, у якому були тридцять срібних корон. Після завершення церемонії старійшин розвозили каретами по домівках.

Семидесятилітній монарх так описав одну із церемоній: «Учора було, як завжди, омивання ніг. Пересування на колінах не зашкодило моїм легеням, і прелат Маршал, який поливав водою, засапався менше, ніж звичайно» (з листа цісаря Франца Йозефа до Катаріни Шратт, 13.04 1900 р.)

Якщо цісарева була у Великий Четвер у Відні, вона виконувала таку ж церемонію стосовно дванадцяти старших жінок. Стаття у «Illustriertes Wiener Extrablatt» за неділю, 9 квітня 1882 року, описує Великочетвергове омивання ніг монаршою парою.

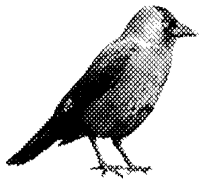
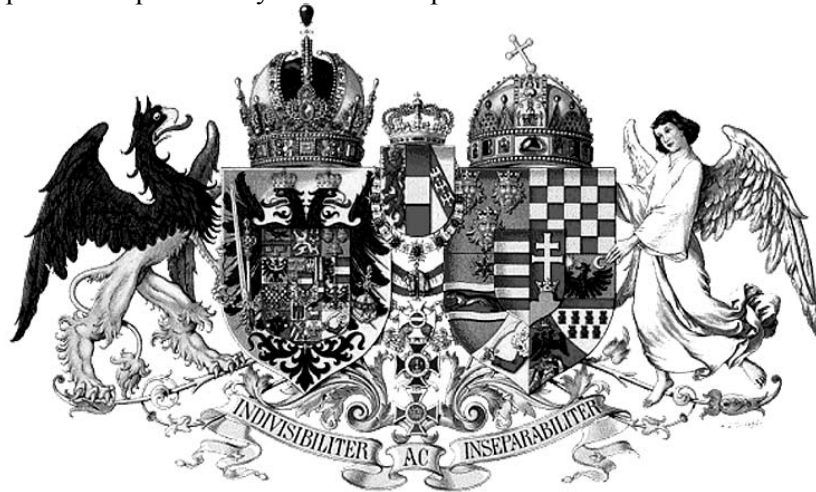
«Возвишений біблійний акт, який щорічно, у Великий Четвер здійснює цісарська пара для дванадцяти старців і для стількох же старих жінок, завжди викликає у родинах, звідки походить старійшина, велике піднесення. [...] Придворна карета привозить стареньку до палацу, потім відвозить її додому, а за нею несуть справжній ріг достатку, який висипається на усю її родину.

Сама ж матрона повертається у

святкових шатах, які їй подарували на церемонії. На її шиї висить мішечок із тридцятьма срібними монетами. Придворні лакеї несуть за нею величезний пакунок із солодощами, кожне із яких має позлітку із зображенням цісаря, цісареві чи пари спадкоємців двору. Ще несуть кошик із пісними стравами і дзбан вина. Дзбан той має свою історію. Щороку тридцять таких керамічних дзбанів замовляють для учасників церемонії Омивання ніг на фабриці над Райном. Їх прикрашає цісарський орел на золотому тлі. На шийці дзбана – біла смужка із літерами F.J.A.E.I.O.U. [...]».

Від 1909 року ритуал омивання ніг уже не відбувався, але традиція обдаровувати дванадцять старців і старих жінок залишилася. У 1915 році найстарший «апостол», Август Малий, мав 91 рік, а сукупний вік старців становив тисячу сімдесят чотири роки; найстарша жінка, Агата Брабак, мала дев'яносто п'ять років, наймолодша – вісімдесят дев'ять, а їх спільний вік становив тисяча вісімдесят три роки.

52

53

цар Франц Йозеф з родино

Ц І С А Р
Ф Р А Н Ц
Й О З Е Ф
І
Й О Г О

А Л Х Е М І К И
габріель прашль-біхлер

Перш, ніж почати мову про гофбурзьких алхіміків під протекторатом цісаря Франца Йозефа, варто зазначити, що він не був першим легковірним володарем, якого ошукала спритна зграйка шахраїв.

У 1700 році, на вершині розквіту алхімії, такий собі Дон Доменіко Емануель Гаetano граф Ругеро експериментував у Брюсселі, у домі графині Арко, у спеціально для нього обладнаній лабораторії. Він народився у Неаполі і був сином графа Джакомо Батісти Ругеро, хоча інші джерела твердять, що він був селянським сином. Так чи інак, але намісник еспанських Нідерландів, князь електор Максимільян II Емануель Баварський був так захоплений хемічними дослідями Ругеро, що невдовзі надав йому звання полковника, а згодом і генерала-фельдмаршала. Але Ругеро все таки не міг виконати найбільшого бажання князя електора і не добув золота із металу. Коли вже неможливо було ошукувати далі, алхімік утік із Брюсселя. Однак його невдовзі схопили і під охороною знову змусили виготовляти золото, що йому, звісно, знову не вдалося. Одного дня він намагався врятуватися від захланного князя через вікно, але його уже вдруге схопили і відвезли до Мюнхена. Проти хеміка розпочали процес і засудили його на довічне ув'язнення. Це діялося у 1698 році, а князь електор і надалі продовжував вірити у мистецтво алхімії. Тому то шарлатанові і у в'язниці встановили обладнання для дистиляції, надали йому потрібні інструменти і складники, з яких, як вважалося, можна добути золото. Охоронці дуже цікавилися експериментами, і

одного дня Ругеро запросив їх взяти участь у досліді. Під час маніпуляцій від одурманив їх отруйними випарами і без перешкод здобув собі свободу.

Без коштів, але з багатою уявою і новими планами, він прибув до Відня, де нав'язав контакти із впливовими і багатими мешканцями міста. Він демонстрував їм складні досліді і за посередництвом однієї вельможної особи отримав доступ до цісаря Леопольда I, який відразу захопився експериментами і наказав кардиналові Колонітшу виплатити графові Ругеро шість тисяч гульденів для продовження його праці.

Кардинал дуже швидко збагнув, що він має справу із шахраєм і що гроші безрезультатно щезнуть. Тим часом Ругеро уклав із одним із представників цісарського дому угоду, за якою він зобов'язався до певної дати добути золото на суму 72 мільйони гульденів. Шахрай, займаючи при Віденському дворі прекрасну позицію, не тільки відтермінував «золоту» дату, а навіть одружився врешті із Марією дела Торе, яка була йому вірною подругою до кінця життя.

Над Ругеро все більше нависали не виконані ним зобов'язання і він рятувався черговими втечами. Спершу він з'явився у Берліні, потім помандрував далі, до Щеціна, яким тоді управляв шведський граф фон Мелін. Ругеро усюди позичав гроші, і врешті утік із Щеціна, щоб оселитися у Гамбурзі. Там його арештували на вимогу численних кредиторів. Після арешту його сліди затерлися, аж 12 червня 1706 року він знову з'явився у Берліні, де на той час уже лежала скарга кардинала графа Леопольда фон Колонітша про повернення шести тисяч гульденів. Ругеро ув'язнили у фортеці Костжин.

56

Король Фрідріх Вільгельм I, як виявилось, також цікавився мистецтвом добування золота. Алхіміку уже вкотре обладнали лабораторію, виділили асистентів, якими були винятково сторонні люди, охоронці і комендант фортеці. Однак, небавом і вони опинилися під чарами Ругеро і навіть умовили короля, аби його звільнили. Король наказав комендантові фортеці, генералові фон Шлябрендорфові, аби той у своїй кареті, запряженій четвіркою коней, особисто супроводжував Ругеро у його подорожі до Берліна.

19 лютого 1707 року уся компанія приїхала до Берліна, де король ласкаво прийняв Ругеро і виділив йому помешкання. Урядові наказано було забезпечити харчування алхіміка із королівського столу: обід із десяти страв, вечері – із восьми страв, окрім того бургундські, райнські і мозельські вина, шампанське і свічки для освітлення. Ругеро влаштовував гучні бали і просто танув у сонці королівської ласки. Однак, коли якогось дня йому наказали негайно доставити до двору «пів центнера золота», він зрозумів, що знову прийшов час утікати. Разом із дружиною Ругеро утік до Франкфурта над Майном, але і там його сягнула рука прусського короля і його знову закували у кайданки. Дорогою до Берліна конвой із охоронцями і в'язнями затримався у Касселі, де Ругеро постав перед ландграфом Гес'ї-Касселем, який запропонував своє покровительство, звичайно, при умові продукування золота. Оскільки Ругеро знав, що навряд чи це йому під силу, він тим разом відмовився від пропозиції.

8 лютого 1708 року Ругеро знову опинився у фортеці Костжин. Уже був призначений суд і доля шарлатана здавалася вирішеною. Раптом суд припинили за наказом короля, який вирішив дати графу ще один шанс продукування золота.

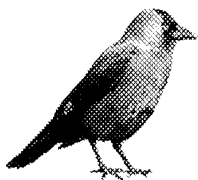
І знову все почалося спочатку: збудували печі, виділили кошти, привезли сировину.

Коли улітку 1709 року із Костжина все ще не привезли золота, 2 вересня кримінальний суд виніс вирок: Ругеро повісити. 23 серпня відбулася езекуція, яка, згідно із тодішніми звичаями, була збагачена розважальними елементами. Приреченому Ругеро пошили лляну сорочку, яку, як і саму шибеницю, багато прикрасили візерунками.

Духовним потомком Ругеро, який також прагнув «допомогти» цісарській парі Марії Терезії і Францу Стефану збагатитися, був алхімік із Родаун. У 1746 році якийсь собі пан Сефельд прибув до курортного містечка Родаун, що на південь від Відня. Там він втерся у довіру до лазничного, з яким розраховувався золотими монетами. Невдовзі він отримав у своє розпорядження підвальне приміщення для таємничих «праць». Тимчасом Сефельд закохався у доньку лазничного і урочисто із нею заручився. Юній нареченій він довірив таємницю свого життя – не більше, і не менше, а уміння добувати золото із інших металів – і просив її зберігати мовчанку.

Однак, дівчина не втрималася і небавом про таланти її нареченого говорили уже усі. Поголос дістався і до замку. Якось ночі міські стражники прибули до курортного будинку, зв'язали Сефельда і потягли до центру міста. Там його поставили перед трибуналом і звинуватили у чаклунстві. Але, про всяк випадок, у нього намагалися вивідати рецепт виготовлення золота, не хтуючи навіть тортурами, адже цісарська казна потребувала негайного поповнення.

Сефельд затято мовчав, і його ув'язнили у фортеці Тімішоаре, що в Угорщині. Саме

там відбулися ті кілька сцен, які точнісько повторили трюки Ругеро. Знову комендант фортеці зацікавився уміннями в'язня. І знову він не тільки приніс йому необхідне для експериментів обладнання, але й намагався зняти усі обвинувачення із Сефельда. Алхіміка з ескортом привезли до Відня, де із ним уже хотів розмовляти не хто інший, як сам цісар Франц І Стефан.

Сефельд погодився продемонструвати експеримент із добування золота, тільки наодинці із цісарем. Для цього йому потрібно було маленьке, темне приміщення, гусячі пера, аркуші паперу із підписом цісаря, кілька приладів і сировина. Усе це йому швиденько забезпечили. Цісар, в очікуванні золотого дощу, підписав аркуш паперу, вважаючи, що це частина магічного дійства.

Незабаром цісар і Сефельд зустрілися у кімнатці без вікна, що була у бічному крилі замку. Сефельд розпалив невеличкий вогонь у пічці і розіграв перед захопленим цісарем виставу із «спецефектами». Насправді він, поєднавши кілька хемічних препаратів, виготовив чорнило. У час, коли погляд цісаря був прикований до розпечених шматочків металу, Сефельд за допомогою гусячого пера і шойно виготовленого чорнила на аркуші із цісарським підписом виписав перепустку на своє ім'я. Потім одним ударом він розбив прилади, згасив вогонь окропом і використав мить несподіванки для своєї втечі. Про подальшу долю алхіміка історія мовчить.

За життя Марії Терезії її особистий лікар ван Світен також експериментував із металами. Ця ідея спала йому на думку після смерті його учителя, Германа Вьоргаафе. Той залишив своїй доньці у спадок мільйонний капітал у голландських гульденах, і пішов

поголос, що він, нібито, виготовляв золото. Ці плітки спонукали ван Світена повторити спроби учителя, але після численних невдач він так розчарувався, що почав переслідувати усі наукові дослідження і наказав викинути із придворної бібліотеки усі записки і книжки на цю тематику.

Однак, повернімося до алхімії у часи цісаря Франца Йозефа. Документи і листування щодо цього становлять окремий підрозділ у Державному архіві Австрії.

В останні місяці перед трагічною загибеллю до Максимільяна – молодшого брата цісаря Франца Йозефа, який був цісарем Мексики – прибули авантюристи, які переконували у своїх алхімічних уміннях. Один із них, сицилієць Антоніо Джімедес де ла Роза, спершу служив в армії Наполеона III, а згодом став заступником начальника мексиканської поліції. Другим був так званий «архикаптан» Ромуальдо Роцатані із Неаполя, третім – граф дон Хосе Марото де Фресноі де Ландрес – мабуть самозванець і колишній полковник армії Дона Карлоса. Ця рафінована трійця переконувала, що уміє добувати золото із срібла і що вони готові розкрити таємницю тільки представникові дому Габсбургів.

Невдовзі після того, як Максимільяна у липні 1867 року застрелили, трійця чоловіків приплила разом із кількома сотнями австрійців до Європи, за що Австрійське міністерство закордонних справ сплатило банку Ротшильда у Парижі триста тисяч франків.

Діставшись через Париж до Відня трое алхіміків 1 вересня 1867 року зупинилися у готелі «Під чотирма порами року» і оселися в одній спільній кімнаті. Де ла Роза попросив графа Туна, який власне також повернувся із Мексики, про аудієнцію у цісаря Франца Йозефа.

58

За посередництвом графа новопризначений генерал-ад'ютант граф Беллегарде призначив аудієнцію на 19 вересня. Шахраї розповіли цісарю, що уже давно займаються добуванням золота із срібла і попросили зберігати це у таємниці. Якщо б цісар захотів профінансувати експеримент, йому пообіцяли значну частку прибутку. Цісар Франц Йозеф ніколи глибоко не вникав у жодну наукову сферу, і тому його легко було переконати навіть псевдо науковими лекціями. Державна казна після кількох воєн спорожніла і її поповнення було дуже бажаним.

20 вересня троє самозванців від науки представили свою програму, а 4 жовтня подали рапорт з описом таємничого процесу перетворення металів. Звісно, що цісар зарезервував собі час для прийняття рішення і доручив перевірити дані довірєній особі – доктору Антону Шрьоттеру, професору хемії Політехнічного інституту.

Уже в неділю, невдовзі після отриманого документу, трьох алхіміків знову викликали до двору. Вони зажадали необхідні п'ять мільйонів срібних гульденів із монетного двору. Окрім того, їм потрібні були четверо неповносправних помічників, які б не зрадили таємниці. Обладнана для них лабораторія повинна була бути постійно зачиненою.

10 жовтня 1867 року професор Шрьоттер оприлюднив свою думку про планований експеримент. Він висловив серйозні сумніви і запропонував, аби ці люди спершу продемонстрували пробний дослід. Погодили термін дослід, який мав би відбутися у присутності Шрьоттера і тільки із пів фунтом чистого срібла. Віденський науковець мав контролювати увесь процес.

Трійця алхіміків погодилася. Вони

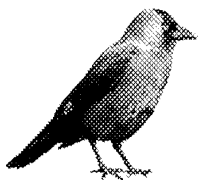
планували проробити те ж, що колись показав князю електу Августу Сильному алхімік Йогна Фрідріх Бьотгер, мимовільний винахідник порцеляни: із суміші золота і ртуті випарувати ртуть, в результаті чого залишається чисте золото. Під час експерименту потайки слід кинути у тигель амальгаму золота і кожен присутній може переконатися у правдивості досліду.

Дав обкритися докруз пальця і достойний Шрьоттер, коли 3 березня 1868 року, після перевірки шести лабораторних колб він визнав, що кулька почорнілих зерняток у сьомій колбі таки справді золото. Успішна експертиза надавала вірогідності цілому експерименту. Шахраї отримали дозвіл на подальшу працю. 31 березня 1868 року управління каси родинного фонду виділило алхімікам вісімнадцять тисяч гульденів, не враховуючи уже проведених раніше виплат. Шрьоттер за проведену експертизу отримав титул міністерського радника і став директором монетного двору.

Для подальших спроб було надано 170 центнерів срібла і 1360 центнерів ртуті вартістю близько 197 200 гульденів.

Для глибокого втаємничення проекту Роцатані запропонував проводити досліди на безлюдному острові, але Шрьоттер відмовив. Натомість він наказав обладнати лабораторію у монетному дворі, де були уже відповідні печі і апаратура, і де можна було відслідкувати увесь процес. Вартість експерименту (окрім уже наданих коштів) становила мільйон триста тисяч гульденів.

У листі від 9 серпня 1868 року до державного радника Брауна пан Шрьоттер зазначав, що при наступних дослідах золота уже не було, натомість з'явилися великі сумніви у доцільності продовження проекту, тому він

просив аудієнції у цісаря.

Директор канцелярії, державний радник фон Браун, а також секретар кабінету, урядовий радник Карл Гофман, не довіряли трьом лаборантам. Вони вирішили приставити до алхіміків нових асистентів і ті швидко викрили шахрайство.

Однак, еспанці все ж і у наступні місяці отримували фінансову підтримку, аж поки державний радник Браун 14 жовтня 1869 року не припинив подальші виплати. Останній лист Шрьоттера від 22 червня 1870 року стверджує, що після вісімнадцяти місяців експериментування не було добуто ані грама золота і що варто негайно припинити роботи. Після майже двох років усі нарешті переконалися, що спроби не принесли нічого, окрім затрат.

катафалк цісаря франца йозефа

ПРО
ПОДОРОЖІ
ЦІСАРЯ
габріель пращль-біхлер

Історія модерних подорожей австрійського цісарського дому розпочалася 1832 року, коли цісар Франц II (I) і його дружина Кароліна Августа у добре обладнаному, вистеленому шпалерами відкритому вагоні-екіпажі відвідали відтинок Лінц-Будвайс першої кінної колії на континенті. Монарша пара вийшла із вагончика на станції Св. Магдалена, і місцеві жителі так цим пишалися, що у пам'ять про цю коротку зупинку спорудили пам'ятник. Коли з часом гору взяла парова залізниця, яка уможлиблювала ще довші і більш комфортні подорожі, члени цісарської родини наказали збудувати для двору спеціальні вагони. Вони були дуже парадно облаштовані і, відповідно до тогочасного стану розвитку техніки, доволі практичні. Вагон цісареві Елізабет, що виставлений у Музеї техніки у Відні, був збудований у 1873 році вагонобудівною фабрикою Зіммерінг у Відні. Він є прикладом вишуканої, але водночас і добротної технічної конструкції.

Разом із щоразу густішою і розлогішою мережею колій різні дирекції залізниць вважали справою честі надати спеціальний потяг для двору. Цісар Франц Йозеф не дуже любив подорожі, але мандрівки у власному вагоні, у час яких він міг виконувати різні свої обов'язки – відвідування військових частин, маневри, відкриття шкіл, шпиталів, театрів і под. – були для нього приємністю.

5 червня 1891 року фірма Франца Рінгофера у Сміхові поблизу Праги спорядила для цісаря новий вагон. Найсучасніший на той час потяг складався із восьми чотириосьових вагони,

зазвичай темно-зелених, із цісарськими емблемами і коштував він 210 000 гульденів. Стіни і стелі були покриті двома верствами дерева, простір поміж ними – для більшої звукоізоляції – заповнили пресованими відходами паперу. Шум поглинали також подвійні вікна. Купе обігрівалися паровим опаленням і освітлювалися електрикою від парової машини у багажному відділенні. Окрім того, у кожному вагоні була також резервна акумуляторна батарея і потяговий телеграф.

За важким локомотивом швидкого потягу тягнувся вуж багато облаштованих житлових вагонів: вагон із салоном і спальнею цісаря у стилі Макарта (Ганс Макарт (1840-1884) австрійський художник, засновник модного у той час стилю) з важкими плюшевими шторами, чудовим різьбленням на стелі і стінах. Обшитим горіховим деревом коридором можна було дійти до інших купе: мисливського і окремого для особистого камердинера і фотелем і вмонтованим туалетом. Цісарський туалет і спальня були обладнані, як у замку чи у Шьонбрунні: там також стояло уже перевірене польове залізне ліжко. У потязі був навіть маленька холодильна кімната, де зберігали джерельну воду із Шьонбрунна.

У денному салоні цісаря стояв великий письмовий стіл. Найчастіше у подорожі брали чи не половину канцелярського приладдя, яке возили у брунатній шкіряній валізі. Там поміщалися скляні паламарі для червоного і чорного чорнил, дерев'яні ручки і сталевими перами, графітові олівці, гумка до витирання, клаптики тканини до витирання пер, ємність для піску і срібна попільничка. Інтер'єр доповнювали розкладний столик, фотель для сну і канапа.

У ад'ютантському купе також стояв

62

письмовий стіл, канапа, було і туалетне приміщення. До постійного складу цісарського потягу належав також салон для свити із двома купе, ще один великий салон із двома канапами і двома окремими купе, вагон-їдальня (його причіпляли тільки у випадках довгих мандрівок), салон для паління із столиками для гри і буфет. Їжу готували у вагоні-кухні, де була пічка, скриня із посудом, місце для миття посуду, холодильник, запаси вугілля і купе із туалетними кімнатами для кухонної обслуги.

Наступні два вагони були призначені для Великого канцлера, особистого лікаря, офіцерів і урядників військової і державної канцелярій. Доповнювали потяг вагони для свити другого ешелону, багажний вагон, вагон із санітарними приміщеннями для прислуги і службовий вагон для кондукторів і директора придворних подорожей (*Hofreisen-Direktor*). Завершувало потяг машинне відділення із генератором і ще одне багажне відділення.

З одного вагону був телефонний зв'язок із машиністом, аби переказати йому побажання цісаря щодо зменшення чи збільшення швидкості. Таке часто траплялося дорогою із Відня до Будапешта, яку, зазвичай, долали уночі: незадовго до прибуття на вокзал швидкість зменшували, аби не наразити цісаря на небезпеку під час ранкового гоління.

Природно, що угорці з нагоди святкування тисячоліття Угорщини у 1896 році подарували своїй королівській парі потяг, збудований Будапештським вагонобудівним заводом Ганц. Він скаладався із салонного вагону, вагону-ресторану, двох салонів для супроводжуючих осіб, вагону для служби і багажного вагону. Салон цісареві був у сталево блакитних тонах і обставлений махоновими меблями у стилі Луї XIV. Виконаний із горіхового дерева інтер'єр

решти вагонів за тодішньою модою наслідував стиль ренесансу. Кухню розмістили у вагоні цісареві і там був встановлений уже газовий п'єцик. З огляду на безпеку до кожного цісарського потягу завжди причіпляли два локомотиви.

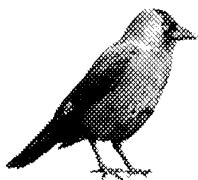
У 1903 році монарший потяг розбудували до 13 вагонів, додавши окремі салони для наступника трону архикнязя Франца Фердинанда і його дружини. Окрім того, потяг доповнили і більш потужним електричним генератором.

Існував також придворний мисливський вагон Товариства південної залізниці, який в останні роки життя цісаря уже практично не використовували.

Обидва придворні потяги, на будівництво яких витратили два мільйони корон, своїм оздобленням нагадували люксові готелі. Самі лише дерев'яні меблі у денному салоні угорського потягу коштували 70 000 корон.

За якнайбільш передбачуваний і точний розклад цісарських подорожей відповідав ц.к. директор придворних залізничних подорожей Клаудіс Александер кавалер фон Клауді, який сам брав участь у всіх подорожах у вагоні персоналу. Згодом він став радником двору і помер у Гьорці у 1903 році, на сімдесятому році життя. Окрім посади, він мав також високі відзнаки: був Кавалером Ордену Залізної Корони II ступеня і Кавалером Ордена Леопольда. Після нього останнім директором придворних подорожей цісаря Франца Йозефа став Зденко Марес, згодом радник-міністр цісаря Карла.

На кожному із центральних вокзалів Відня, як і на всіх більших вокзалах монархії, у розпорядженні цісарського двору була окрема зала очікування. За годину до від'їзду потяг

повинен був бути поданий під залу, або до перону, на який мав би вийти цісар. Машиністи, які керували тими, особливо важкими локомотивами, були культовими особами, а на вокзалах, які минав потяг, залізничні чиновники стояли у повній готовності у мундирах і при усіх відзнаках. Коли подорож, на велике задоволення цісаря, проходила по військовому пунктуально, він ніколи не забував запросити до себе залізничників, аби подякувати їм і вручити відзнаки і нагороди. Отож не дивно, що тогочасний начальник віденського західного вокзалу (з якого розпочиналося багато виїздів), цісарський радник Заваділ, був одним із найчастіше відзначуваних осіб у монархії.

Чорною вівцею посеред чиновників залізниці був начальник станції Гаймаскер в Угорщині, якого архикнязь Франц Фердинанд викреслив із переліку нагороджуваних, оскільки вітаючи цісаря на пероні він не одягнув білих

рукавичок.

Хто відповідав за кошти цісарських подорожей і за яким принципом визначалася вартість? Кожен виїзд придворного потягу зголошувався до відповідної адміністрації залізниці, подавали кількість осей потягу і довжину траси у кілометрах, які множилися на постійний індекс. Придворний касир, який брав участь у подорожі, виставляв вексель на загальну суму, яку що півроку оплачувала придворна бухгалтерія.

Найдовшу подорож свого життя цісар здійснив у 1869 році з нагоди відкриття Суецького каналу. Він покинув Будапешт 25 жовтня близько шостої вечора, потім пересів на корабель, що плив Дунаєм, знову залізницею доїхав до Варни, опісля кораблем до Константинополя, де його прийняв султан Абдул-Азіз-Хан. Через Атени цісар добрався до

63

екіпаж цісаря франца іозефа

64

Яфи (8 листопада) і до Єрусалиму, де відвідав святі місця. 15 листопада ескорт доїхав до Порт Саїду, де 17 листопада розпочався урочистий переїзд через Суецький канал. Цісар займав апартаменти у палаці Херісег над Нілом. Міністр закордонних справ, Фрідріх граф Беуст, змушений був ночувати у гаремі, з якого вісім днів перед тим виселили жінок. 24 листопада цісар зі своєю свитою відвідав піраміди. Незважаючи на спеку, монарх не відмовився піднятися на вершечок піраміди Хеопса, на яку від видряпався за двадцять хвилин. У зворотну подорож вирушили через Александрію, Крит і Корфу, і 3 грудня о сьомій годині ранку двір прибув до Трієсту.

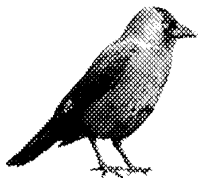
Цісарева Елізабет була майже повсякчас у подорожі або на курортах, тому цісаря офіційно супроводжувала третя дружина його брата, архикнязя Карла Людвіка княгиня Марія Тереза, уроджена Браганза. Згідно із церемоніалом тільки вона, найстарша у ранзі архикнягинь, могла виступати у тій ролі. Швагерка супроводжувала цісаря у травні 1895 року до адриатичного порту Пула, де мали спустити на воду і освятити цісарський корабель берегової охорони. З таким урочистим актом була пов'язана докладно розписана програма, у якій чимало осіб повинні були виконувати найрізноманітніші завдання. У верфі Пула був збудований спеціальний павільйон, де могли розміститися запрошені гості. З обох боків корабля стояли на рейді судна Цустоза і Фрунсберг, на яких також зібралося чимало цікавих. Свої місця посіли чотири оркестри: оркестр флоту, оркестр 97 полку піхоти, оркестр Società oregaja і капела ветеранів «Архикнязь Рудольф».

Спершу, о восьмій годині ранку, за півтори години перед прибуттям цісаря, монсеньйор

Пауль Уреднічек, флотський душпастир, освятив корабель. Прибувши на набережну зі своєю свитою цісар зійшов на борт спеціального човна, з якого він привітав адмірала-коменданта порту і морських офіцерів. З кораблів лунали гарматні вітальні постріли. У супроводі військових оркестрів корабель освятили вдруге. Потім архикнягиня Марія Тереза також освятила корабель, натискаючи кнопку «Акт освячення». Звільнена натисканням кнопки пляшка шампанського розбилася до борту корабля і після зняття заслони на ньому з'явився напис «Монарх». Після того «хресна матір» натиснула кнопку «Спустити на воду» і під звуки цісарського гімну і гарматних салютів корабель віддали на волю хвиль.

За два роки перед смертю цісарева Елізабет ще раз супроводжувала чоловіка у реперезентаційній урочистості, яка відбувалася у коханій нею Угорщині. Лютий і березень 1896 року вона провела разом із цісарем Францем Йозефом на Рів'єрі, потім уже сама яхтою «Мірамар» поплила на Корфу і на початку травня з'явилася у Будапешті, на великому святі тисячоліття Угорського Королівства.

Програма урочистостей у Будапешті 1896 року була дуже насиченою і розпочиналася вона у суботу, 2 травня, об одинадцятій годині урочистим відкриття ювілейної виставки. Пополудні відбувся родинний обід, а о пів на восьму вечора мало відбутися урочисте Богослужіння у коронаційному костьолі. Шестикінні карети із чотирма сидіннями із архикнязями і архикнягинями вирушили у супроводі кавалерії до костьола, за ними рушила восьмиупряжна парадна карета із цісарською парою. При костьольних воротах достойних гостей вітав кардинал примас угорський, який супроводив королівську пару аж до вівтаря. За

ними йшли князь Леопольд Баварський (чоловік доньки Гізели) із удовою, архикнягиною Стефанією, архикнязь Отто (братанек цісаря і батько наступного цісаря Карла) з княгиною Гізелою Баварською (донька цісарсько-королівської пари), архикнязь Фердинанд (молодший брат наступника трону архикнязя Франца Фердинанда) з архикняжною Марією Терезою, архикнязь Людвік Віктор (наймолодший брат цісаря Франца Йозефа) з архикняжною Марією Юзефою (згодом матір'ю цісаря Карла) і архикнязь Франц Сальватор (зять цісаря і чоловік архикняжни Марії Валерії). Придворні дами, згідно із церемоніалом, несли шлейфи архикнягинь.

Наступного дня пополудні знову відбувся родинний обід, а ще через день цісар Франц Йозеф і його дружина дали у замку вечірнє прийняття на честь високопоставлених гостей. Урочистості супроводжували чимало інших імпрез і балів, як, скажімо, у родини Фестетік (3 травня) і у маршалка двору Люїса Аппоні (4 травня).

У 1899 році цісар відвідав Меран, аби взяти участь в урочистостях з нагоди посвячення каплиці Андреаса Гофера (керівник тирольського повстання (1767-1810) проти французів, народний герой Тиролу). Цісар розмістився у замку Ротенштайн поблизу Мерану, який тоді належав його брату (зараз належить князю Георгу фон Ліхтенштайн).

На вокзалі цісаря привітало кілька бригад

стрільців із сусідніх долин. Цісар зацікавився одним чоловіком із сивою бородою, груди якого були рясно завішані нагородами. Він підійшов до нього, аби нав'язати дружню розмову. «Звідки Ви маєте стільки відзнак?»

– запитав він чоловіка.

Той почав пояснювати найчистішим тирольським діалектом:

«Ваша Високосте! Це Мала срібна з Густози (село у північній

Італії, де 24 червня 1866 року австрійці здобули перемогу над італійцями). Це ювілейна медаль.

Ця також. А цю я отримав на виставці за найкращу корову. А ті дві медалі я позичив у сусіда!»

Коли цісар повернувся до Відня, до нього з візитом прибув окружний суддя доктор Вьоль разом із шестіркою місцевих селян, аби подякувати за присутність на урочистостях. Суддя старанно приготував селян до великого виступу при дворі, старанно розучував із ними різні невеликі тексти, якими вони мали дякувати цісарю за відвідини.

У визначений час шестеро тирольців із пошанівком постали перед цісарем, що був для них втіленням усього високого і достойного. Надійшла мить проголошення вивченого тексту подяки. Але коли врешті оголосили їхній «виступ», жоден із них, будучи під враженням урочистості і важливості події, не видусив із себе ані звуку, натомість усі вони просто розплакалися. Окружному судді не залишалось нічого іншого, як самому виголосити те, що мешканці Пассайертало відчували при відвідинах цісарем рідної долини Андреаса

66

Гофера. Варто зазначити, що цісар зрозумів і щиро сприйняв сльози відважних селян. Вони були для нього більшим доказом вірності, аніж слова, хоча б навіть академіка.

У травні 1900 року під загрозою зближення Росії і Франції, цісар підтвердив своїм підписом союз Австрії, Угорщини і Німеччини-Італії. Це стало також причиною візиту цісаря до Берліна з нагоди досягнення повноліття його хресного, вісімнадцятирічного Фридриха Вільгельма, наступника трону Німецької імперії і Прусії.

У четвер, 3 травня, о 6:40 вечора спеціальний потяг від'їхав від віденського північного вокзалу. Вечерю подали у же у потязі. У п'ятницю, о 6:30 потяг прибув до Зоммерфельду, де зробив восьмивхвилинну зупинку, аби цісаря безпечно погодили. О 7:56 потяг рушив у напрямку Франкфурта на Одрою і затримався там на десять хвилин. Цісар одягнув мундир пруського маршала. До почесної служби зголосилися німецькі послі: генерал піхоти фон Ліндеквіст, генерал майор, граф Гюльсен-Геселер, полковник фон Равенунд підполковник фон Мелехов. Ротмістр фон Бюлов долучився до товариства уже на віденському Північному вокзалі. На пероні у Франкфурті цісаря офіційно привітала почесна варта. У супроводі достойників цісар прибув до Берліна, на Постадмський вокзал. Там Франца Йозефа уже чекав кайзер Вільгельм II і його сини: наступник трону Фридрих Вільгельм і пруські княжата Айтель Фридерик, Адальберт, Август Вільгельм, Оскар, Генрик, Фридерик Леопольд і Йоахим, усім їм тоді було від 10 до 18 років. До привітального комітету належали також князь Альбрехт Вюртембурзький і князь Карл Антоній фон Гогенцолерн, онук останнього князя фон Гогенцолерн-Зігмарінгена.

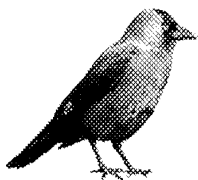
У замку до товариства приєдналися дами:

дружина кайзера Августа, княжня Ірена – швагерка німецького кайзера, Марія Тереза – дружина наступника трону Вільгельма фон Гогенцолерна і княжня Жозефіна, дружина князя Антонія фон Гогенцолерна. На загал у прийнятті взяло участь ціле гроно вершків європейської аристократії.

Урочистий прийом відбувся у замковій галереї, де цісар і кайзер сердечно підтвердили свій союз. Цісар Франц Йозеф прочитав тост, написаний, з огляду на його короткозорість, великими, виразними літерами: «Підносячи цей келих на здоров'я наступника трону Фридриха Вільгельма, мого коханого хрещеника, який сьогодні переступає поріг повноліття, я хочу з нагоди цього радісного дня, по перше, висловити мої найсердечніші побажання його батькам, мені також дуже дорогим. Нехай шляхетний князь довго втішається силою батьківської любові. Нехай численні паростки його молодой сили щасливо проростають, а серйозна праця, при допомозі свіжої відваги і віри у Бога, приготує його до важкого і високого чину, який його очікує. Я дуже тішуся, що можу його тут привітати, у час його входження до публічного життя, і вбачаю у цьому щасливу запоруку того, що єдність і вірність його предків буде тривати у майбутніх поколіннях. Нехай Бог благословить і стереже наступника трону».

Кайзер Вільгельм відповів такими словами: «Коли серця народів заб'ються разом, уже ніхто не зуміє їх розділити».

Наступні дні були густо заповнені урочистими привітаннями, музичними виступами, фойерверками, змаганнями зі стрільби, парадами, Богослужіннями, прийняттями і врешті урочистим спектаклем в опері, де наприкінці вистави «Бургграф» (Йозефа Лауфа) родини Габсбургів і Гогенцолернів побраталися

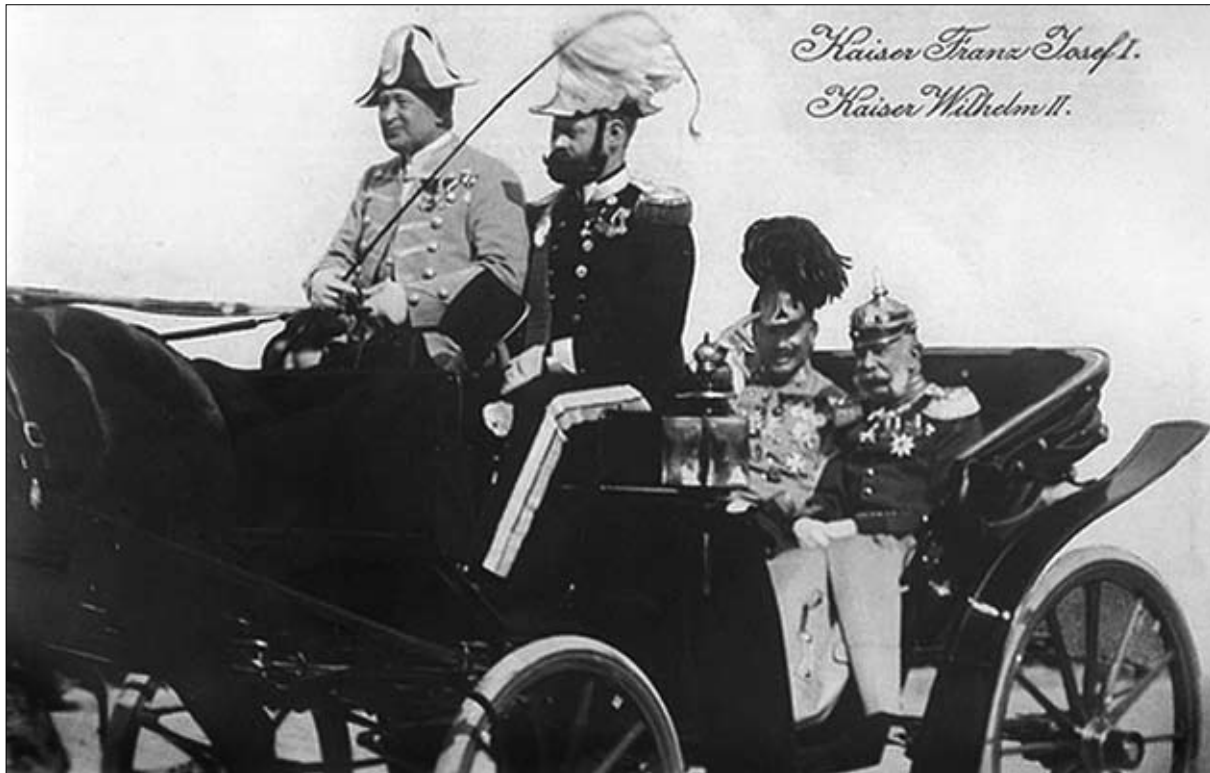

на сцені назавжди. Після чотириденного візиту цісар Франц Йозеф уночі полишив святково освітлений Берлін.

У перші вересневі дні 1906 року в околицях Цешина відбулися цісарські маневри. Уперше за час військових навчань у них взяло участь одинадцять членів автомобільного корпусу, що був сформований 10 лютого того ж року. З цієї нагоди поручник, граф Шьонфельд продемонстрував цісарю збудовану на австрійській фабриці Даймлер першу у світі бронемашину, прототип танку. На жаль, присутніх генералів забули попередити, що машина дуже голосно заводиться і працює. Коли

двигун загуркотів, офіцерські коні сполохалися і один із багато удекорованих вершників вилетів із сідла. Тим самим справа для цісаря Франца Йозефа була вирішена. «Щось таке не надається до військового вжитку». Отож, бронемашина помандрувала назад до цеху свого виробника і закрила чергову сторінку у книзі недооцінених австрійських винаходів. Можна припустити, що I Світова війна, принаймні, її початок, поточилися б зовсім инакше, якби австро-угорська армія рушила у бій не на конях, а на танках.

Довготривалі подорожі цісаря, які назагал супроводжувалися подібними промовами і

цісар франц йозеф та кайзер вільгельм

68

подіями, набирали інколи потішного характеру. У невеликій місцевості на території монархії, де певного дня цісар мав би зупинитися у час своєї подорожі і прийняти від бургомістра слова подяки за субвенцію, підготували відповідне привітання. Вокзал, який місцеві мешканці прикрасили більше з ентузіазмом, аніж зі смаком, виблискував з імперською урочистістю. Цісар із зацікавленням слухав промову бургомістра, аж раптом вибухнув щирим сміхом. Очі усіх, заскочених цісарською радістю, обернулися до нього. А він дивися на три таблиці на входом до вокзалу. На двох, що висіли нижче, були традиційні написи «Пані» і «Панове». А третя, яка увінчувала дві попередні і була сповита у багаті гирлянди, на честь високого гостя містила цісарське гасло «Viribus unitis» – «Спільними зусиллями», і усе разом виглядало десь так: «Спільними зусиллями, пані і панове»

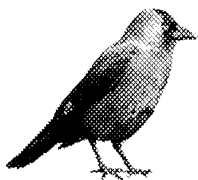
5 жовтня 1908 року Франц Йозеф оголосив своє правління у Боснії і Герцоговині. Два роки по тому, тобто за чотири роки перед початком I Світової війни, монарх відвідав нові провінції. Для восьмидесятирічного уже тоді цісаря так подорож вимагала не тільки особливих фізичних зусиль, але була ще й доволі небезпечною, про що свідчив сам цісар 26 травня 1910 року у листі із Будапешта до пані Шратт: «Маю надію [...], що ціла та справа (у Боснії) піде добре. З програми [...] Ви побачите, що поспіх міг би бути значно більший і що береться до уваги моя трухлявість. Найсердечніше Вам дякую, що хочете помолитися за мене і покладаюся на Вашу молитву упродовж усієї моєї боснійської подорожі [...]» Пані Шратт очевидно молилася справді щиро і нічого під час подорожі не сталося. Ба більше – її навіть назвали тріумфальним приїздом цісаря.

Чотири роки потому спрага помсти сербів таки знайшла свої жертви в особах пари спадкоємців трону, Франца Фердинанда і Софії.

Під час тієї мандрівки у травні 1910 року цісар – усупереч правилам протоколу – побував у натовпі без особливої охорони, аби того чи іншого підданого привітати особисто. Аби віддати цісареві честь і особливо сердечно його привітати, на усіх будинках, поруч із національним прапором, вивішували чорно-жовті прапори. На протигагу усім майбутнім непорозумінням три учениці – католицька, сербська і мусульманська – у мирному поєднанні подарували цісарю букет квітів. На знак подяки монарх наказав подарувати дівчаткам брошки зі своїми ініціалами і з коштовними каменями, які відразу були пришпилені до платтячок.

Дівочий хор відспівав гімн Австрії, після чого цісар сів у потяг, що прямував до Сараєво. Місто привітало його святковим убранням. Тут також, поруч із місцевими політиками і високими військовими чинами у мирному єднанні привітали цісаря делегації католицького, православного, мусульманського і протестантського духовенства, включно із двома рабинами.

У середу, 1 червня, о восьмій годині ранку цісар відвідав місцевий кінний завод. На подвір'ї він осідлав приготованого для нього коня і проїхав повз шеренгу мешканців Сараєво, які вигукували йому вітати. Тут, як і в багатьох інших місцевостях, усі дивувалися, як цей восьмидесятирічний дідусь міцно тримається у сідлі і галопує. Людський натовп спостерігав виїздку і за кожним кроком вибухав окриками захвату. Саме це кінне гарцювання вважається останнім публічним виступом цісаря на коні, хоча існує чимало світлин з приватних кінних

виїздів Франца Йозефа аж до останніх років життя монарха.

2 червня, у полудень цісар Франц Йозеф склав короткий візит до міста Мостар. На вокзалі вишикувався почесний караул боснійсько-герцоговинського I Полку піхоти; комендант фортеці Мостар, полковник Франц Маудри разом із старостою представилися цісарю. Монарх пройшов перед почесною вартою і рушив до намету, де діти подарували йому квіти і – згідно із місцевим звичаєм – сердечно привітали його хлібом і сіллю.

Пополудні того ж дня відбулося прийняття у

готелі, а відразу за ним – банкет. Потому свита фіакрами рушила до збудованого у XVI столітті мосту, який був знищений уже у наш час. Попрощавшись із достойниками Мостару цісар о шостій годині вечора виїхав з міста і доїхав до Відня уже наступного дня, де дозволив собі кілька годин відпочинку у палаці Шьонбрунн.

Через кілька днів після завершення подорожі прийшла звістка, що під час перебування цісаря у Сараєво там крутилися анархісти, однак, з невідомих причин, вони не вдалися до активних дій. Присутність анархістів підтвердилася і через одинадцять днів після повернення цісаря

Петр Міхаловскі. австрійські блакитні гусари

70

до Відня, коли у Сараєво був скоєний замах на очільника Боснії, генерала Варесініана. Студент Богдан Зараїч п'ять разів вистрілював у політика з револьвера, коли той переїздив через Цісарський міст, але не поцілюв. Шосту кулю він призначив для себе. Слідство показало, що під час візиту цісаря нападник також був і у Сараєво, і у Мостарі. Чотири роки потому кулі анархістів уже не схибили.

Перехід від фіакру до автомобіля спершу не дуже тишив цісаря і проходив доволі повільно. Більшість свого життя монарх провів у сідлі або у фіакрах і вважав цей спосіб пересування єдино прийнятним і гідним. Окрім того, його лицарській душі суперечила заміна шляхетних тварин, випробуваних уже століттями, на бездушні, залізні машини. Навіть, коли уже всі члени родини обрали автомобіль, Франц Йозеф надалі віддавав перевагу коням. Хоча, при нагоді VI Міжнародної автомобільної виставки, яка відбувалася 15-28 травня 1906 року під протекторатом архикнязя Франца Фердинанда, цісар увійшов у перший, для початку візуальний, контакт із новими транспортними засобами. 20 травня Франц Йозеф відвідав виставкову залу Гаретбаугезельшафт і під час відвідання його проінформували про різні автомобільні конструкції і деталі їх виробництва.

Врешті прийшов час таки переконати цісаря у придбанні власного автомобіля. За намовою президента автомобільного клубу князя Сольмса з нагоди шістдесятої річниці панування цісар отримав два автомобілі. 22 червня 1908 року монарх прийняв членів президії клубу на аудієнції і власне тоді і відбувся акт подарунку: «Австрійській автомобільний клуб має за честь уклінно просити Вашу Високість, аби Ваша Цісарська Милість був так ласкавий прийняти два автомобілі, як вираз нашого пошанування

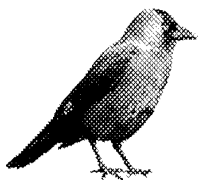
ювілеєві шістдесятої річниці панування нашого Цісаря».

Цісар подякував за дарунок і відтоді, на превеликий жаль кучера Вальтера, регулярно користався автомобілями. На весняних маневрах 1908 року Франц Йозеф звернув увагу на щоразу більше незадоволений вираз обличчя свого кучера, і запитав про причину цього у Евгуніуса Кеттерля. «Вальтер сумний тому, що йому уже не можна возити Вашу Цісарську Милість під час маневрів. Адже Ви користаєтеся тепер автомобілями!» Цісар меланхолійно відповів: «Так, я теж волів б би їхати із Вальтером, але тепер це уже навряд чи можливо. При сучасному способі ведення воєн відстані уже такі великі, а дистанції треба долати якнайшвидше. Кіньми уже не вийде».

Перша у житті – несподівана і мимовільна – поїздка цісаря автом відбулася у Бад Ішлі. 12 серпня 1908 року Франц Йозеф складав візит королю Англії Едвардові VII у готелі «Елізабет». Цісар запропонував проїхатися, не знаючи, що король напередодні наказав відіслати його екіпаж із кучером.

Коли монархи вийшли із готелю, замість екіпажу їх чекав автомобіль короля Едварда марки Зюст. Водієм королівського авто був спеціально навчений і вишколений чиновник кримінальної поліції. Машина була обладнана аптечкою першої допомоги, яка була під заднім сидінням у великій, оббитій сріблом валізці із написом «Друг у біді є справжнім другом».

Король Едвард був одним із найбільших модників серед монархів Європи і завжди возив із собою величезний багаж, оскільки майже ніколи не одягав двічі одне і те ж убрання і про всяк випадок завжди мав по два кожного із мундирів. Гардероб цього, «найкраще одягнутого чоловіка свого часу»,

ледь поміщався у 60, а то й 80 куфрів. Саме він диктував міжнародну чоловічу моду, скажімо у 1908 році він започаткував стиль червоних краватів, червоних панчів і сорочок із уже пришитими комірчиками., штанів із кантом, які прийшли на зміну так званим «трубам». Дві окремих скрині були наповнені спеціальним англійським тютюном, який король усюди возив за собою.

Коли король Едвард у Бад Ішлі намовляв цісаря Франца Йозефа, аби той врешті сів в автомобіль, той, заскочений зненацька, не знайшов слів для спротиву. Донька цісаря, архикняжна Гізела і її син, князь Георг Баварський, поїхали за двома монархами власним автомобілем. Із швидкістю десь

близько тридцять кілометрів за годину уся кавалькада рушила до Вайсбаху над озером Атерзее.

Цісарю, який взагалі то дуже цінував короля Едварда, ця його витівка не сподобалася, адже він ніколи перед тим не сидів у машині. Коли після поїздки його запитали про враження, він відповів із дитячою упертістю: «Їздити автомобілем навіть приємно, але мої коники кращі». Однак, відтоді цісар Франц Йозеф уже систематично користався автомобілем.

У 1909 році до цісарського автомобільного парку, що складався із двох даймлерів, додався великий позашляховик фірми *Graf & Stift* і ландо фірми *Mercedes*. У вересні 1912 року, через три роки експлуатації мерседеса, цісар

71

цісар франц йозеф на параді

72

із власної ініціативи вирішив придбати нове авто від *Graf& Stift*, фірми, яка на той час уже стала постачальником двору і розташовувалася у Відні, на Вайнберггассе. Автомобіль мав чотирициліндровий двигун і розвивав швидкість до 80-85 км. на год. Салон від фірми Карла Чорного був обладнаний зручним, шкіряним диванчиком, аби подорож для, тоді уже восьмидесятилітнього монарха, була якнайбільш приємною.

За кілька місяців перед тим, з нагоди діамантового весілля (шістдесятя річниця шлюбу) архикнязя Райнера (дядька цісаря) із Марією Кароліною, кілька архикняжат подарували ювілярам люксове ландо фірми *Graf& Stift*.

18 вересня 1912 року, при відвідинах доньки Марії Валерії у замку Вальзее, цісар уперше скористався новим автомобілем фірми *Graf& Stift*. Правда, виглядало все так: машину вислали із Відня до Амштетту, і тільки там цісар пересів у неї із потягу і попрямував через Штернберг до Вальзее. За ним їхало ще чотири мерседеси із свитою.

У 1912 році для розширення свого автомобільного парку цісар отримав відкрите авто фірми *Reichenberger*. У час полювань цісар користався темнозеленим *Graf& Stift*, і цю машину називали мисливською. Її максимальна швидкість була 90 км. на год. Водієм, а разом і техніком машини був особистий водій цісаря Ганс Лернер, син родини рестораторів із Лінца. До 1914 року він був на службі у архикнязя Франца Фердинанда і займав службове помешкання у Бельведері.

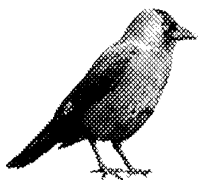
Дружині наступника трону, Софії, княжні фон Гогенберг, як лише дружині члена монаршого дому, не можна було їздити у державному екіпажі. Архимнязь знайшов доволі приємне

вирішення проблеми: під час офіційних імпрез він висилав попереду порожній придворний екіпаж, а сам сідав у приватний разом із дружиною, і їхав слідом за офіційним.

У 1914 році, коли Франц Фердинанд розпочинав свою останню, фатальну подорож до Сараєва потягом, Ленер залишився із автомобілем у Відні. У самому Сараєві архикняжа пара користалася автомобілем графа Гараха фірми *Graf& Stift*, яким вони і мали приїхати до ратуші. В автомобіль також влучило кілька куль Гаврили Принципа і зараз це авто експонується у Музеї військової історії у Відні.

Після трагічної загибелі свого господаря і працедавця водій Ленер переїхав до помешкання у Шлальбурзі, де тепер розташували виставкові і ярмаркові зали. Там він опікувався парком із тринадцяти придворних автомобілів, які використовували, передусім, під час візитів. Згодом Ленера призначили особистим водієм наступного цісаря, архикнязя Карла і його родини.

Після смерті Франца Йозефа Ленер сів за кермо згаданого уже цісарського автомобіля *Graf& Stift* під час кількох виїздів на фронт, а також відвіз молоду цісарську пару на коронацію у Будапешті. Епізод, про який зараз йтиме мова, походить із записів Йозефа Каше і він служить доказом того, як оповіді з минулого можуть спотворюватися і драматизуватися: «Коли наступив кінець монархії, екс-цісарська пара покинула Гофбург, аби виїхати до Швейцарії. Дітей залишили у замку Гьодьоло в Угорщині, задля підтвердження, що вони мають намір ще туди повернутися. Синами і доньками цісарської пари опікувалася нянька. Найстарший із дітей, архикнязь Отто, не мав ще і шести років. Окрім того, для безпеки дітей

у Гьодьоло залишили також водія із машиною.

Після кількох дні спокою однієї ночі мешканців замку сполохав нічний телефонний дзвінок. У слухавці повідомили, що наближається Бела Кун зі своїми людьми. Колишній журналіст, Бела Кун створив у Москві групу Комуністичної партії і намагався запровадити в Угорщині комуністичний режим. Згодом він сам став жертвою сталінського режиму і помер у 1939 або 1949 рр.у Сибіру.

Повернімося до нічного телефонного дзвінка, у якому повідомляли, що Бела Кун хоче спалити замок Гьодьоло і разом убити цісарських дітей. Терміново викликаний водій завів машину, нянька витягла дітей із ліжечок і у самих лише нічних сорочках посадила у машину. Ленер, також у піжамі і куртці від мундиру, виїхав із цінними пасажирами із Гьодьоло.

Проїхавши частину дороги вони побачили

73

замах на цісаря франца іозефа

74

за собою зірниці від палаючого замку. О другій годині ночі туманного і холодного дня утікачі доїхали до мети – замку Екартсау у Нижній Австрії, де можна було безпечно сховати дітей.»

Коли згодом шестирічного тоді учасника подорожі Отто запитали про ту історію, яку він знав з частих розповідей своєї матері, цесаревої Зіти, він сказав: «Що стосується історії з Гьодьоло, то вона не правдива. Ми справді були у Гьодьоло і нас справді звідти вивезли після того, як отримали звістку, що надходять революційні частини. Але це не було уночі, а спокійним ранком. Їхало тоді кілька машин, в одній із яких за кермом був пан Ленер. Поміж водіїв був також мій дядько, Рене фон Бурбон-Парма (брат цесаревої Зіти) і ще кілька офіцерів. Ми також не їхали до Екартсау – туди ми доїхали, але значно пізніше Спершу ми поїхали до Пресбурга, а з Пресбурга до Відня.. Мій батько був тоді ще у Шьонбрунні» (лист архикнязя Оттона Габсбурга, 8 06.1994 року).

Тим же автомобілем *Graf & Stift* екс-монарша пара у березні 1919 року виїздила на еміграцію до Швейцарії. Коли після великого ремонту автомобіль цесаря Карла уже залишався у Швейцарії, за наказом швейцарського федерального уряду його передали вахмістру Гувилеру. Згодом він отримав машину у приватну власність за низькою ціною, а ще пізніше продав його своєму брату Антону, який і їздив ним аж до тридцятих років. У 1962 році автомобіль придбав інженер із Цюріха Макс Струві. Він реставрував його і відновив первинний темно-зелений колір із цесарським гербом.

21 березня 1974 року з нагоди автомобільного салону Ольдтімер у женецькій «*Palais Exposition*» Струві виставив автомобіль і продав

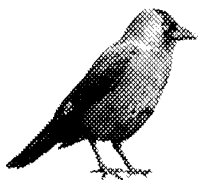
його за посередництвом аукціону Крісті. Стартова ціна була 30 000 швейцарських франків і після кількох пропозицій аукціон виграла фірма *Graf & Stift*, заплативши 190 000 франків. Колишній цесарський автомобіль повернувся до Австрії і зараз стоїть у товаристві інших автомобілів - ветеранів у приватній колекції інженера Вернера Луцкі у Гартбергу.

У вересні 1910 року цесар Франц Йозеф вирушив своїм автомобілем на авіашоу до Вінер Нойштат. У авіаційному параді взяли участь двадцять три аероплани і австрійський військовий літак *Parseval I*. Дивно, але авіашоу не тільки зацікавило, але й захопило цесаря. Він усі дві години сидів на летовищі і спостерігав за польотами. Роком раніше, 23 жовтня 1909 року цесар був свідком показових польотів у Відні. Тоді він висловив пілотові, піонеру авіації Луї Блероту свій подив і визнав велике значення авіації для армії.

23 червня 1913 року цесар відвідав ще одне авіашоу на летовищі у Асперні, де кілька пілотів-акробатів демонстрували своє уміння. Найбільше цесарю сподобався парад авіаційної ескадри. До Асперну цесар доїхав лімузином *Graf & Stift*, загальний час у дорозі склав сорок хвилин.

Як свідчить статистика перших семи років ХХ століття, фірми, які дарували цесарю автомобілі, дуже швидко нарощували випуск продукції, використавши таку несхибну рекламу. Якщо до 1906 року австрійськими дорогами їздив тільки 31 автомобіль, то у 1913 році їх було уже 10 645.

Окрім автомобіля, який успадкував цесар Карл, від автомобільного парку Франца Йозефа зберігся також *Austro-Daimler* з номерним знаком А 27, яким довгий час користувався австрійський офіцер високого чину. Після II

Світової війни журналіст Гайнріх Гольдман віднайшов його в одного антиквара. У ньому збереглися вмонтовані спеціально для цесаря електрична запальничка і оригінальна попільничка. Біля заднього сидіння був старий годинник, що його щодня повинен був накручувати особистий водій, а на фарах були цесарські корони.

Перший автомобіль із урядовими знаками «1» належав архикнязю Євгену, одному із численних кузинів цесаря.

75

сапаккоємець цесаря франца йозефа - цесар карл на його авто

ЦІСАР

ФРАНЦ

ЙОЗЕФ

ГОСПОДАР

габріель прашль-біхлер

Світова виставка 1873 року, яка своїм розмахом затъмарила усі попередні, стягнула до Відня величезну кількість гостей. Сорок країн виставило понад 53 000 експонатів – найновіші досягнення техніки, економіки, культури. Виставка займала площу понад 16 гектарів, що значно перевищувало ареал Паризької світової виставки 1867 року.

Люди старшого віку і з обмеженими можливостями могли скористатися легкими транспортними засобами на території виставки. Усього їх було 500 і перша година поїздки виставці коштувала півтора гульдени. Це було дорого, але відповідало рівню цін, які встановилися у час підготовки до виставки і під час неї. Адже кожен хотів отримати зиск у цій обладдці століття, і ціни блискавично підскочили до неймовірних висот. Для порівняння: до 1873 року зі ніч у готелі платили від 2 до 5 гульденів, а від 1873 року ціна зросла до 30-60 гульденів.

Архітектурним центром виставки була ротонда, сучасний витвір зі скла і сталі. Проект лійкоподібної конструкції даху довірили англійському корабельному майстру Джону Скоту Русселу, однак, у його обрахунках були знайдені певні помилки і тоді замовили новий проект, тим разом архітектору Гасенауру. Висота ротонди становила 85 метрів (майже дві третини висоти вежі костьола Св. Стефана), а її діаметр був 108 метрів. Вершечок ротонди увінчувала корона Габсбургів із кованого, позолоченого заліза і величезними скляними стразами. Її автором був старійшина слюсарного цеху Йоган Гшмайдлер. Відвідуючи виставку

німецький кайзер Вільгельм піднімався разом із князем Бісмарком на дах ротонди, аби оглянути усю територію.

На урочистому відкритті за участі цісаря Франца Йозефа 1 травня 1873 року, окрім цісарської родини, кількох архикнязів і придворної свити були присутні також численні закордонні можновладці і делегації. Музичним апогеєм програми став виступ шістсотособового хору з оркестром під керуванням Йогана Штрауса-сина, який для цієї нагоди написав «Ротондову кадрили». До загального святкового настрою долучився і Карл Міхаель Зіпер своїм «Вальсом до Світової виставки», виконаним уперше у павільйоні квітів, а також військовий капельмайстер Філіп Фарбах молодший, що подарував публіці прем'єру свого «Маршу до Віденської світової виставки 1873».

Незважаючи на великі спільні зусилля, Світова виставка закрилася із дефіцитом понад 19 мільйонів гульденів. Сім мільйонів гостей, з поміж яких були шах Персії, російський цар Александр III і німецький кайзер – усі із численними свитами – принесли не більше, ніж чотири мільйони гульденів. Коли ця економічна невдача Світової виставки стала очевидною, 9 травня, у так звану «чорну п'ятницю», на біржі стався обвал, який спричинився до багатьох катастроф. Сотні фірм збанкрутіли, чимало власників учинили самогубство, залишивши ні з чим дітей і жінок, а нове підвищення цін спровокувало ще більше зубожіння населення.

Натомість ротонда пережила ще кілька чудових моментів: тут виступав славетний американський цирк Varnum & Bailey, тут відбулося свято Цвітіння вишні, проходили виставки рибальства, демонстрували маятник Фуко. У ротонді проходила також Адриатична

78

виставка, для якої навіть збудували канал шириною одинадцять метрів. На ньому стояв паровий корабель «Відень», в якому облаштували ресторан і який був дуже популярним місцем відпочинку віденців і гостей міста.

Після краху монархії ротонду використовували уже тільки як ярмаркову залу, аж поки 17 вересня 1937 року її не зруйнувала пожежа. Десятки тисяч віденців прощалися із символом, який колись дуже не любили і навіть називали «архітектурною бабою».

30 липня 1873 року цісар Франц Йозеф з нагоди відкриття Світової виставки приймав володаря Персії, шаха Насіра ед-діна з династії Каджарів. Особистий лікар шаха ще за багато тижнів перед його приїздом перевіряв санітарний стан Відня. Передусім, він хотів упевнитися, що у місті немає холери. На той час епідемії у місті не було, але вона вибухнула під час виставки і її жертвами стали мешканці одного із готелів на вул. Норббанштрасе.

Шах їхав із Італії до Відня довгою дорогою через Інсбрук і Зальцбург. Дам із гарему, які супроводжували його у спеціальному потязі, шах залишив на австрійському кордоні, мабуть із міркувань безпеки. Жінки дуже тішилися, що пізнають нарешті європейський світ розваг, але шаху це не дуже сподобалося. Він заборонив їм брати участь у публічному житті, що викликало гострий спротив дам. Шах, не зволікаючи, відіслав їх назад, під домашній арешт у гаремі.

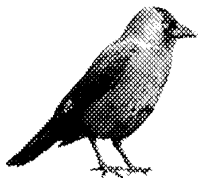
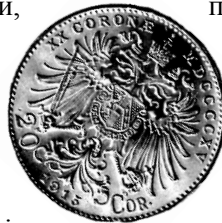
Речі, які були потрібні шахові у час подорожі, перевозили не у валізках, а у маленьких коробках, оббитих чорним сукном. Свита налічувала сто двадцять осіб, поміж яких були гардеробні, охоронці сідел, головний підчаший і камердинер, який повинен був виконувати обов'язки астролога.

Окрім того, у багажі шаха було сорок баранів, коні, п'ять псів і чотири газелі.

Преса писала, що придворний астролог шаха побачив у гороскопі свого володаря не дуже добрий прогноз для подальшої подорожі. Від Інсбрука мандрівка мала тривати уже під поганою зіркою, тому шах відмовився від дальшої поїздки, наказав відчепити свій вагон і поставити його на запасній колії. І тільки тоді, коли з'явився великий канцлер граф Греневіль, висланий цісарем Францом Йозефом, аби пояснити шахові, що він ризикує життям, якщо надалі буде узалежнювати свою подорож від астрології, шах дослухався до порад і рушив далі.

Як цей інцидент виглядав очима перського володаря, можна прочитати у його щоденнику під датою 31 липня 1873 р.: «Для мого австрійського колеги світ почав руйнуватися, коли я, приїхавши до міста Інсбрук, висловив побажання там заночувати. Такого не було у протоколі і він шукав усіх можливих причин, аби мене відмовити. Наприклад, що є наказ доставити мене до наступної, більшої станції, де є передбачена зупинка. Моє бажання також ніяк не узгоджувалося із розкладом руху. В Інсбруці не підготували для мене помешкання. Такими способами упертий придворний боровся за точне виконання наміченої програми візиту. Але він повинен був пізнати короля над королями – я таки залишився і ліг на підлозі свого вагону. Такою була моя програма! Я чудово виспався. Після п'яти годин прекрасного відпочинку я наказав викликати того генерала і повідомив його, що тепер я можу їхати далі».

Як свідчать записи, у самому Інсбруці шах

не зупинявся, але у пресі ширився опис одного нічного епізоду у місті. Отже, газети писали, що в Інсбруці шах споживав вечерю, яка складалася із дев'ятнадцяти страв, у товаристві п'яти своїх улюблених хлопців віком від семи до шістнадцяти років.

Офіційно їх представили як принців. Уже у Відні один із хлопців виявився дівчиною із Парижа, яка невдовзі потрапила у неласку до шаха і її відіслали до Франції. Цю історію також варто прочитати у щоденниковій

інтерпретації шаха: «Гастайгер (тіролець на службі у шаха) мені сказав, що місцеві журналісти у численних щоденних газетах поширюють неймовірну кількість дурниць і брехні.

Деякі із них нібито знають, що світі є танцівниця із Франції. жінка ніби перебрана у пажа, аби не кидатися у вічі. А ще інші ніби бачать, як до мого палацу щовечора потайки привозять двох жінок. Ті цілковиті бздури скапують із журналістського пера і видаються за правдиві. (запис від 6 серпня 1873 р.)

Увесь відтинок дороги на території Австрії придворний потяг міг долати тільки із швидкістю 25 км за годину, оскільки шах не звик до їзди потягом і боявся швидкості. Коли він ходив у туалет, то наказував зупинитися, адже навіть просто сидіти у купе було для нього великим стресом, не кажучи вже про пильні

приватні справи у туалеті. Однак, невідома для нього раніше залізниця його зацікавила і він навіть відвідав локомотив і поцікавився ціною

На вокзалі Відень-Пенцінг шаха привітав цісар Франц Йозеф. Шах був одягнений у чорне, і мав на голові високу, чорну, перську каракулеву шапку, до якої, з нагоди таких урочистостей, була причіплена славетна

шпилька у вигляді комети із діамантом Дерія Нур.

Груди шаха прикрашала стрічка із семи рядами діамантів розміром із горіх.

Крива шабля і широкий пояс, також прикрашений коштовними каменями, доповнювали небувалий стрій. На станції цісар і його гість увійшли до придворного екіпажу і поїхали до палацу

Лаксенбург, де розмістили шаха на час свого візиту.

У так званому Блауер Гоф, де цісар Франц Йозеф у свій час провів медовий місяць із своєю

молодою дружиною і де народився його син Рудольф, «короля королів» чекав почет із членів віденського двору. На привітальну промову шах відповів мовчанкою, а потім підійшов до чотирнадцятилітнього Рудольфа і тричі поцілував його у чоло.

Кажуть, що цісар від самого початку був розчарований візитом, оскільки ще на вокзалі йому повідомили про те, що диван, штори і оксамитові покривала у придворному вагоні,

80

яким їхав шах, або зникли, або страшенно засмальцьовані. Килими ж були випалені цигарками або вугіллям із кальянів. Після таких повідомлень цісар дуже непокоївся про інтер'єри палацу. Під час восьмиденного перебування там шаха чимала кількість австрійського персоналу намагалася контролювати будинок. Це було не просто, адже місцева служба не мала права заходити до приватних приміщень перського шаха. Хоча для привезених баранів, овець і курей були приготовані стайні, перси розмістили їх в одній із кімнат палацу, а в другій влаштували різницьку. Окрім того, шах наказав готувати їжу у своїй спальні, де він, за звичаєм своєї релігії, щодня приносив жертву кров'ю, тобто убивав баранів. В результаті усі килими і шпалери були заюшені кров'ю. Після від'їзду перського гостя довелося також цілковито здирати паркет, оскільки кров так в'їлася у дерево, що навіть циклюванням неможливо було позбутися червоних плям. Штори і покривала перси вживали для чищення ножів і усі приміщення використовували як туалети.

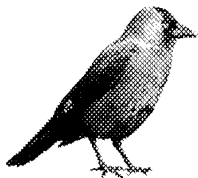
Коли без відома і згоди шаха деякі деталі його побуту таки стали відомі, журналісти почали писати про поведінку «варварів». Таке визначення не сподобалося шахові і він зажадав, аби усі журналісти, які його так обізвали, були покарані. У своєму щоденнику він занотував, що дуже рекомендує кару смерті, бо любить це видовище. В Австрії він навіть висловив побажання бути присутнім при страті. Його допустили до страти на шибениці, і шахові так сподобалася, що захотів ще. Однак, більше

засуджених до смерті не було, і шах вибрав на цю роль свого перекладача. Той, ясна річ, почав опиратися, але чим більше він опирався і кричав, тим більше шах наполягав на виконанні вироку. Володар Персії був гірко розчарований, коли йому відмовили у такій приємності.

2 серпня шах відвідав Світову виставку. Під час спільного із цісарем, генеральним директором виставки Шварц-Себорном і архикнязем Райнером, одним із кузенів цісаря візиту шах зауважив посеред гостей гарну, пишну жінку. Вона сподобалася йому більше, ніж виставка і він покинув товариство, аби присвятити час їй. Шах привселюдно гладив її обличчя, плечі, груди і запросив долучитися до його свити. На жаль історія замовчує подальший перебіг подій.

Під час свого перебування у Відні шах побував на виставі в опері, а коли його запитали, чи він хотів би повторення якогось музичного фрагменту, зажадав ще раз послухати перший фрагмент. Його прохання охоче виконали, але шах був незадоволений, бо, за його словами, він хотів музику, яку грали ще раніше. Як потім з'ясувалося, шаху сподобалося настроювання інструментів і саме це на його прохання музиканти із радістю повторили.

8 серпня шах врешті покинув Австрію, залишивши по собі зруйнований палац Лаксенбург і, незважаючи на своє багатство, величезні борги у віденських (а раніше – паризьких) підприємців. З Франції за шахом приїхав ювелір, аби забрати у нього борг розміром 300 000 франків, і йому це якось вдалося. В Австрії перське товариство залишило не заплаченими високі рахунки у ресторанах. Саме тому кельнер із «Золотої Зірки» намагався ще на вокзалі догнати від'їжджаючих. Вони завинили йому

сто п'ятдесят сім гульденів, які перський міністр фінансів Мемалік Мунчі ніяк не хотів платити – він просто потиснув плечима і дав наказ негайно вирушати. Кельнер же не дав себе залякати і звернувся до акредитованого в Австрії перського генерального консула. Коли і той відмовився

відшкодувати втрати, кельнер пригрозив силою. Врешті представник Персії змушений був витягнути гаманець і покрити борги своїх земляків.

У час виставки Відень просто заповнили члени тридцяти двох княжих родин. Або хоч якось дотримуватися церемоніалу, було призначено чотирьох додаткових майстрів церемонії. Ними стали граф Кальман Гуняди, граф Леопольд Тун, барон Філіп Штільфрід і граф Як Вільчек. Саме вони виконували розпорядчі функції при високих гостях.

Значно спокійніше, ніж візит шаха, проходили відвідини Відня німецькою парою спадкоємців трону – Фрідріха і його дружини

архикнягині Вікторії, доньки британської королеви Вікторії, які розмістилися у палаці Гетцендорф. Архикнягиня була дуже здивована, коли майстерцеремоній показав парі підготовані для них окремі спальні. Дама запротестувала і наказала негайно перенести ліжко її чоловіка до себе.

Шах Насаїр ед-дін, повертаючись із Паризької світової виставки, вдруге

приїхав до Відня 5 липня 1878 р. Тим разом – можливо для ліпшого контролю – його розмістили у Гофбурзі.

Шах особливо цікавився організацією армії, поліції, пошти і монетного двору, про що його повинні були старанно

інформувати місцеві урядники і міністри. Шах готував велику реорганізацію перської управлінської системи

за австрійським взірцем. На загал цей візит пройшов значно спокійніше, ніж попередній, і без великих інцидентів чи втрат.

1 травня 1896 року біля мавзолею у місцевості прощ Шах-Абдуль-Асун неподалік від Тегерану

цар Франц Йозеф на просянці

82

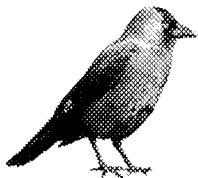
шаха Насаіра ед-діна застрелив член секти Бабі. Його наступником став другий син, князь Музафер ед-дін, якого призначили наступником трону ще у віці п'яти років. Музафер ед-дін (народився 25 березня 1853 року) був п'ятим володарем Персії у правлячій від 1794 року династії Каджарів.

Він також побував у Відні, і цісар урочисто привітав його на вокзалі Франца Йозефа. Свита шаха налічувала двадцять дев'ять осіб. Гарем із кількості жінок і ката (який у Персії належить до двору) шах залишив удома. До свити входило кілька політиків, придворний кухар і придворний поет. Із цими людьми великий перс мандрував Європою. До Відня він прибув із Парижа, де 2 серпня 1900 року на нього був вчинений невдалий замах. Під час перебування у Відні шаха розмістили в гостьових апартаментах Гофбурга і виглядає на те, що він приносив цісарю менше клопотів, аніж колись його батько: « У Відні ще гостює шах, але завтра він вже від'їжджає до Будапешта і Константинополя. Оскільки він не зовсім здоровий і потребує багато спокою, його візит був значно менш клопітним, ніж я передбачав. Він розуміє французьку мову, може навіть сказати кілька слів французькою, а решта іде через перекладача. Шах постійно має лихоманку, п'є увесь час лимонад і воду з льодом, користується віялами, які позичає у дам, або обмахується театральними програмками чи меню.» (лист цісаря Франца Йозефа до Катаріни Шратт від 23. 09.1900 р.) Під час урочистих вечерів на його честь шах познайомився із донькою архикнязя Рудольфа, тоді ще сімнадцятилітньою архикняжною

Елізабет, якою він був так захоплений, що хотів запросити її до свого гарему. 24 вересня шах покинув Відень і вирушив у напрямку Будапешта, подарувавши напередодні цісарю шаблю, багато прикрашену коштовними каменями.

Музафер ед-дін ще двічі відвідав Австрію, останнього разу це був короткий візит до Відня у червні 1905 року. Він приїхав із Віші у Франції, де лікувався від шлункових недуг. Через два роки, 8 січня 1907 року шах помер після інсульту, залишивши шістнадцять синів, одинадцять доньок і казкове багатство. У його щоденника і щоденниках його батька залишилися записи про усе найцікавіше, що трапилося під час подорожей до Європи. Окрім цих цінних записів, шах залишив також високомистецькі фото свого авторства.

Після смерті шаха трон посів його найстарший син Мохамед Алі Мірза, якому було тоді тридцять три роки. Однак, він панував тільки до 16 липня 1909 року – незважаючи на вимоги своїх підвладних, він відхилив щойно прийняту конституцію і його позбавили трону. У листопаді 1910 року шах прибув до Відня уже як емігрант. Для житла собі, своїм трьом дружинам і трійці дітей він вибрав Шьонбрунський Паркготель. Колишній шах залюбки їздив автомобілем околицями, відвідував засідання парламенту і вивчав роботу міських комунальних служб. 6 грудня 1910 року екс-шах виїхав з Відня разом зі своєю родиною. У липні 1911 року він спробував повернути собі трон, але безуспішно. Час панування Каджарів був для Персії часом занепаду, у 1813-1828 рр. Персія втратила Грузію, Закавказзя і частину Вірменії

на користь Росії, яка ще з 1809 року воювала із Великою Британією за вплив у Персії. Останній кадjarський володар Ахмед Шах полишив трон у 1925 році і його наступником став Резахан із династії Пехльові.

Ще одним екзотичним гостем цісаря Франца Йозефа був Чулалонгкорн, король Сіаму, який 24 червня 1897 року прибув до Відня і згодом взяв участь у кількох прийняттях і вечерях. З огляду на світські манери поведінки короля Сіаму завжди охоче приймали при Віденському дворі. Король був просякнутий європейською культурою і намагався ближче пізнати княжі родини на материку. Сердечна дружба поєднувала його із князем Йоганом Альбрехтом Мекленбурзьким, який під час світової подорожі цілий місяць гостював у палаці Бангкоку.

З нагоди Світової виставки до Відня прибув також сорокашестилітній король Давид Калакауа з Гаваїв, якого мешканці Відня одразу полюбили за його веселу вдачу. Для нього зарезервували кілька кімнату у готелі Імперіал, а комендант міста виставив біля них почесну варту. Не надто переймаючись місцевими звичаями, гавайський король снідав на голяса, від чого трохи ніяковіла прислуга. На аудієнцію до цісаря король прийшов у спеціально для цієї нагоди придбаному фракку, в якому почувався якось зле. Не викликала

у гавайця захват і занадто регламентована традиція придворного спілкування. Коли його офіційно супроводжували по виставці, він просто утік і подався у самостійні мандри Віднем.

Спершу король Гаваїв відвідав «Csarde», віденську винарню, де скуштував кілька скляночок вина. Потім він склав візит до так званої «Третьої каварні», де його сердечно пригостив власник, пан Ронахер. Задоволений король прогулювався містом і у веселому гуморі опинився у танцювальному залі «Swoboda», де можна було бавитися і танцювати, не знаючи ані німецької, ані чеської, ані угорської мов.

Невдовзі король Гаваїв зауважив, що він, у час забави, позбавився так не любленого фракку, і запив втрату кількома гальбами пива і скляночками вина. Врешті, не стоячи уже на ногах, він обрав собі місце під столом. Там його і знайшли агенти його ж вітчизняних таємних служб, які турботливо відвезли короля до готелю «Imperial».

У травні 1893 року у Відні відбулися заручини княжни Августи, доньки архикнягині Гізели і архикнязя Леопольда Баварського, з архикнязем Йозефом, сином архикнязя Йозефа і архикнягині Клотильди фон Саксен-Кобург-Гота. Внаслідок тих заручин і так щоразу складніший вузол родинних зв'язків доповнився ще й парою, яка мала спільного

84

предка – цісаря Леопольда II.

На шлюбні урочистості поміж інших був запрошений індонезійський князь, султан Абу Берк. У середу, 17 травня відбулася урочиста вечеря у церемоніальній залі замку. Султан, увесь обвішаний діамантами, сидів праворуч від цісаря і був дуже мальовничим у своїх шатах. Під час вечері за його кріслом постійно стояв його особистий служник, який мав на собі жовтий кафтан, підперезаний блакитним поясом, а на голові щось, що до болю нагадувало дамський капелюшок. Одним словом, він мав казково-екзотичний вигляд. Служник турботливо перевіряв усі страви і напої, які подавали його пану – заглядав під покришки і відкидав те, що, на його думку, не слід було споживати султану. З під носа султана він забрав таріль із рагу, а потім конфіскував і склянку із пуншем.

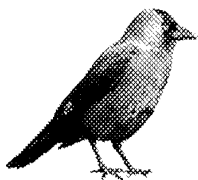
Ще удосвіта, у день вечері, особистий служник султана приступив до роботи у цісарській кухні, де з великою увагою слідкував за приготуванням страв, аби забезпечити свого господаря від споживання «нечистої» їжі.

У середині жовтня у Відні приймали індійського магараджу Джагат Джіт Гурдіт Сінгха з Капурталі і його кохану дружину. Князя пара поверталася якраз із світової подорожі і зупинилася у віденському готелі «Імперіал». Магараджа відвідав столичні музеї, ратушу, палац Шьонбрунн, виставу у театрі і взяв участь у засіданні Дипломатичного клубу. Опісля він вирушив до Будапешта, де у той час був і цісар, аби висловити тому своє шанування.

На відміну від магараджи, який брав активну участь у культурному житті столиці і зустрівся із кількома представниками монарших родин, його дружині, згідно із індійськими звичаями, не можна було ані скласти офіційних візитів, ані

приймати офіційних осіб. Тому, на превеликий свій жаль, вона не могла бути присутньою навіть на шлюбних урочистостях. Як і в інших містах, які вона відвідала разом із чоловіком, жінка змушена була обмежитися лекціями із вивчення мови і уроками гри на фортепіано. Вона понад усе любила танцювати і для неї запросили балетмейстера Воїгуса ван Гамме, який учив жінку магараджі австрійських танців. Пані з Індії була так захоплена віденським вальсом, що не упустила жодної нагоди повальсувати із чоловіком у готельних апартаментах.

Звичай забороняв їй також фотографуватися, тому збереглися кілька світлин магараджі і жодної із його дружиною.

царь франц йозеф в колі сім'ї

ЦІСАР
ФРАНЦ
ЙОЗЕФ
І
ЖІНКИ

габріель прашль-біхлер

Першим юнацьким коханням чотирнадцятилітнього Франца Йозефа була придворна дама королеви Єлізи Пруської (доньки Максимільяна I Баварського). Юна, красива і розумна Берта фон Марвіц мала веселу вдачу і підліток нестямно у неї закохався. Збентежений, він віддався новому, невідомому раніше почуттю. Два роки потому, у Бад Ішлі він мав нагоду ще раз зустріти своє перше кохання.

Маючи вісімнадцять років Франц Йозеф закохався у заміжню графиню Єлізабет Угарт з дому Рохов-Бріст з Берліна. Вона була на вісім років старша за нього і уже чотири роки була дружиною графа Йозефа фон Угарта. З нагоди балу у палаці Кінські, який відбувся у Відні у час карнавалу 1848 року, дама взяла на себе роль «ініціаторки» і відкрила Францу Йозефу світ любовців. Згодом вона ще кілька років втішалася увагою молодого чоловіка, аж поки з нею не трапилося кілька раптових і коротких інших любовних пригод. Тоді молодому Францу Йозефу залишалося тільки випускати жар свого темпераменту під час полювання у Бад Ішлі.

Невдовзі нова любовна історія затьмарила попередні. Спершу молодий цісар підтримував стосунки із Катаріною Абель, комічною акторкою і балериною віденьського Карл-театру. Вона часто потаємно відвідувала цісаря у Гофбурзі, а Франц Йозеф був таким щедрим, що невдовзі вона купила собі будинок у Відні.

Кілька років потому Франц Йозеф

познайомився і полюбив Гелену Балтазі, яка згодом стала баронесою Ветсера і матір'ю Марії Ветсера.

Роман не був тривалим, але приніс дамі «відпускні» у розмірі трьох мільйонів корон.

Наступна любовна історія пов'язана із замахом на цісаря, що стався 18 лютого 1853 року, коли челядник кравецького цеху Янос Лібені із віденської дільниці Леопольдштат виставив на цісаря ніж, довжиною 41,5 см.

Згідно з офіційними повідомленнями, то був угорський анархіст, який обрав собі цісаря за гідну посвяти жертву. За свідченнями інших очевидців, замах був актом помсти через любовну пригоду молодого цісаря із однією угоркою, ганьбу якої повинен був змити член її родини.

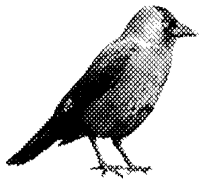
За кілька місяців перед замахом цісар зауважив на променаді дівчину, яка стояла перед ярмарковою яткою і відважно і весело відповідала на зацікавлені погляди монарха. Щоб іще більше зацікавити собою, вона станцювала перед цісарем запальний чардаш. Цісар наказав пошпигувати за дівчиною і невдовзі довідався, що вона є небогою власниці ярмаркової ятки пані Данцінгер, має на ім'я Маргіт Лібені і походить із угорського села Чаквар. За ближче знайомство цісар повинен був оплатити їй навчання у балетній школі.

У той час один із братів Франца Йозефа, архикнязь (Фердинанд) Максимільян, який згодом став королем Мексики, написав лібрето до опери, але цісар не дав дозволу на її постановку. І тоді архикнязь зв'язався із згадуваною уже танцівницею і пообіцяв їй одну із ролей у виставі, якщо вона змінить думку Франца Йозефа. І справді, вистава відбулася,

88

актриса тішилася бурхливими аплодисментами і у день прем'єри отримала посаду акторки цісарського балету. Відтоді вона виступала на сцені під псевдонімом Мізі Лангер.

Чутки про те, що балерина є коханкою цісаря, дійшли до її рідного села і мабуть розтривожила його мешканців. Прохання брата, Яноша Лібені, аби жінка розірвала зв'язок із цісарем, залишились даремними і член «зганьбленої» родини вирішив змити вину сестри замахом на цісаря.

По дальший перебіг історії ми уже знаємо. Замах був невдалим, бо

якась жінка побачила чоловіка, що наближався до цісаря із ножем, почала кричати і злочинця упіймали. Під час допиту Лібені правдоподібно зізнався у справжніх мотивах замаху.

В результаті цісар розірвав стосунки із танцівницею, щедро винагородивши моральні збитки їй і її матері. Цісар наполягав навіть на помилуванні брата, але члени уряду, пригрозивши негайною своєю відставкою, не допустили аж такого милосердя. Лібені було страчено 26 лютого 1853 року у Відні і його поховали за тридцять кроків від шибениці.

Серед тих, хто у 1879-1873 рр. займався у замку білизнаю, була швачка, панна Роза Московіц, яка теж якийсь час тішилася симпатією цісаря. Після трьох років служби у замку вона раптом почала жити за власний кошт, адже отримала від придворної каси пожиттєву ренту у розмірі триста гульденів щомісяця. Її донька, Бодарль Маргарет Браун, кажуть, була дитиною цісаря Франца Йозефа. Можливо тому вона у дорослому віці змогла вийти заміж за графа Андреаса Зіху, з яким, однак, швидко розлучилася. Після розлучення вона поїхала до Парижа і від 1918 року отримувала пенсію від Австрійського посольства. Згодом Маргарет знову вийшла заміж, тим разом за американця на

прізвище Майлс, а після його смерті за іншого американця – пана Роджерса.

Одинадцять років, а саме від 1878 до 1889, Франц Йозеф мав роман із Анною Наговською, донькою купця Францішка Новака, який мав крамницю у Відні. Цісар познайомився із Анною під час своїх ранкових прогулянок у парку Шьонбрунна. На той час вона була заміжня за паном Гойдуком і у тому, до слова, не щасливому шлюбі, була донька Кароля. Чоловік Анни був азартним гравцем і після кількох голосних скандалів шлюб розпався. Другим чоловіком Анни був Францішк Наговський, син польського бургомистра у Бялей. У родині народилося двійко дітей – Гелена і Франц Йозеф. Із них дівчинка була, кажуть, донькою цісаря Франца Йозефа. Гелена, уже дружина композитора Альбана Берга, розповідала про ранкові відвідини цісаря: він охоче частувався у них удома (як потім у Катаріні Шратт) сніданком (кава із випічкою від пекаря Штумпфа або власноруч спечена пані Анною бабка). Однак, у якийсь момент 1889 року з в'язок розпався –

90

правдоподібно з приводу нової, щойно народжуваної любові до Катаріни Шратт: пані Наговська, яка мешкала усього за кілька метрів від своєї наступниці мимоволі була свідком усе частіших візитів цісаря до вілли Кісс-Шратт.

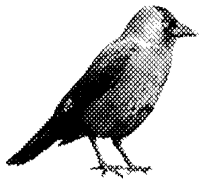
Після 1890 року пані дому Наговських отримала із родинного дому Габсбургів одноразове відшкодування за мовчання у розмірі тисяча гульденів.

Схоже на те, що у житті Франца Йозефа траплялися і інші романи, а часом і короткі любовні ночі. В одному із мисливських угідь жив чоловік, який стверджував, що є сином цісаря. Його незаміжня матір була альпійською пастушкою і цісар познайомився із нею на полюванні.

Ще один чоловік, тим разом міністр, барон Гаутш, також був переконаний, що він – син цісаря.

Найбільш голосним і найбільш коментованим свого часу зв'язком цісаря була довголітня, понад три десятки років, приязнь Франца Йозефа із Катаріною Шратт, ц.к. придворною актрисою Віденського Бургтеатру. Вона народилася 11 вересня 1853 року у Бадені поблизу Відня (зараз Ренгассе, 1) у родині Антоні Шратта (1804-1880), успішного купця. Дідусь, Хризостом Шратт, походив із Констанци над Боденським озером. Він оселився у Бадені і був повітовим хірургом.

Ще будучи дитиною Катаріна Шратт дуже любила брати участь у невеличких театральних сценках і у віці десяти років остаточно вирішила стати актрисою.

Вона таємно відвідувала театральні вистави і навіть отримала якусь дитячу роль на баденській сцені. Батьки намагалися відмовити дівчинку від її планів і для цього відіслали її до інтернату у Кьольні. Однак, невдовзі пані директорці просто забракло сил для виховання тієї театральної маньчакки і вона відіслала дівчину додому. На той час Антон Шратт змірився із покликанням доньки і записав її до Театральної академії Кіршнера, найбільш авторитетної тоді театральної школи. Після першого ангажементу у Берліні Гайнріх Ляубе, керівник Бургтеатру у 1849-1867 роках, запросив Катаріну Шратт до нового Віденського міського театру, директором якого він став. Молода акторка виступала там із великим успіхом, спершу як наївна героїня, а потім як улюблениця публіки у цілком серйозних ролях.

Коли в актрису закохався граф Гайнріх Хорінскі, азартний гравець, син колишнього намісника Нижньої Австрії, і попросив її руки, Шратт
ч е м н о

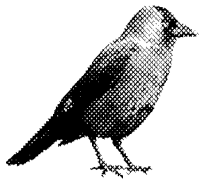
відмовила, адже не уявляла собі життя із незаможним чоловіком. Закоханий вирішив рятуватися від розпачу у Джокер-клубі і щовечора випробовував долю, не забувши перед тим заручитися Божою допомогою у Францисканському костьолі. Через кілька тижнів він знову з'явився перед Катаріною Шратт, кинув до її ніг сто тисяч гульденів у банкнотах і сказав, що тепер уже ніщо не стоїть на заваді їхньому щастю. Однак, на актрису це зовсім не вразило. Вона дала зрозуміти, що ніколи не довірила б свою долю гравцеві (не знаючи ще, що сама упаде у таку ж пастку). Хоріскі знову подався до Джокер-клубу, де просиджував вечори при змінному успіхові. Він помер самотнім і убогим у зальцбургському притулку.

Повернімося до Катаріни Шратт, яка якийсь час працювала акторкою в Америці. 37 лютого 1882 року вона написала подрузі до Відня про хороші умови, які не так часто

92

дарувало їй життя: «У Нью-Йорку була прем'єра «Ципрієнни», потім я грала у «Малій мамі» і «Сутінках», майже щодня важкі репетиції і вистави. Те, що ніколи мені не вдавалося у Відні, сталося тут: я маю гроші (багато за короткий час) у банку, чим я дуже пишаюся. Я отримала пропозиції виступити із гастроями у Сент-Луїсі, Чикаго, Цинцинатті, Філадельфії...»

Повернувшись до Відня Катаріна отримала запрошення від Бургтеатру і уже там, у 1887 році отримала за заслуги звання ц.к. придворної актриси.

Від вересня 1879 року Катаріна Шратт була у шлюбі. Угорський барон Ніколаус Кісс фон Іттебе походив із заможної колись аристократичної родини. Але його батько ще у молоді роки втратив більшу частину маєтку, а решту «доїли» його два сини Ніколаус і Ельмар. До того ж, чоловік Катаріни Шратт під час краху на біржі 1873 року поніс дуже великі втрати і утік за кордон. Згодом він якось знайшов можливість повернутися до Відня. З дружиною він розійшовся за згодою обох сторін, без процедури розлучення, і вирішив заробляти на життя дипломатичною кар'єрою – як віцеконсул у Тунісі і Буенос-Айресі і як консул у Барселоні і Алжирі. Становище родини поліпшувалося разом із усе глибшою дружбою Катаріни із Францом Йозефом. Ніколаус Кісс фон Іттебе помер у 1906 році.

Від зв'язку Катаріни і цісаря народився син Антон, який виховувався у Терезіанумі. Він також став дипломатом і розпочав свою кар'єру на посаді аташе у Константинополі, а згодом працював секретарем у посольствах у Стокгольмі і Брюсселі. Після дворічної військової служби Антон отримав посаду радника посольства у представництві Міністерства закордонних справ у Варшаві. Чоловік був одружений із Вірою Ліндес, але дітей у них не було. Антон фон Кісс, якому цісар у

1911 році надав титул угорського барона, мав особливий привілей: він міг відвідувати цесаря без попереднього зголошення і на зустріч його супроводжував лише камердинер.

Ще до того, як цесарева Елізабет, аби винагородити чоловіка за свої численні відмови і відсутності, нарадила цесарю Катаріну Шратт як приятельку, Франц Йозеф і Катаріна уже зустрічалися при офіційних нагодах. Цесарева зробила мудрий вибір. Актриса мала не тільки веселу і щиру вдачу, але також уміла дуже майстерно розважити старшого на двадцять років чоловіка різними театральними історійками і легкими, ні до чого не зобов'язуючими балачками. Невдовзі у цесаря стало уже милою звичкою приходити о сьомій ранку до вілли «ласкавої Пані», яка була усього у кількох хвилинах ходу від палацу, аби спожити там другий сніданок.

О першій годині дня цесар Франц Йозеф часто гуляв із Катаріною у палацовому парку Карменгартен, що був зарезервований саме для нього. Тут він почувався вільно, ніхто їх ніби не бачив. Хоча, і там за ними могли слідувати очі численних служників із вікон вищих поверхів палацу.

Том Дрегер, художник, який працював над портретом цесаря,

став одного дня свідком такої прогулянки. Чотири місяці цесар позував йому у мундирі англійського маршала і портрет був винятково вдалим. Раптом ще не закінчений портрет зник. Його тижнями безуспішно шукали у різних закамарках палацу. Причиною була помста художника і жертвою помсти – невинною жертвою – мав стати монарх.

А було усе так. Коли художник востаннє був у палаці Шьонбрунн і уже пакував свої фарби, він зауважив цесаря, що якраз прогулювався у парку і пані Шратт. Художник схопив фотоапарат і увіковічнив цю приватну хвилину.

Камердинер Кеттерль викрив таємного

94

«папарацці», і щоб той його не видав, Дрегер подарував йому відбитки світлини, а портрет заховав зі злості на прикру ситуацію.

Як і всі інші пам'ятки від своїх високих працедавців, Кеттерль дбайливо зберігав світлину упродовж усього життя (зараз фото вважається втраченим).

Цісарева також не раз бачила пару із свого вікна, вона навіть присвятила цій події один із своїх віршів, який починався словами: «Глянь на пару, яка наближається...»

У час написання вірша цісар мав уже п'ятдесят вісім років. Стосунки між цісарем і Катаріною Шратт ставали усе глибшими.

Для перебування Катаріни Шратт у Бад Ішлі їй надавали віллу Феліцітас, яку відділяв від парку цісарської вілли лише струмок. Там Франц Йозеф охоче снідав із Катаріною, або поєднував більш ситну учту із учтою любовною. Акторка уміла розбещувати цісаря смаколиками, які сама ж готувала: віденська кава з вершками, запашна випічка і смачні ковбаски із хрінном, які цісар любив понад усе, як, зрештою, і багато інших народних страв. Катаріна завжди смакувала разом із цісарем, бо коли він їв на самоті, то ковтав усе швидко і без апетиту

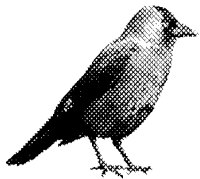
Инколи за спільним столом були також інші знамениті гості, скажімо актор Александр Жіранді (з яким Катаріна Шратт колись мало не заручилася), архітектор Карл Сайдль із чеського Сумперка і фінансист Едуард Пальмер, який допоміг у свій час зредувати борги Катаріни Шратт, що з'явилися після оборудок її чоловіка. Понад чверть боргу за згодою цісаря покрив генеральний директор цісарського родинного фонду барон Мейр. Пальмер помер, будучи на посаді віцепрезидента Державного банку. Його вважають автором численних листів Катаріни

Шратт до цісаря, яка не дуже надавалася до писання і складала їх за поданим банкіром взірцем.

На покриття коштів, які витрачалися на цісарські візити, Катаріна Шратт мала річну квоту у розмірі близько тридцяти тисяч гульденів, і ця сума ще збільшувалася через приватні дотації Франца Йозефа. Окрім того, у листах до актриси щороку, о тій самій порі (у час карнавалу) з'являлося прохання цісаря прийняти певну суму на поповнення гардеробу: «Карнавал закінчується, він вимагає красивих суконь, а вони не дешеві. Пані не повинна і не можу заходити у борги, і тому я був би дуже вдячний, якби Пані була така ласкава по дружньому прийняти невелику суму для поповнення свого гардеробу. Вважаю Вас прекрасною і талановитою жінкою, але не зовсім упевнений у Ваших фінансових талантах» (лист від 17 лютого 1887 р.)

Величезні суми грошей поглинав не тільки побут – від 1907 року подруга цісаря була власницею будинку на вулиці Кернерінг 4, колишнього палацу банкіра Й.Р. Кьонігсвартера, вілли у Гітцінгу і віллі у Бад Ішлі – але і численні подорожі, курорти і візити у казино. Поступово акторку поглинули азартні ігри, які і знищили її маєток. Боргові зобов'язання узяв на себе закоханий цісар, який вважав манію купування і фінансову негосподарність жіночими рисами характеру, а покриття боргів вважав виявом чоловічої любові. Лише инколи він дозволяв собі дуже делікатні і обережні докори: «... дуже прошу Вас ласкаво, не грати аж на такі великі суми...». Більш гостріших зауважень він ніколи не допускав, адже розумів, що окрім мовчанки отримає ще й відмову у любові.

Катаріна Шратт найбільше любила бувати у казино Монте Карло. Цісар із цікавості сам

колись відвідав ігрову залу (мабуть, аби ще більше сподобатися подружці), але сам не грав: «те, що я теж був в ігровому залі, можуть довести вхідні картки, але сам я не грав, бо занадто великий ризик. По обіді ми поїхали разом із Ліхтенштайном, Пааром і Берзевічом до Монте Карло, і я міг, поки мене не пізнавали, оглянути чудовий парк, терасу і ігрові зали. Коли я розглядав рулетку, публіка почала непокоїтися і щось підозрювати. Час було утікати, і через натовп ми ледь пробралися до наших автомобілів і поїхали до Монако» (лист цісаря Франца Йозефа до Катаріни Шратт від 2 березня 1894 р.)

Як і багато інших акторів і гравців, Катаріна Шратт була дуже забобонна і шовечора перед відвідинами

казино торкалася рукою до горба каліки Юлеса Марігни, що мало приносити щастя. Той, гідний співчуття чоловік, чотири десятиліття ніс службу при вході до казино, і, мабуть, був єдиним, хто звідти гроші приносив додому. Гравці платили йому щедрі гонорари, але він провадив самотнє життя і помер у квітні 1932 року у бідності.

Катаріна Шратт була великою

любителькою тварин, тому у віденській віллі, як і у будинку в Ішлі, було багато домашніх улюбленців. У парку вілли Феліцітас жили дві приручені сарни, за якими дбайливо доглядали і які мали веселе товариство з восьми-десяти собак. Улюбленцем Катаріни був малий пінчер на ім'я Уль, який на старість цілковито осліп.

Врешті він потрапив під колеса потяга і його господиня довго оплакувала втрату.

Звірине господарство акторки оживила пара мавпочок, що жили у великій клітці. Натомість пострахом дому була морська свинка Гігі, яка уміла дуже хитро привертати увагу саме до себе.

Серед прекрасних птахів (ара і какаду) особливо вирізнялася кмітливістю зелена папужка, яка озвучувала цісарські сніданки не завжди коректними висловами.

Повернімося до цісаря і його прив'язаності до старого одягу, з яким – навіть коли був дірявий і витертий – він дуже неохоче розлучався. Стан гардеробу Франца Йозефа у часи «панування» пані Шратт значно поліпшився. Акторка разом із камердинером знайшли спільну мову і уклали «таємну спілку», головним завданням якої було замовляти

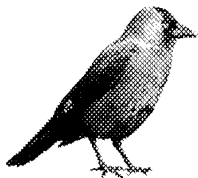
96

у придворного кравця Узеля новий одяг, ясна річ, таємно цісаря. Потім старий одяг Франца Йозефа потихеньку міняли на новий. Восени 1907 року цісар занедужав і Катаріна Шратт наказала замінити дві старі ковдри із верблюжої шерсті на одну велику пухову, покриту шовком, під яку хворому мали класти ще й грілку. На Різдво 1908 року Євгеніус Кеттерль склав такий перелік корисних подарунків для цісаря: «хутряна накидка, дуже легка, для закритого екіпажу, вази (металеві або скляні, 15 см. висотою), бінокль Цейса для маневрів, футляр на п'ять сигар, коньяк».

Попри усяку приязнь між цісарем Францем Йозефом і Катаріною Шратт, яка інколи набувала дуже гострих і рішучих форм з боку актриси, в останній версії заповіту цісаря не було її імені, хоча у попередніх версіях їй заповідалося п'ятсоттисяч гульденів. Дл порівняння лист цісаря Франца Йозефа до Катаріни Шратт від 28 лютого 1889 р. з Офена: «Учора і позавчора був у мене державний радник Браун і генеральний директор барон Мейр, з яким я опрацював свій новий заповіт. Зараз ця робота уже закінчена і обидва вони поїхали до Відня, звідки мають мені надіслати чистовик на підпис. Коли це нарешті станеться, мені буде спокійніше, бо людина ніколи не знає, що із нею трапиться наступної миті. Про Вас я подбав так, щоб навіть після моєї смерті Ви не мали клопотів. Більше скажу Вам при зустрічі».

Але навіть, коли актриса не отримала жодних грошей за заповітом цісаря, вона безтурботно жила і після його смерті. Ще за життя цісаря жінка отримала він нього сотні цінних коштовностей, з продажу яких могла забезпечити собі життя. Катаріна пережила

свого добродія на двадцять чотири роки і померла під час II Світової війни, 17 квітня 1940 року, у своєму будинку у Відні.

97

О С Т А Н Н І
Д Н І
Ц І С А Р Я

габріель прашль-біхлер

Коли 22 листопада 1916 року було оголошено, що цісар назавжди покинув цей світ, ніхто не хотів вірити. Країною блискавично розлетівся поголос: цісар зовсім не помер, у труні замість нього лежить дерев'яна лялька. Інші ж говорили, що уже давно роль стомленого владарювання монарха виконує двійник. Про двійників цісаря говорили завжди, і схоже на те, що кілька їх таки було, і їх використовували для різних завдань. Такі ж плітки про «ніби померлого» ширилися і після смерті Рудольфа. Тоді подекували, що син цісаря нібито і далі живе інкогніто за кордоном. Говорили також, що «театралізований» замах на цісареву Елізабет дав їй можливість спокійно жити у тихому місці, без зайвих людських очей.

Легенди і чутки довкола смерті Франца Йозефа стають зрозумілими, якщо взяти до уваги, що його правління тривало шістьдесят вісім років і три або й чотири покоління австрійців знало країну тільки під його короною. Тому то смерть цісаря породила у народі не тільки жалобу за покійним, але і меланхолійні спогади про епоху, яка уже ніколи не повернеться, і страх (тривав третій рік I Світової війни) перед майбутнім. «У той незабутній листопадовий вечір, коли тіло Франца Йозефа мали перевезти із палацу Шьонбрунн до замку, у величезному

натовпі людей, який стояв уздовж усієї довгої останньої дороги цісаря, була групка молодих осіб, яка скрашувала очікування жалобної процесії тихими розмовами про роль і значення померлого монарха. Кожен із них докладав до імпровізованої жалобної промови свою частину, що відповідала його темпераменту і поінформованості. Поруч із тією групкою схвильованих молодих людей, що говорили про долю, яка була чимось більшим, ніж доля однієї людини, стояв високий офіцер із сніжно білою бородою, підстриженою точнісько так, як у померлого цісаря. Він мовчки прислухався до розмови. «Шановні панове, ви так добре і з таким розумінням говорили про цісаря, як тільки можуть говорити молоді люди. Але ви не сказали найголовнішого! Подумайте, пошукайте старий Відень, почитайте у книжках і розпитайте ваших батьків, щоб зрозуміти, якою прекрасною була стара Австрія!»

На основі записів камердинера Кеттерля можна відтворити останній рік життя цісаря Франца Йозефа. Нова – «сторінка Б» книги за рік 1916 розпочинається словами «З Богом», після чого йде текст на день Нового Року: « 03:30 (час, коли цісар вставав з ліжка), 5 сніданок, 06:30 перукар, 07:00 Служба Божа, 11:30 другий сніданок: чай і шинка. 17:00 найясніший обід родини у кімнаті Антуанетти (усі записи стосуються палацу Шьонбрунн), 9 осіб».

«14.2.1916: 03:30, 05:00 сніданок, 06:00 перукар, 09:00 прибуття Його Величності

100

короля Болгарії, 12:00 прийняття болгарського короля, 13:15 аудієнція, 13:30 другий сніданок, 17:00 обід».

«17.6. 1916: 03:30, 05:00 сніданок, 07:30 перукар, 11:30 чай із шинкою, від 11:45 година прогулянки у Каммергартен. Від 13 позування професору Штауферу (працював над портретом цісаря), 18:00 обід».

«16.7. 1916: 03:30, 05:00 сніданок, 07:00 перукар, 08:00 Служба Божа, 11:30 другий сніданок, 12:00 прийняття князя Генріха Баварського- баварський мундир, 18:00 обід».

«30.9.1916: 03:30, 05:00 сніданок, 08:30 молоко (від того часу щоденно, за порадою доктора Керцля), 12:00 другий сніданок, 12:30 усунання мозолів, 18:00 обід».

«17.10.1916: 03:30, 05:00 сніданок, 08:30 молоко, 12:00 другий сніданок, 17:00 обід, від 18 до 20 збирати сечу і відправити до придворної аптеки».

«30.10.1916: 03:30, 05:00 сніданок, 08:30 молоко, 12:00 другий сніданок, 11:00 австрійський капітан із прусською військовою відзнакою, 11:30 другий сніданок, 13:00 аудієнція із вірчими грамотами нового нунція (австрійська зала), 17:00 обід». Того дня цісар виразно занедужав на бронхіт.

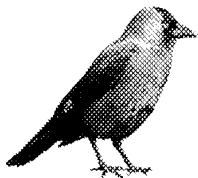
«19.11.1916: 03:30, 05:00 сніданок, 07:00 Служба Божа у новому кабінеті, 08:30 молоко, 12:00 другий сніданок, 17:00 обід». Запалення легень щораз більше утруднює цісарю виконання щоденних обов'язків.

20.11. 1916 цісар тільки раз переривав свою працю, аби прийняти із рук замкового священника Святе Причастя.

Для увиразнення характеру монарха і його самодисципліни, події дня смерті ми подамо без скорочень.: « У вівторок, 12 листопада 1916 року Його Цісарська Величність після майже

спокійної ночі встав у звичайній для себе годині (як завжди о 03:30), але того дня не купався, з'їв сніданок о 5 годині і прийняв перукаря о 6 годині. О 8 прийшов князь Монтенуово, Перший великий канцлер і попросив Його Високість прийняти замкового священника, який перекаже Його Величності благословення від Папи. Його Цісарська Величність був різким і розмовляв із князем про різні службові справи. О 8 цісар прийняв ранковий візит найяснішої пані архикнягині Марії Валерії (тоді він випив склянку молока), яка прийшла у товаристві своєї доньки, графині фон Вальдбург-Цайль. Його Цісарська Величність сидів, як завжди, за своїм столом, був у хорошому гуморі і зі світлою головою.

О 9:45 Його Величність прийняв замкового священника, який відразу прийшов із Причастям. Із цілковито ясною головою Його Величність відбув Сповідь у великому кабінеті. Об 11:14 до Його Цісарської Величності прийшла пара наступників трону (архикнязь Карл і архикнягиня Зіта) з коротким візитом. Цісар поскаржився на свій стан, але висловив надію на одужання, зауваживши, що не має часу хворіти (о 12 як звичайно, другий сніданок, близько 13 його стан погіршився). Коли з'явився Глава кабінету, доктор, барон фон Шісль і керівник управління доктор фон Дарувар, яких викликали на 13:30, цісар уже не міг із ними працювати. Цісар встав від свого столу і провів кілька годин у зручному фотелі. Десь близько 16 Його Величність наказав ще раз подати перо і зробив останній підпис. О 17 він з'їв за своїм письмовим столом трішки із поданих страв. О 17:30 до Його Величності прийшла архикнягиня Марія Валерія і зауважила, що цісар був дуже слабким. На противагу ранковим годинам, тепер він робив враження важко

хворого. Перед 18 годиною Його Цісарська Величність попросив підвести себе до вітваря, де він молився сидячи, бо уже не міг, як завжди під час ранкової і вечірньої молитви, стояти навколішки. Коли врешті Його Величність був у ліжку, я запитав про подальші накази. Голосно і дуже рішуче він мені відповів: «Я не закінчив своєї роботи, зранку збудите мене, як звичайно, о пів на четверту». Потім Його Величність заснув, але невдовзі збудився і попросив пити. Ніхто не відважувався його напоїти. Я взяв філіжанку до рук, підняв подушку і мені вдалося напоїти помираючого кількома краплями. Цісар усміхнувся і сказав тихим голосом : «Чому зараз». Потім дихання цісаря стало уривчастим і професор Ортнер вважав за необхідне зробити ін'єкцію для підтримки серця, яку цісар уже не відчув; тоді ж закликали замкового священика. О пів на дев'яту священика впустили до спальні, де він востаннє причастив монарха у присутності пари наступників трону, архикнягині Марії Йозефи (матері майбутнього цісаря Карла), архикнягині Марії Терези (дружини померлого у 1896 році брата цісаря Карла Людвіга), архикнязя

Франца Сальваторе (зятя), архикнягині Марії Валерії (наймолодшої доньки цісаря), Першого великого канцлера князя Монтенуово, генерал-ад'ютанта генерал-полковника графа Паара, а також особистих ад'ютантів і придворного персоналу Його Цісарської Величності. Її ц.к. Величність архикнягиня Марія Валерія стала навколішки біля ліжка Франца Йозефа і вклала йому до рук Розп'яття. Невдовзі цісар перестав дихати і спокійно заснув вічним сном. Була дев'ята година ранку. Особистий лікар Його Цісарської Величності, доктор кавалер фон Керцль, а також професор Ортнер засвідчили смерть» (Кеттерль, «Спогади камердинера...»)

Із щоденних свідчень доктора Керцля і запрошеного професора Ортнера слідує, що причиною смерті Франца Йозефа був бронхіт,

який, розпочавшись наприкінці листопада, ускладнився запаленням легенів.

18 листопада доктор Керцль писав: «У Його Цісарської Величності від сьогоднішнього ранку до вечора піднялась температура до 38, 0. Серце б'ється нормально. Дихання спокійне. Попри те, Його Величність цілий день працював і прийняв на годинній аудієнції графа і графиню Вальдбург (онучка цісаря із чоловіком), князя Монтенуово (Перший канцлер двору), обох генерал ад'ютантів (граф Паар і барон Больфрас), міністра закордонних справ барона Бур'яна» (підписано: доктор Керцль і доктор Ортнер).

19.11.1916 повідомлення про стан здоров'я цісаря було таким: «Стан Його Цісарської Величності трохи поліпшився і температура піднялася увечері тільки до 37,7. Самопочуття і робота серця добрі. Його Величність прийняв упродовж дня князя Монтенуово, обох генерал-ад'ютантів, Главу кабінету фон Шлісла, кервівника відділу Александра фон Дарувари і прем'єра Кьорбера на годинній аудієнції».

Художник Франц фон Мач отримав від архикнягині Марії Валерії замовлення зафіксувати на папері риси померлого, який здавався просто сплячим на залізному солдатському ліжку. Мач виконав два рисунки, з яких один потрапив до Музею історії мистецтв, а другий залишився у художника. За тими рисунками маляр зробив потім акварель для доньки цісаря.

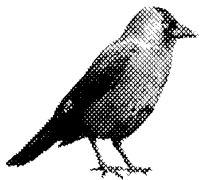
За побажанням Марії Валерії художнику, на знак вдячності за виконану роботу, подарували завісу, яка до останніх днів була над ліжком цісаря і яку колись подарувала йому Катаріна Шратт з нагоди шістдесятиріччя панування.

24 листопада придворний медальєр Рудольф Маршал за допомогою моделлятора

Моріца Пауля Шрота зняв посмертну маску цісаря. Потім директор придворної аптеки Кьолер підготував тіло до консервації. Як записав камердинер Кеттерль у своїх спогадах і як свідчить лікарський протокол, тіло цісаря не бальзамували, а зробили тільки ін'єкцію формаліну у шийну артерію. Цей, новий тоді метод консервації, був ще не випробуваним, і в результаті обличчя цісаря було спотворене до невпізнання. Тому довелося відмовитися від відкритої труни. Окрім того, під час зняття посмертної маски здерлася борода із правого боку обличчя. Врешті тіло одягнули у парадний маршальський мундир і поклали у труну, оббиту чорним оксамитом.

Цісар Франц Йозеф був першим Габсбургом, тіло якого було поховане у крипті Капуцинів (так звана Цісарська крипта у костьолі Капуцинів) разом із серцем. Раніше серця померлих Габсбургів виставляли у срібних чашах у каплиці костьола Августинців, у так званій крипті Сердець.

Для покладання на катафалк, виносу і поховання тіла цісаря уряд Великого канцлера двору застосував урочистий еспанський церемоніал у його найдрібніших деталях. У понеділок, 27 листопада 1916 року у десятій годині вечора померлого перевезли із палацу Шьонбрунн до замкової каплиці. Карету, задраповану чорною тканиною, тягнуло восьмеро вороних коней. Наступного дня, о восьмій годині ранку, труну виставили для публічного прощання. На катафалку перед труною, на чорних подушках лежали: австрійська цісарська корона, угорська корона Святого Стефана, капелюх архикнязя, інсигнії Золотого Руна, Великі Хрести вітчизняних орденів, а також шабля, маршальська булава, капелюх і рукавички.

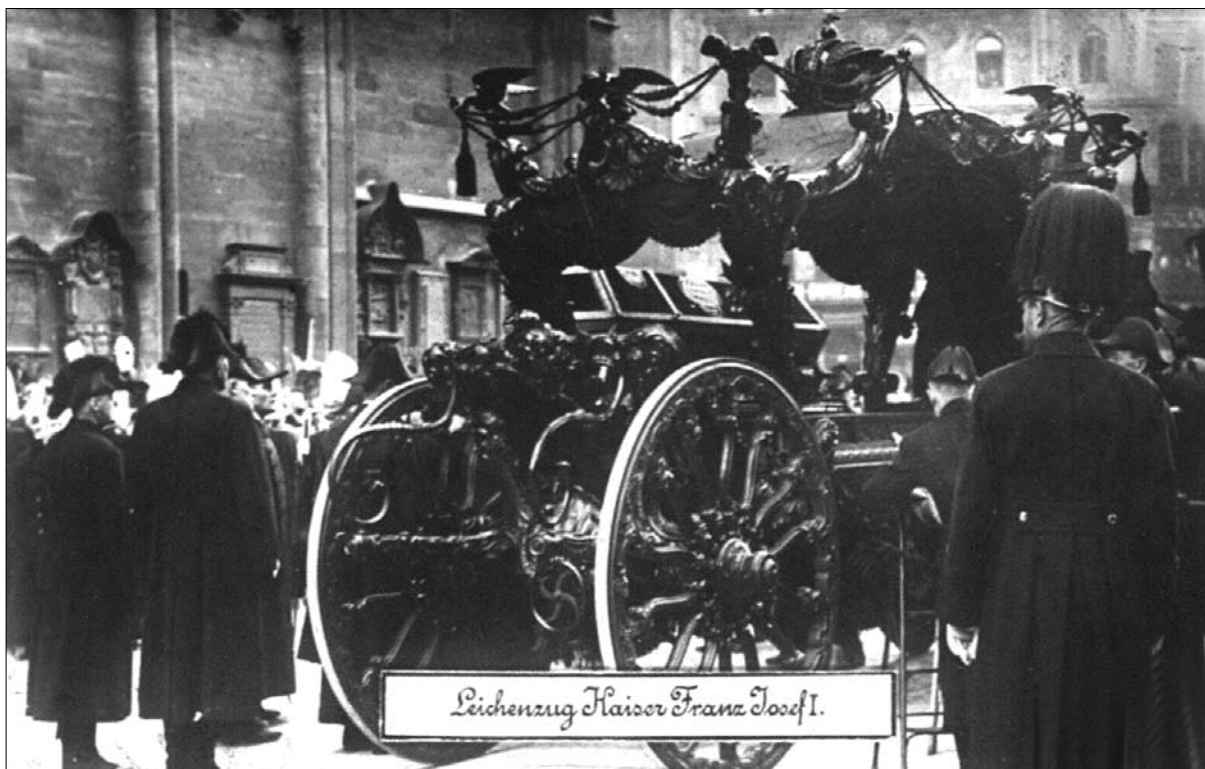
У четвер, 30 листопада, о третій пополудні у катедрі Св. Стефана відбулося урочисте освячення труни, яке провів кардинал, архієпископ доктор Густав Піфль, після чого тіло перевезли до Крипти Капуцинів, де поховали

Уряд Великого канцлера розпорядився оголосити жалобу за померлим цісарем на сім місяців (найглибша жалоба у перші два місяці, глибока жалоба – у два наступні, і менша жалоба у три останні місяці). У час жалоби слід було одягатися у чорне, мати чорну пов'язку на руці, генерали повинні були носити золотий пояс, чорний бант на капелюху і чорні рукавички, а

також задраповані у чорне ефеси шаблі. Жінки повинні були носити капелюшки із чорною вуаллю, чорну біжутерію і чорне віяло.

Чимало часу вимагали також оприлюднення заповіту, виконання останньої волі цісаря. Це потребувало точної інвентаризації усього цісарського рухомого майна (картин, мистецьких творів, коштовностей і їх под., а також врахування доходів від їх продажу). Цю роботу виконували два спеціально призначені судові комісари, а також антиквари і уповноважені осіб, згаданих у заповіті.

Заповіт цісаря Франца Йозефа був датований 6 лютого 1901 року, а це був час, коли стосунки

похорон цісаря франца йозефа

із Катаріною Шратг перебували у кризі. 16 листопада 1913 року і 29 червня 1916 року заповіт був змінений. Поза поділом маєтку (за винятком маєтку корони) останній заповіт містить розпорядження щодо поховання у Крипті Капуцинів, щодо забезпечення добродійних фондів і вислови вдячності, скеровані до народів, армії і флоту.

Обидві доньки цісаря, Гізела і Марія Валерія, отримали рівні частини спадку, як і онука Елізабет, донька померлого архикнязя Рудольфа. Садиби (маєтки і палаци) – Рорег, Гутенбрун, Персенбойг, Петерсберг і цісарська вілла у Ішлі переходили до архикнягині Марії Валерії, яка повинна була виплатити по третині їх вартості обидвом іншим спадкоємцям. Так звану Гріс-віллу у Ішлі отримала архикнягиня Гізела.

Зятеві, архикнязю Францу Сальваторе переходив мисливський будинок над Офензее у Верхній Австрії і право полювання на тих теренах.

Спадкоємці повинні були і надалі виплачувати із приватної каси цісаря наукові і навчальні стипендії, пенсії і кошти на позиттєве утримання. Для цього капітал перевели у цінні папери. Окрім того, доньки цісаря повинні були поділити пам'ятні подарунки із спадку для членів цісарської родини. Цісарській службі (придворному персоналу, цісарським мисливцям, особистим служникам) запропонували або піти на пенсію, або продовжити службу. Усім їм призначили щорічну позиттєву премію у розмірі половини останнього заробітку.

Процедуру поділу маєтку провів уряд Великого канцлера.

Для забезпечення родини наступника трону Франца Фердинанда 13 лютого 1914 року цісар

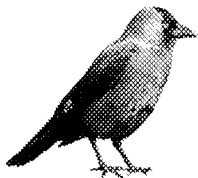
скасував свій попередній заповіт і згідно із новою його версією чоловікові онучки Елізабет, князу Оттонові Віндшгрецу призначалася рента у розмірі п'ятдесят тисяч корон щорічно, яка анексувалася у випадку розлучення.

Ідентичні квоти отримали і діти, що народжувалися у тому шлюбі. Цісар створив родинний довірчий фонд у розмірі шістдесяті мільйонів корон у золоті: ним могли користуватися наступні діти родини, тобто після смерті цісаря Франца Йозефа фонд призначалася онукові його брата, цісарю Карлу. Маєток для Карла складався із чималої нерухомості: тосканські і баварські садиби, маєтки у Чехії і Австрії), а також рухоме майно, цінні папери, готівка і векселі.

Наступна версія заповіту регулювала приватні стосунки до маєтків у випадку зміни уряду: «Якщо за волею обставин і історичного розвитку змінилася б форма правління Австро-Угорської монархії, і, якщо, не дай Боже, корона не залишалась би у нашій родині, то утворений мною родинний фонд у такому випадку повинен керуватися тільки правами особи, які прописані у Загальному громадянському кодексі від 1 червня 1811 року».

Далі у заповіті цісар розпорядився виплачувати щорічно чотириста корон небожу, архикнязю Оттону, які після смерті Оттона повинні були виплачуватися його дітям, народженим у шлюбі із саксонською княжною Марією Йозефою (цими дітьми були наступний цісар Карл і його брат, архикнязь Максимільян).

Придворний камердинер отримав на пам'ять особисті речі цісаря, а поміж найближчої служби цісаря були поділені доходи від продажу цісарських мундирів. Першою і найбільш важливою особою із приватного оточення

Франца Йозефа, який отримав найбільше пам'яток, був його особистий камердинер Евгеніус Кеттерль. Як і інші прислужники цісаря, що зубожіли після I Світової війни, він змушений був розпочати процес із головними спадкоємцями щодо суми, визначеної йому у заповіті. Кеттерль, як і ті, хто разом із ним подавали до суду, програв цей процес. У поліпшенні ситуації Кеттерлю дуже допомогло

видання книжки спогадів, яка уперше вийшла друком у 1929 році. Останнє її видання з'явилося у 1980 році під дещо зміненою назвою «Старий цісар очима однієї людини».

105

похорон цісаря франца йозефа

Д В І Й Н И К И
Ц І С А Р Я
Ф Р А Н Ц А
Й О З Е Ф А

габрієль прашль-біхлер

Водночас із першою у 1916 році чуткою, що у труні замість цісаря лежить дерев'яна лялька, після I Світової війни побутувала і інша, згідно із якою монарх уже давно помер на запалення легенів. Його смерть можна було легко приховати, оскільки ніби замість монарха давно жив його двійник.

Звісно, що той цісарський двійник повинен був бути відповідно навченим і підготованим. Ніби то, з цієї метою був створений навчальний заклад «Консерваторія Франца Йозефа», де повинні були школитися заступники. Цей заклад ніби то існував поблизу Айзенштайну у Чеському Лісі. Одним із «учнів» на «Франца Йозефа № III» був празький полковник у відставці Рашін. «Франц Йозеф № V» був насправді пенсіонер, колишній працівник казначейства у Сараєві. Про нього розповідали, що він, як справжній цісар, зичив собі щоденно приносити із броварні Півний дім Міхаеля пиво Пільцнер і солянку. Євгеніус Кеттерль у своїх спогадах сумнівається в існуванні такого закладу, але припустити, що він існував, все-таки можна. Адже таємні служби і служби безпеки були, без сумніву, зацікавлені, щоб у критичних ситуаціях мати під рукою дублера для цісаря. Незалежно від браку інформації про цю школу, її заснування могло б припасти на час ще перед Кеттерлем, оскільки він служив у цісаря тільки з 1894 року.

Мимовільний інцидент із двійником стався мокрого і холодного листопадового дня 1907 року, коли на Зовнішньому дворі замку із туману вийшла постать, загорнута у коричневий плащ, який тоді носили офіцери артилерії. Людина швидко йшла уперед і замковому жандарму

вона все більше була схожа на цісаря, який поспішав до вхідної брами. Звісно, солдат трохи дивувався, що цісар йшов сам і пішо, але подумав, що монарх щойно вийшов із міністерства закордонних справ, що було зовсім поруч. Солдат повинен був дати сигнал для замкової варти, яка відповідала триразовим «Струнко!». Наряд швидко вийшов, вишикувався, виконав команду «Варта, увага ліворуч!», і, почувши «Генеральський марш» капітан тричі підняв і опустил шаблю перед цісарем, що проходив повз них. Перехожі зупинилися, аби подивитися на дійство і віддати честь цісарю. Раптом усе перервалося вигуком сержанта Вебера із Лейбгвардії піхоти, який розпізнав у «цісареві» його двійника.

Сцену таємно спостерігав ніким не зауважений глядач, який дуже здивувався, що ритуал, який належав тільки і винятково до його особи, був виконаний перед кимось іншим. Цісар працював у кабінеті, вікна якого виходили на замкове подвір'я, і коли прозвучала команда, він поспішив до вікна, звідки у повному здивуванні спостерігав за сержантом, вартою і за своїм двійником у коричневому пальто. Невдовзі по тому він викликав ад'ютанта, аби той з'ясував, у чому справа. Двійником виявився такий собі Фаріна, солдат у відставці, який був швейцаром і візником у генеральній інтендантурі Бургтеатру. Цісар негайно наказав його привести. Незабаром переляканий і тремтячий Фаріна стояв перед цісарем, який із усмішкою із ним привітався. Франц Йозеф попросив чоловіка розповісти про своє життя і запитав, відколи той носить бороду. Фаріна відповів, що бороду запустив під час роботи у театрі і що він особливо пишається своєю схожістю із монархом. Цісар відпустив візника, порадивши у майбутньому уникати мандрівок

108

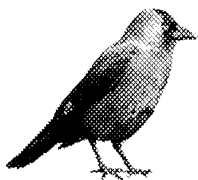
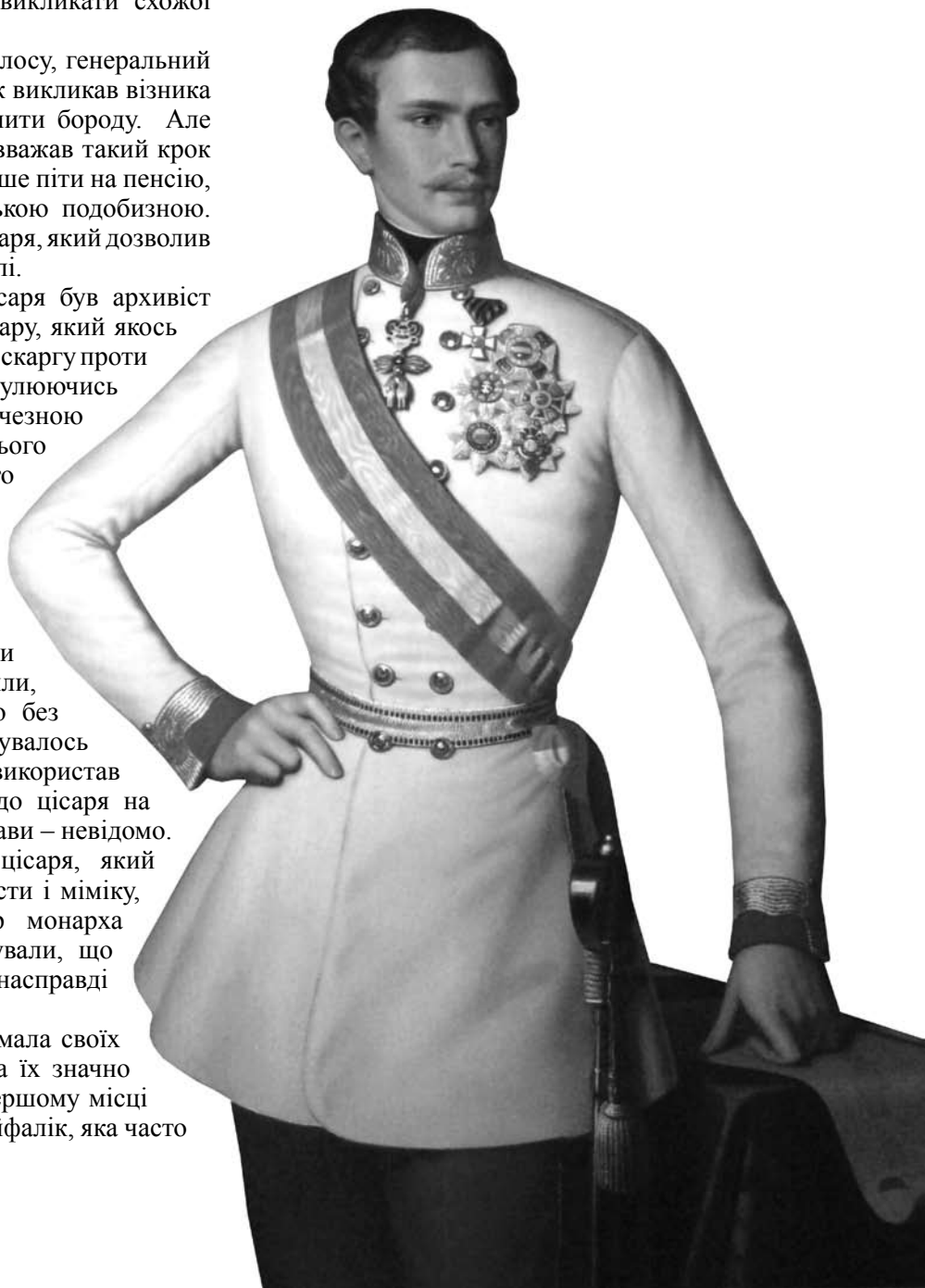
поблизу Гофбурга, аби не викликати схожої ситуації.

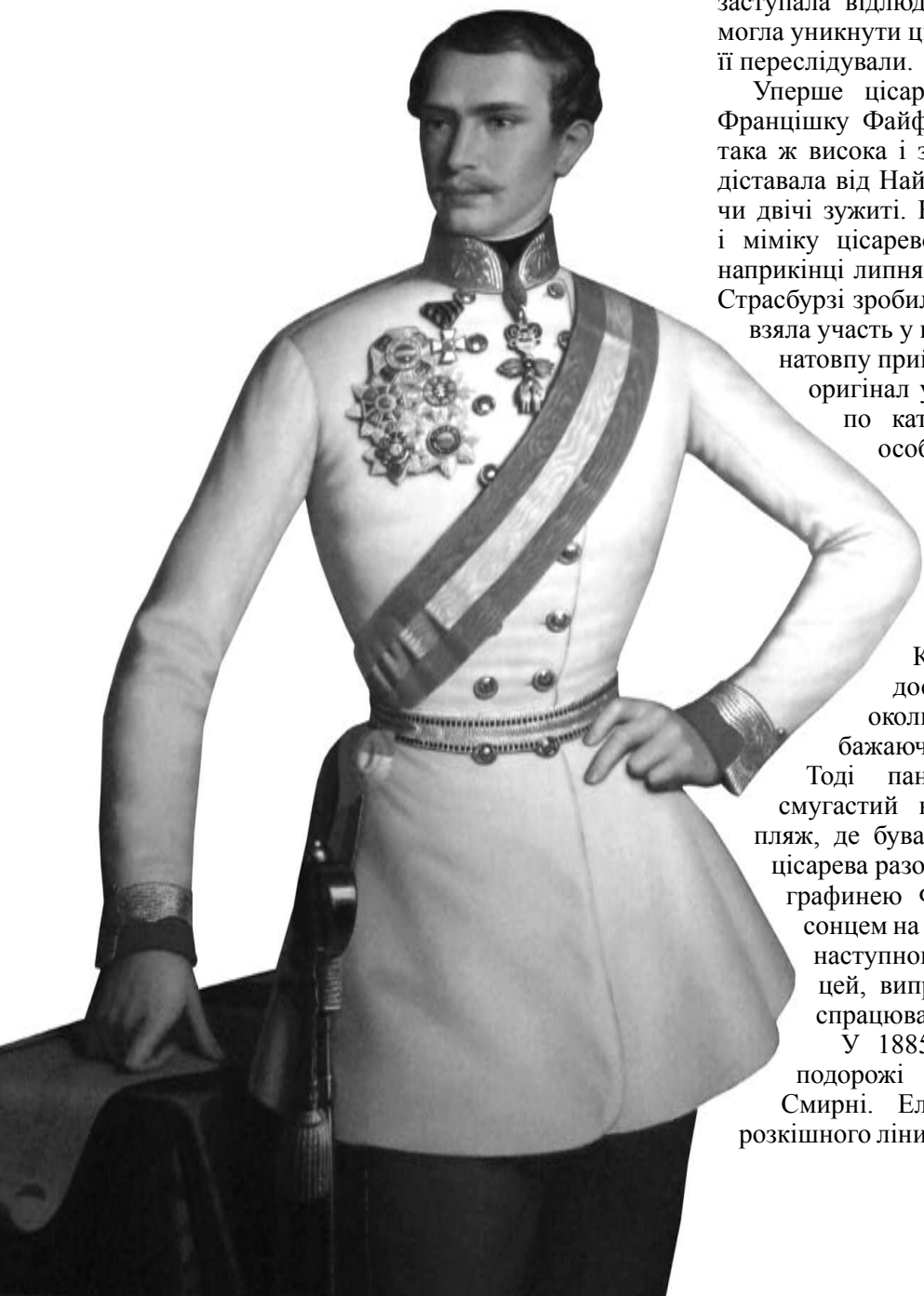
Коли справа набула розголосу, генеральний інтендант Бургтеатру Власек викликав візника і наказав йому негайно зголити бороду. Але Фаріна опирався, як міг, бо вважав такий крок приниженням і вважав за ліпше піти на пенсію, аніж розлучитися із цісарською подобизною. Справа знову опинилася у цісаря, який дозволив візникові носити бороду і далі.

Ще одним двійником цісаря був архівіст Франц Комораний із Тімішоару, який якимось прийшов до Відня, аби скласти скаргу проти утисків на службі. Прогулюючись вулицями, він утішався величезною кількістю приязних до нього людей, які із повагою його вітали. Із здивуванням приймав архівіст глибокі поклони поважних дам. Прийшовши до канцелярії, він не зумів видусити від урядників ані слова, бо вони німіли, як тільки його бачили, і не наближались до нього без глибоких поклонів. Як з'ясувалось тодішне непорозуміння і чи використав Комораний свою схожість до цісаря на користь вирішення своєї справи – невідомо.

Чоловіком, схожим на цісаря, який опанував до тог ж його жести і міміку, був особистий камердинер монарха Євгеніус Кеттерль. Подейкували, що у кількох ситуаціях він насправді заступав цісаря.

Цісарева Елізабет також мала своїх двійничок і використовувала їх значно частіше, аніж чоловік. На першому місці була особиста перукарка Файфалік, яка часто

заступала відлюдкувату цісареву, аби її пані могла уникнути цікавських поглядів, що усюди її переслідували.

Уперше цісарева використала двійничку Францішку Файфалік із Кьольна. Перукарка, така ж висока і зграбна як цісарева Елізабет, діставала від Найяснішої пані сукні, лише раз чи двічі зужиті. Вона також опанувала жести і міміку цісареві. Коли монарша дружина наприкінці липня 1874 року їхала до Англії, у Страсбурзі зробили маленьку зупинку, де вона взяла участь у прийнятті у Мюнстері. Овації натовпу приймала заступниця цісареві, а оригінал у той час відбував екскурсію по катедрі у супроводі духовної особи.

Цісарева Елізабет, будучи на престижному англійському морському курорті Ветнор, щоденно, о шостій ранку у смугастим купальнику приймала морські ванни.

Коли чутка про присутність достойної гості розлетілася околицею, виявилось багато бажаючих підглядіти купальницю. Тоді пані Файфалік одягнули у смугастий купальник і відіслали на пляж, де бувала цісарева. Натомість сама цісарева разом із улюбленою дамою двору графінею Фестетіс втішалася водою і сонцем на новообраному місці. У серпні наступного року на пляжі у Нормандії цей, випробуваний уже метод, знову спрацював.

У 1885 році у програмі тривалої подорожі цісареві була зупинка у Смирні. Елізабет використала її для розкішного лінивства, а Францішка Файфалік

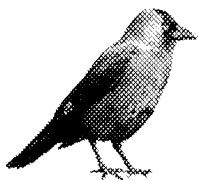
110

змушена була плавати портом у парадному човні і приймати почесні від батьків міста.

Розділ про «друге видання цісаря» закінчимо історією одного шотландця на ім'я Александр Кідд. У молодості цей чоловік ремонтував човни і кораблі у Глазго. Улітку 1908 року він поїхав до Мольфанокне, маленького містечка поблизу Трієста, де і оселився. У 1910 році, під час екскурсії до славетної карстової печери Постойне у місцевій винарні він познайомився із аристократом, наближеним до придворного персоналу австрійського архикнязя, який назвався Карлом Гофманом. У час розмови Гофман розповів, що більшість членів цісарської родини мають на службі своїх двійників, яких використовують при різних нагодах. А оскільки він, Кідд, є разюче схожим із наступником трону Францом Фердинандом, Гофман пропонував послуги прилаштування шотландця на віденську придворну службу. Що потім і сталося. Шотландця ретельно підготували до його нової роботи, навчили говорити австрійським діалектом без акценту. Кідд пройшов військову муштру, науку верхової їзди, фехтування, стрільби, а також курс із австрійського права і географії. Тоді ж він запустив бороду, бакенбарди і завів відповідну стрижку.

Коли після усього цього вишколу його представили наступнику трону, той був вражений: «Справді, рідко трапляється, що людина так несподівано зустрічає близнюка!»

12 травня 1912 року Александр Кідд переїхав до палацу Бельведер у Відні, аби доповнити образ навчанням жестикуляції і ходи. Кідд дав сувору обітницю мовчання, про його існування знали тільки три довірені особи, і серед них, кажуть, не було навіть дружини архикнязя. Пізнім літом 1912 року наука була закінчена.

У червні 1914 року Кідд повинен був уперше зіграти роль Франца Фердинанда. У той час він був у Константинополі разом із Гофманом. Обидва вони повинні були морем добратися до Пулі, і звідти рушити до Сараєва. Вони чекали телеграму із докладними інструкціями. Чотири дні минуло без жодних звісток. Увечері четвертого дня Карл Гофман під час візиту в австрійського посла дізнався про замах на пару наступників трону.

Через помилку або недбальство турецька пошта не надіслала телеграму із подальшими вказівками. Телеграма спокійно лежала на пошті, а історія світу поточилася так, як ми уже знаємо.

111

МОЛОЧНИЙ
ЗУБ

ДЛЯ
МОНАРХА

фріц фон герцмановскі-орландо

*See Dr. Scully's
Dent.*

Молочний зуб для монарха

Айнгуф завжди приходив до праці не інакше, як з почуттям радісної гордості, змішаної з належною долею трепету. У кабінеті придворного радника Зауерпфістера, його суворого начальника, висіла прегарна картина з кількома тисячами постатей: «Проща усієї спадкоємної придворної знаті до Марія-Таферль на Дунаї», яку йому належало щодня чистити, адже не міг Зауерпфістер довірити таку делікатну справу звичайному служникові. Айнгуф ретельно усував кожен свіжий мушиний слідочок, особливо, коли цятки загрожували орденським зіркам та іншим подібним нагородам. Мушині сліди він усував м'якушем булочки, а після використання клав його на гірку мучних хробачків іншому своєму начальникові, секретареві Ванценгенгстові, який пристрасно ростив чижиків. На картину він ніколи не зводив погляду без глибокої пошани, ба – навіть легкого здригання. Бо ж знав достеменно, що жоден зі спадкоємців тих, кого у цій веселій процесії тоді не було, зроду не займе хоч якоїсь міністерської посади в Австрії. Так писало в «*Clavis absconditarum rerum, seu liber de bicipitis Austriae aquilae confuse quasi, sed tamen directissimo, volatu, voluntate Domini, Dominorum Septemcollis Urbis Dominique directo*», що означало: «Ключ до таємниць, які містяться у прихованих речах, або Книга про на позір заплутаний, проте приписаний австрійському подвійному орлові королем королів, володарем міста на семи пагорбах, політ». Книга ця була надзвичайною рідкістю – надруковано її нібито в Гауценпіхлі – а прецінь

кожній дитині відомо, що друкувати книжки в Гауценпіхлі не може ніхто. До речі, сам Айнгуф ніколи б не наважився чогось такого читати, бо подібні писання були цілковито заборонені.

А от погортати «*Hortulus voluptatis dementiae praecocis*», «Помішаний садочок теленів», було для нього райською втіхою. Він пригорщами черпав повчальну інформацію та корисні заохочення з добряче зрослого в ціні фоліанту «*Мандрівні пригоди рукоходця, або ж Курйозний опис літньої подорожі з Відня до Пассау, здійсненої задля приватної розваги, а також для вдосконалення своєї освіти винятково на руках, хоч і не без труднощів, з докладеними історичними та ботанічними нотатками й фольклорними музичними додатками, дмухаючи босими ступнями в мисливський ріжок Перетріном Клебелем фон Працентанцем, уповноваженим Його Величністю, державно підтвердженим і засвідченим громадськ. рукоходцем*», добре знаним диваком, який зрештою надихнув нашого безсмертного Шуберта до створення «*Мандрівника*», про що, мабуть, відомо лише небагатьом.

Проте, нічого з цього не було справді в радість Айнгофові. Із душевним сум'яттям розмірковував він про свою приватну мороку, що була якнайчистішої непорочної природи, про свою колекцію молочних зубів, найбільшу і найукомплектованішу в монархії, як запевняли його усі знавці. Хіба існувало щось незайманіше за ці зубки – перли невинности, за цю скарбничку покори? Адже щоразу, коли він відчиняв скриньку, йому уявлялося одне і те ж: немов на рожевих хмаринках ягнята з блакитними стрічками на шиях виграють на кришталевих трикутниках ніжний концерт, а диригує ними верховне ягня з поважними

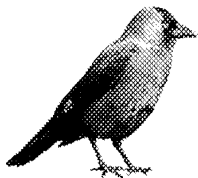

очима. І зовсім не через брудну скнарість чи павукопальчну зажерливість так неймовірно невтомно старався він! О ні! Усі зусилля були для ясного Цісаря! То для Нього призначався плід багаторічної збиральницької діяльності. Це до Нього мали засміятися зубчики, апетитно укладені на картонному листі у цифру, прегарно запроєктовану з нагоди достойного ювілею сходження на трон.

Щоб конструкція визначної цифри, укладена з педантичною симетрією, була досконалою, бракувало не багато не мало – одного молочного зубчика, ось через що сушив собі голову Айнгуф.

Хтось, не такий вірний своїм обов'язкам, якийсь поверховий чоловік взяв би перший-ліпший молочний зуб, з бозна чийого писка, і передав би лист для оздоблення першому-ліпшому папероробові. Ах, думки нашого придворного секретаря точилися зовсім іншим шляхом! Йшлося йому про найгарніший з усіх можливих, так би мовити про володаря усіх молочних зубів, зуб, незаперечну красу якого підтвердило б загальне визнання. Які могли бути сумніви. Але чиїм, чиїм же він мав бути? Айнгуф напружено думав і думав, навіть прилапав себе на колупанні в носі – та на гадку не спало нічого. Аж тут – просто диво якесь – перед його внутрішнім поглядом чітко і ясно виникло таке: та ж Гьольтойфель: учорашній театр! «Диви, маємо те, що треба! Гьольтойфель! От і вирішилося те, що мене хвилювало і що перешкоджало довершити очікуваний стільки днів процес травлення!» Він радісно пританцьовував на своїх чорних цибатих ногах навколо вкритого зеленим сукном дипломатичного столу, не помітивши, що від цього перекинувся чималий кіш на сміття, виконаний у формі виноградної бочівки.

На додачу до всіх нещасть розчахнулися двері, увійшов придворний радник Зауерпфістер і без посмішки глянув на безтямні скоки свого підлеглого. «Вибачте, – пробурмотів той, – я тільки в найпокірніший спосіб висловлював свою радість з приводу того, що Його Величність король Португалії щасливо одужав після овечої віспи, про що я саме прочитав у діловому віснику.» Така лояльна вістка явно задобрила суворе начальство, аж Зауерпфістер цілком забув, чого властиво заходив. Він розміреним кроком повернувся у свою святая святих, щоб утрете поспіяти. Коли він переходив через передпокій, писарі Кушер і Шлюкентритт ретельно шаруділи гусячими перами, адже отримали доручення – а служба практично не мала занять – ще раз скопіювати всі наявні акти зеленим чорнилом, а початкові літери навести чорним і жовтим кольором.

Ошелешений осяянням, яке зійшло на нього, немов з ясного неба, Айнгуф тихенько сидів за своїм бюрком і знай водив собі пальцем до паперу, аж поки не пробіло третю годину, коли-то відданий своїм обов'язкам службовець зазвичай покидав бюро, щоб вирушити, як завжди, до ресторану «Втеча в Єгипет».

Там зібралось вишукане коло однодумців, які, відклавши спільне, важке, проте почесне ярмо урядових обов'язків, вели стримані бесіди, цілком базовані на «Віденській щоденній газеті». О цій порі завсідником ресторації був і старий Цумпі. Він із замилюванням цмулив свій кухлик чорної кави, і грав у незмінний тарок з іншими двома придворними карликами¹, останніми з тих, хто ще залишився з колись шанованого стану, та з придворним велетом Сімсоном Баумрукнером, теж уже пенсіонером, уродженим тірольцем, що його свого часу небезпідставно боялися і шанували за вервицю

з шестипудових гарматних ядер. Однак тепер цього чоловіка можна було не боятися, він був глухий як пень і так несамовито тремтів, що все літепле пиво в ресторації – так званий «фенстершвіц» – апетитно пінилося. За це його багато-хто любив, а власник ресторану беззастережно поважав. Велет лунко гатив картами по столу, карлики поквакували і крєктали, проте Айнгуфові то не перешкоджало, він сьорбав свою зупу і гортав зубочисткою у так званому «нігтиковому календарі», крихітній

книжечці, яку він безмежно любив читати. Адже там записані були дні народження найвищих осіб, окрім того дні, коли не було придворного театру² та все, що зобов'язаний знати лояльний чоловік.

Шум за карликовим столом все дужчав; вони припинили гру. Глухий велет спантеличено витріщався на своїх партнерів і зніжковіло водив своїми масивними долонями, всіяними мозолями, з коропа завбільшки, по стільниці.

Айнгуф шанобливо привітався, всівся за

ігровий столик, і поступово йому вдалося второпати зі схвильованої розмови, що бурхливі дебати точилися навколо нового придворного. Ясно було одне: Цумпі мав тепер запеклого ворога. «І як Ви гадаєте, що нині трапилось?» – звернувся він до Айнгуфа. – «Ми збирали новорічні пожертви на сирітський фонд придворних блазнів і штукарів, і я звернувся до такого собі Бетовена, чоловіка, що належить до цеху придворних свистунів. Цей мужлан, який – а він глухий як пень – мене спочатку навіть не помітив, пригрозив мені мухобійкою, а нині посеред вулиці навіть замахнувся було на мене палицею. Неспокійний чоловік, ніколи навіть кухарки не має, сам собі варить, щодня, купуючи на Попільному ринку, влаштовує бучу! Що три дні він переселяється, найближчим часом він знову опиниться у сутяжному домі».

– Ого-го, я вас попрошу! – запротестував Айнгуф. – З такими немюзикальними людьми як він, я, з ласки Божої музикант зі смаком, під одним дахом не житиму. Зрештою, як я чув, він зле переписав ноти для Фуцлера, а придворний радник Ункляр вже давно відмовився від його уроків гри на скрипці для свого сина. Проте стривайте-но! Отой Бетовен вже й зараз частенько столується за 7 крейцерів у Ваберль в обідню пору, він там бездумно просиджує час, а нещодавно все відбивав такт індичюю кісточкою. Навіть не зауважив, як розбишакуваті дівчиська підсипали йому до циліндра, що стояв поруч на долівці, сухих собачих екскрементів, а крейдою написали йому на спині непристойне слово. Я тоді, як виняток, примкнув на то очі...

– І правильно зробили, – пробурчав карлик, – проте цим виплодкам вже давно слід дати доброго прочухана.

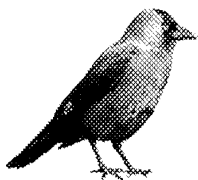
– Он воно що, і Ви мали неприємні пригоди, пане фон Цумпі? – запитав співчутливо

секретар. Та Цумпі піднявся, глянув підозріливо на Айнгуфа, невдоволено вхопив свого пошарпаного циліндра й пішов геть.

Айнгуф зніяковіло спитав себе, чи не позбавив він себе таким невдалим жартом прихильності карлика. Заплатив і пішов – бо ж на четверту його запросила на перекуску стара Шозулян, а то була честь, якою йому нехтувати не годилося.

Ще один четвер у Шайббсі

Багатенько справ було на службі. Усе почалося так: місто Шайббс невтомно, вже десятиліттями, випрошувало собі ще одного четверга у тижні. Нагорі були прикро вражені, що шайббсерам знову чогось запраглося. Хіба не їм дозволили нещодавно додати до назви міста друге «б», щоб припинити історії з неприємними, невідповідними змістові описками. Тут їх зрозуміти можна було, і то не була якась нерозумна примха. Але, на Бога, ще один четвер! Почалося то ще за цісаря Йозефа. Цей просвічений монарх вважав таку забаганку божевіллям. Проте вперті шайббсери (тепер уже з подвоєним «б») писали і писали свої петиції, наполегливо, так як ото тільки шайббсери й можуть. Тепер уже справа почала набувати розголосу, і то несхвального розголосу, у щораз ширших колах. Тільки хтось починав глибше то все обміркувати, як нерозважливість шайббсерівського прагнення аж очі починала колоти усім своїм моторошним розмахом. Існувало дві можливості, одна жакніша за іншу. Насамперед та, що місто Шайббс поступово перейде на інше літочислення, і що, окрім Юліанського та Григоріанського, з'явиться ще й Шайббсеріанський календар.

Небавом «нове століття за Шайббсом» стане вселенською сенсацією і принадить до сонного містечка у передгір'ї Альп небачений досі потік мандрівних англійців та іншого непотребу. Уже лише ця перспектива була більш ніж небажаною для вороже налаштованого до чужинців духу тієї епохи. А тоді виринали й гірші, значно гірші сумніви. Диявольське бажання бунтівних шайббсерів з певністю потягне за собою, казали моралісти-містики, негативні наслідки космічної природи, і ясно як Божий день ставало, що це нещасне містечко спочатку непомітно, але таки неухильно, відділиться від земної кори, тобто трапиться очевидна при важких забуреннях світопорядку річ. І от, відділившись, містечко почне, спершу поволі, а тоді дедалі швидше, кружляти довкола Земної кулі, стане моторошним місяцем з низькою орбітою, який, можна з певністю припустити, щодня спричинятиме, рухаючись своєю траєкторією, жахливі спустошення. Увесь меридіан, на якому розташовувався Шайббс, відчув загрозу своєму безпечному існуванню. Отож, делегація за делегацією з усіх довколишніх земель потяглася до найвищої інстанції. Мчали верхи ірокези, а за ними корнойбургерці, кривоногі мадярські магнати, одягнені як на величавий похорон, а ще малороси, монголи, китайці, французи, чесні шваби й браві баварці, польські шляхтичі в пишних шатах – а за ними вайкали жиди з великими парасолями, побоюючись, що станеться з позиченими в них коштовностями. Словом, все, що перебувало на шайббсерівському меридіані, змагало до Відня і криком кричало про захист своїх домівок.

Учені мужі щораз виразніше змальовували прийдешні жахіття. Землю почне мести щось на кшталт моторошно гігантської, похмурої ріпи, з нижнього кінця якої струменітиме вогонь,

оскільки юристи цілком слушно стверджували, що містові Шайббс належить весь кубічний ареал під ним, аж до центру Землі. Інші, обізнані в законах природи, докидали з повним правом голосу, що виникне не ріпа, а гострий кам'яний край довкілля, не зачепленого обманом доданого часу, заходиться відрізати скибка за скибкою, немов ковбасу якусь, від Шайббсівського масиву. Словом, умоглядні перспективи просто лякали. По цілій монархії розтяглися процесії прохачів, подекуди в процесіях вже бачили флагелантів, та навіть адамітів, факт, який справляв доволі прикре враження. До всього заворушилися й таємні ложі усіх можливих окультних забарвлень і скликали велику нараду у штирійських прикордонних горах Вексель, під трьома старезними крислатими тисами. Наряду скликали Великий магістр антіохійський тамплієрів, Магатма орадейський, «Надзвичайний чужий» мартиністів – весь зодягнений у золото трієстець, Інспектор «Дивних місцин» у віденському районі Віден, тірольський Майстер граду, Володар священного Граалю і Правитель родоський, Хранителі трапезундської та нікейської корони. Голоувала, яко єдина дама, по-дівочому струнка герцогиня Ліанкуртська та Монфератська, візантійська порфірородна принцеса. Дивні без міри процесії курсували тисячолітніми лісами Штирії; там підстрибували на вибоїнах, піднімаючись на високі полонини, позолочені брички, кінно й пішо поспішали модні франти, достойні міщани у фраках і твердих капелюхах, із папським кавалерським орденом Золотої шпори на грудях – як з портрету. Та й те, до чого дійшли вони в своїх роздумах, не надто втішало. Шайббс, хоч і не відірветься від Землі і не стане Місяцем, так званою «*luna secunda*

sive Scheibbsiensis» – аж такої магічної сили душа міста таки не мала – проте в зникомості часопростору Шайббс вестиме перед, все меншатиме й меншатиме, подібно як хатинки в нюрнберзьких іграшкових коробках, аж поки не розвіється димом у певній магічній точці зникнення!

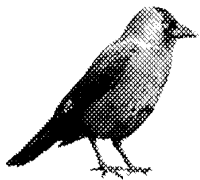
Порядні, проте матеріально налаштовані шайббсери, почувши таке, стали масово емігрувати. Місто, колись таке важливе, поступово деградувало до невеликої латочки, якою є сьогодні – а ті шайббсери, які ще залишилися, не припиняли, вмиваючись слізьми, благати ще одного четверга. І ось врешті, після того, як завдяки вишуканому дипломатичному мистецтву, вдалося сяк-так заспокоїти Папський престол, добросердний Батько краю здався і засмучено дав дозвіл на ще один четвер.

Крик розпачу покотився світом. У глухій безвиході людство чекало найгіршого. Проте нічого не трапилося. Шайббсери всього лиш недоладно висловилися і просили, виявляється, тільки ще одного базарного дня, який у їхній мові був ідентичним з поняттям четверга. Тепер вони втихомирилися і тишилися, що мужньо відхиляли весь цей час третє «б», яке їм на відчипного пропонували.

Цей акт добродійства й новації, які з нього виводилися, було проголошено по усій монархії барабанним дробом. Отак і цісарський склад придворних барабанів, у якому ніс службу Айнгуф, було мобілізовано, і робота кипіла день і ніч, не було коли й руки скласти. Паралельно з цим – а всі ж знають про подвійність випадків – служба отримала несподівану мороку з ідеєю, висловлену однією високопоставленою дамою, яка запропонувала нагороджувати барабанщиків за особливі заслуги в воєнних

діях, сережками (зрештою, відзначали ж нерідко медалями за хоробрість знамена). З чого почати? Нерідко Айнгуф втуплювався у вікно, безпорадно гризучи годинами перо. Роботи назбирувалося просто з головою. З головою? От же знову щось, що підозріло попахувало переворотом! «На мою гадку»– казав зазвичай придворний радник Зауерпфістер,– «урядники взагалі повинні мати не голови, а хіба замислено наморщені чола.» Певна річ, Айнгуф якнайвідданіше поділяв гадку свого начальника.

Він врешті таки видобув, зітхаючи, потрібну документацію, з якої вийняв цісарсько-королівський список барабанщиків під номером 31788/III/7 від 23 студня 1723 року після народження Спасителя, от як ми відстали! «*Tambour de Chasse*», читав він, «або ж полювання цісарського двору в присутності поганської богині Діани, якій Арей виймає зі ступні скалку, власноруч змальоване в Ольйо синьйором Каньяччі, прозваного Канляссі. Поруч гавкає двоє хортів, мармуровими руїнами якогось палаццо *derutto sive distrutto* скаче олень, а по куцах повно всякої лісової нечисті: купідон цілиться зі свого лука в чортяку. У цьому витворі добряче похазяйнувала шашіль! *Ad reparandum!*!» Шашіль? Лишенько, а як же її упізнати? Переадресувати приєднаному до цісарського звіринця відомству боротьби з шашиллю. Ніби зроблено. Робота, нічого крім роботи! І при цьому не перестає мучити запитання: як ти роздобудеш молочний зуб цієї шалено популярної театральної красуні? Те, що хоча б один зуб десь та й мусив у неї зберегтися, не підлягало сумніву. Бо ж яка панна з порядної родини – а Гьольтойфель і була з порядної родини, про що він зміг дізнатися з доступних йому поліційних актів – ото ж, яка панна не

зберігає дбайливо загорнутими в тонкий папір своїх молочних зубчиків?

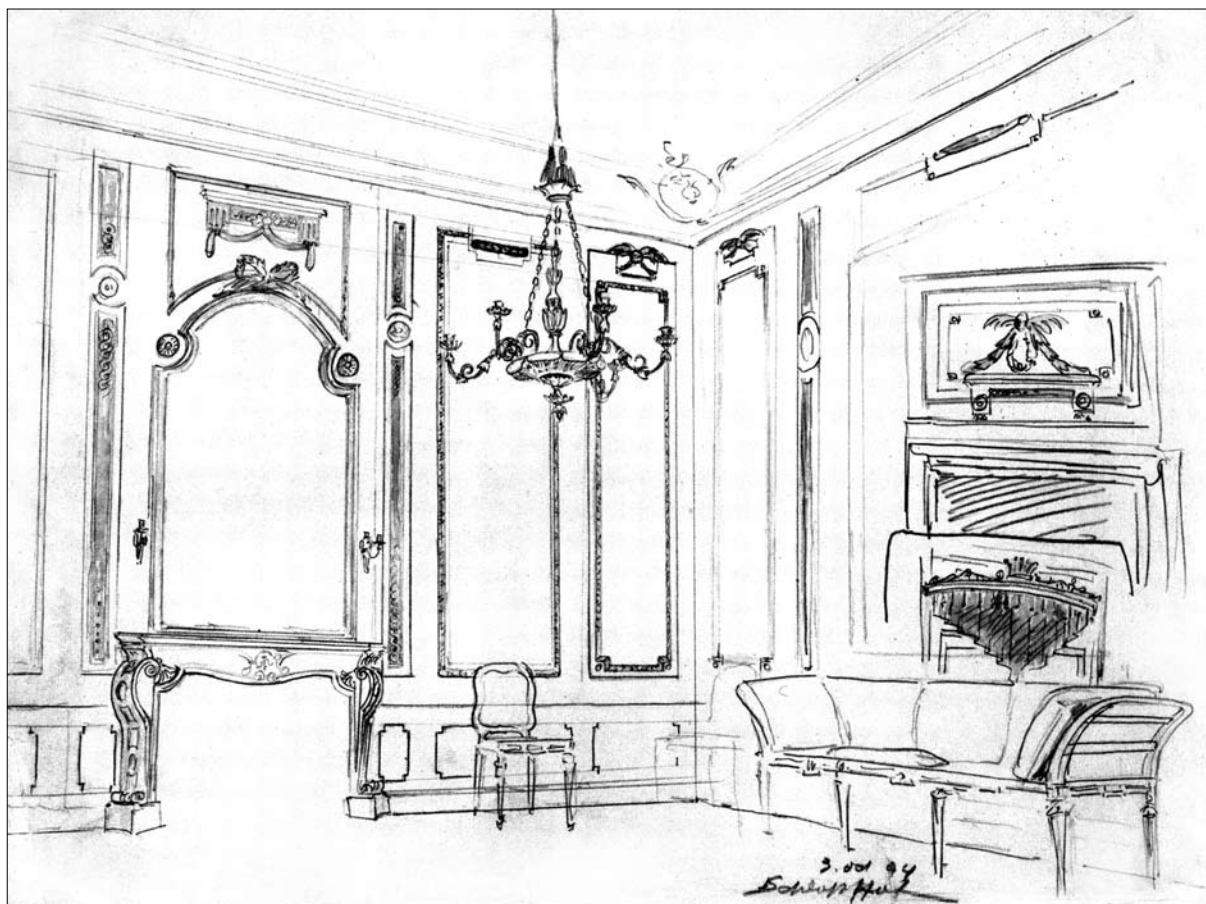
І, як воно буває, вже за пару днів йому на допомогу поспішив милосердний випадок. Якось по обіді Айнгуф прогулювався вулицею Ам Грабен, найпишнішою вулицею тодішнього Відня. Він був у доброму гуморі. Був один із тих зимових сонячних днів, які дають зрозуміти, що південь десь тут, неподалік. Шибки вікон виблискували в теплих променях сонця. Ніжно

зеленим, мов яблуко, небом пливли рожеві хмаринки з золотими облямівками, схожі на фантастично розцяцьковані галери Аріеля з ельфами на веслах, а з вузьких провулочків, у яких визрівали перші сині вечірні тіні, спалахували вогні крамниць.

Айнгуф із задоволенням затесався в потік людського натовпу, бо ж знав достеменно, що не одне дівоче серденько тьохкне, спостерігши елегантного юнака з вельми прикметними

119

апартаменти цисарєвої марії-терезі

рисами обличчя. І от саме в мить, коли він доволі вишукано крутив у повітрі тонкою тростиною з зеленою шовковою китицею, йому трапився радник Гроскопф, з яким вони зналися уже чимало літ. Рох Гроскопф, поставний 50-річний чоловік, вважався вельми заможним, мав два прадавні, просторі будинки в Санкт-Пьольтені, де проводив більшу частину року. Його мали за справжнього знавця-колекціонера коштовних антикварних речей, основне ж – він був меценатом. Так, наприклад, достеменно відомо, що Гьоте, який прийняв ласкаве запрошення Гроскопфа, провів у санкт-пьольтенському будинку декілька тижнів, і власне там, кажуть, немолодий уже князь слова у цілковитому спокої оспалого єпископського міста довершив другу частину «Фавста», принаймні на це радник Гроскопф час до часу тактовно натякав.

На що він іще натякав, так це на те, що йому, як досконалому знавцеві акушерства, Гьоте завдячує не одну думку, висловлену в «Матусях».

Некажучи вже про подарований уславленому гостеві його дому шматочок оригінального золототканого мережива з могили святого Ігнатія Лойоли, що служить найліпшим амулетом для породіллі, яка приводить у світ первістка.

Та й дещо з кульмінаційних моментів про дурисвітства старіючого Фавста він, Гроскопф, підкинув до безсмертної поеми з бездонного рогу своїх пригод.

– Але, звідки взятися вдячності, особливо коли ти родом з Санкт-Пьольтена... таки так.

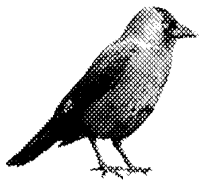
Панове вели жваву переписку, яка, на превеликий жаль, не збереглася, бо пізніші непорозуміння скаламутили чистий союз дружби, і обоє, Гьоте і Гроскопф, у пориві першого гніву спалили усі листи.

З-поміж усіх припущень про розрив цих визначних мужів найбільш вірогідною видається така версія:

Що Гроскопф якось у хвилину довіри за келихом веслауера, переконаний, що завоював уже безмежну довіру цього небожителя, зайшов так далеко, що почав, злегка плутаючись у вимовлянні звуків, таке визнання: «Отож бо, Ваша світлосте, що стосується такої собі Зулейки, тієї що була нешлюбною донею блаженної пам'яті тети Ветті з Лінца, то в неї ще була й молодша сестричка, та, що ми її Вам так ніколи не показали! Ххе-хе. Зрештою, згодом зле скінчила, та дівонька – але то була ще та штучка. Ох же й литочки вона мала, неперевершені, а коли вона, маючи 14 років, прийшла до мене в музейну кімнату, погратися з кіпріотськими скам'янілостями... То Його світлість взяли собі сестру... Розумієш, ти собі взяв Зулейку, а я – такий цимес... Давай на ти! То як? По руках?» Такої простакуватої фамільярності Гьоте було забагато. Він зірвався на рівні ноги і віддався першій хвилі обурення, з гострими словами (до того ж у присутності високопосадовця з Кремсмонстера) накинувшись на Гроскопфа і глибоко принижуючи його чоловічу гідність, чого не поправив навіть той факт, що багато років тому ті ж слова він вклав в уста одного шляхетного героя своєї драми періоду «*Бурі і натиску*».

Ах, як низько упав закоханий у мистецтво добродій з Санкт-Пьольтена, він, який уже бачив себе на геліконських висотах, та ж прецінь до братнього поцілунку улюбленця муз залишалося всього півкроку.

Гьоте тоді, кажуть, відразу ж спакувався і з усією своєю неповторною гідністю герцогсько-ваймарського державного міністра й камердинера покинув місцину так зненацька

перерваного симпозіуму.

То Айнгуф увів радника Гроскопфа в кола Шолузан. Небайдужий до красних мистецтв аматор захоплено висловлювався про «рідкісні принади» цікавої жінки. Шазі, як він її ласкаво називав, приворожила його. Як гарно вона би пасувала до колекції галантних посудин Гроскопфа! Адже хронологічне відображення тасмниць жіночого туалету було його найбільшою пристрастю, а вельми шанована монографія про біде забезпечила йому славу видатного приватного ученого, принаймні в тих краях, де про цей фривольний меблевий виріб було відомо.

– Все ще прегарна, добре збережена жінка, ця Шолузан, – розпочав розмову Гроскопф.

– О, так, – підтакнув Айнгуф, – а їй же далеко за сімдесят! І яка бадьора! Вона навіть ще особисто квасить кожної осені капусту, цього вона не довіряє нікому!

– Гадаєте, надія ще є?

– Та тьху на Вас, дядьку Роху, і як Вам тільки в голову таке могло прийти?!

– Друже мій, Ви ж знаєте: *de gustibus!* Розумієте, моїм першим коханням теж була зріла, навіть перезріла жінка, а таке залишається назавжди. На жаль, наш зв'язок протривав недовго. Під час купання її розбив параліч, мене тоді те дуже прикро вразило.

– Який жах, Гроскопфе, менемлоїть. Порадьте мені, Ви ж досвідчений світський лев, як мені роздобути молочний зуб Гьольтойфель?

– Молочний зуб Гьольтойфель? Ну знаєте, ніколи б не подумав, що Ви таке колекціонуете! Ну, раз він Вам так запав у душу, той молочний зуб Гьольтойфель, то йдіть до неї, – відказав явно улещений Гроскопф, який дуже любляв роздавати поради в справах високих стосунків.

– Піти до неї відпадає, я не можу. Якщо

Шозулян і комісія моралі виявлять, що я – придворний урядовець – ходжу на... ні, виключено, це мені може коштувати моїх нелегко здобутих золотих лампасів на штанях.

– Тоді в мене інша ідея, – вмить зорієнтувався Гроскопф. – А Ви скористайтеся зі свободи, яку на карнавалі дає маска! Підійдіть до славної артистки на редуті!

– Добре Вам казати! Я ж ніколи ще не розмовляв з такою особою – сміливість цілком напевно покине мене, а, крім того – що, коли вона мене взагалі не зауважить!

– Не зауважить? Ах, ну тоді треба буде вибрати таку маску, з якою Вас неодмінно помітять. Знаєте що, Айнгуфе, в мене чудова ідея: ідіть туди в костюмі здоровецького метелика з крильми, та хоч би й два метри заввишки. Вам їх завиграшки виготовить Ентлецбергер, а декорацію й механізм, щоб можна було крильми махати, Вам зробить мій приятель Деген, придворний годинникар з Вайбурггасе! Слухайте, ото буде парада! Я Вам майже заздрю; якби мені Вашу молодість, то я запросто би надягнув маску й попухав від одного дівочого пуп'янка до іншого! Ах Ви, щасливчик! І уявіть собі, коли Ви нарешті допадетеся і допнетеся до королеви свята – Ви тільки уявіть, які в неї очі будуть. Придворний урядовець, а до того ще й барон фон у костюмі метелика – та нехай сховається всіма визнаний в ампула коханця придворний м'ясар Вюрстль, – Гроскопф допоміг собі жестами.

– Так, я вже майже не сумніваюся, що відшию дурного Вюрстля.

– Авжеж, і найкраще буде, – провадив далі Гроскопф, – коли Ви наставите крила вперед, матимете таку собі окрему кабінку, та й ціле то свято довкола буде Вам глибоко десь.

– Гроскопфе, Ви незрівнянний, – з

122

торжеством вигукнув Айнгуф. – Я таки зроблю це, хоч би воно й усіх 20 гульденів коштувало. Я, Айнгуф, буду не я, якщо цього не зроблю.

Та й одразу похнюпився: «Звісно, але як мені добратися до бальної зали? Як? Я ж не зможу поїхати фіакром. А йти пішки, то тоді хіба треба крила обгорнути якимось манаттям? Зле.»

Якийсь час приятелі мовчки йшли обіч себе.

– Маю, маю ідею... – Гроскопф присвиснув кризь зуби. – Ви ж і так одягатиметеся в Ентлецбергера, наприклад у його стайні з бричками, бо ж там у Вас в сутяжному домі Вам такого ніяк не зробити, замовите собі туди з придворного театру велику зашторену карету, з Вашими фантастичними зв'язками Вам то не завдасть труду, заїдете на ній просто перед вхід до зали Аполлона⁴, а тоді: трара-трара-трараліля-ляля-бім-бом, випурхнете до Дами серця.

– Тихше! Як Ви мо...

– Ой, не треба, знаю-знаю, що маєте казати: донька придворного карлика! Та ж вибійте собі врешті решт цю дурнувату ідею з голови, такий лялюсь як Ви, з такими меланхолійними очима.

Айнгуф зашарівся, як панянка...

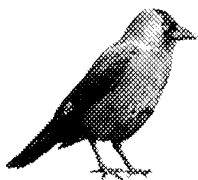
– А ніжки які. Шкода, справді шкода, що у Вас на умі тільки молочні зуби, молочні зуби, а більш нічого.

– Служба понад усе! – Айнгуф підкреслено вимов кожне слово. – Мені дуже нелегко на службі – *in serviendo consumer* – проте служба мені в радість! Нещодавно навіть мій добрий начальник, придворний радник Зауерпфістер, попросив мене, бо ж усі інші просто халтурники, купити йому в Грайслера два солоні рогаики. Думаю, це щось та й означає... а зуби – ну, Гроскопфе, Ви ж знаєте, просто хоч

подарувати моєму доброму цісареві маленьку радість! Трохи помайструвати – то для мене розвага після всіх тих придворних служб. Ах, Гроскопфе, Гроскопфе! Мене мучить сумління і отруює мені усю радість від костюма метелика! Коли Шозулан про щось дізнається, я пропав – без помилювання і прощення. Я стільки завдячую цій жінці. Самі гляньте, колись я був тихою, недорозвиненою дитиною, яку мордували глисти, особливо солітер докучав – а якось у мене навіть був цип'як...

– А на маєш, прошу я Вас! – докинув Гроскопф перестрашено.

– ... мені важко було вчитися. І коли упокоївся в Бозі мій батько, я вже сім років як служив при богемській придворній канцелярії – за чотири крейцери чорнильних грошей pro mese – всього лиш, то хоч і було почесно, але перспектив ніяких. І от щасливий випадок розпорядився, що якось у неділю я саме був у Шьонбрунні і стояв коло огорожі резерваційного саду, дивлячись на забави цісарських дітей. Які ж милі були ті високодостойні маленькі янголята, а особливо я сподобав собі маленького мосьпана, який бавився в блискучій генеральській формі. Він припинив стрибати на дерев'яному конику, аж раптом – моє серце тануло від вигляду військових забав – біденький упав, надто тяжка була та генеральська форма, личком вниз. Сотня переляканих вересків сколихнула повітря. Я ж, як побачив щонайдостойнішу кров, не міг стриматися, забув про етикет і перестрибнув через золоту огорожу. Тремтячими від хвилювання руками підіймаю з землі вельможного молодого пана – а був то ерцгерцог Непомук – і чишу його носовичком. А під орудою маленького вельможного пана, про що я згодом дізнався, попри його молоді літа, була уся артилерія і тому з нагоди іменин

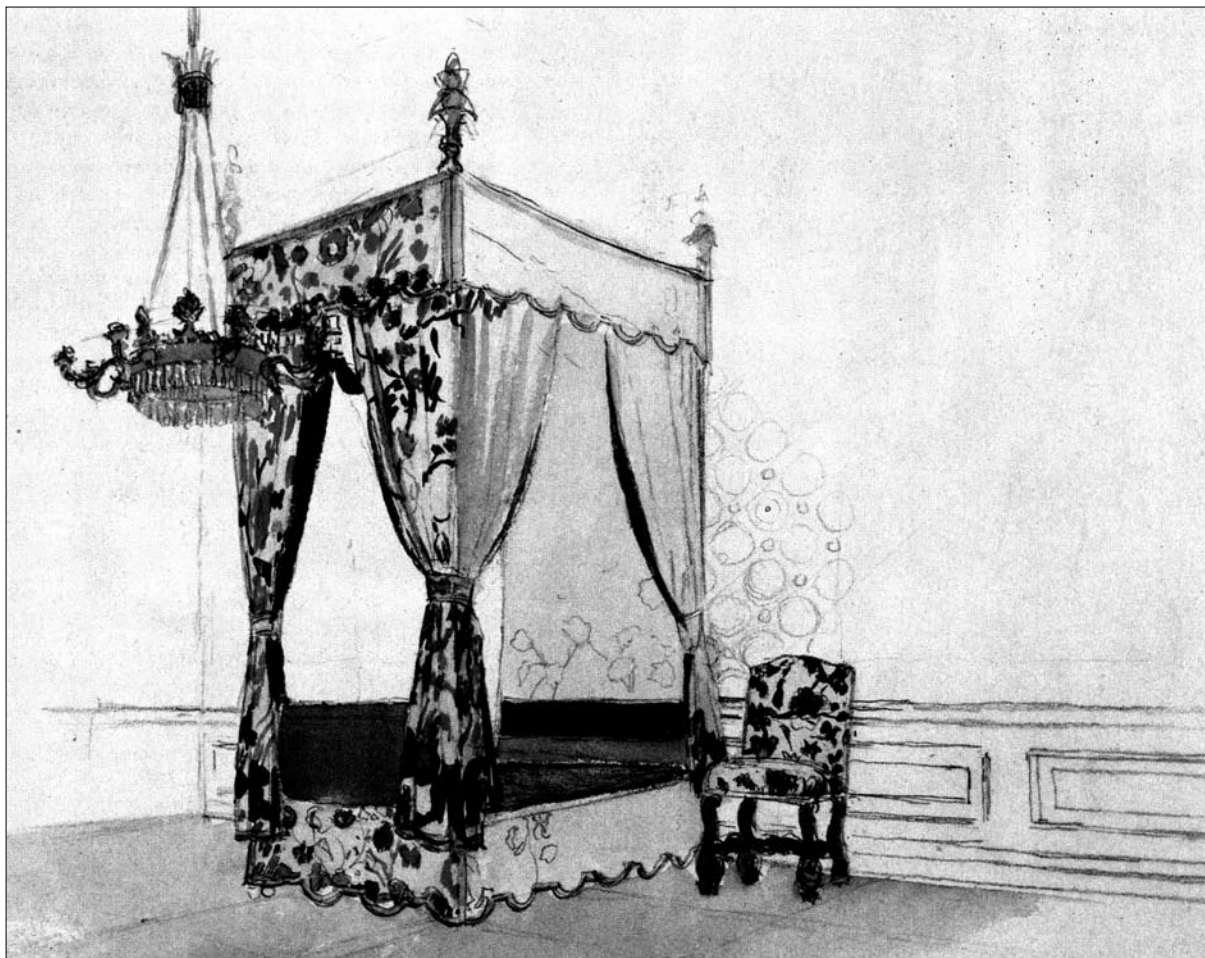

ясновельможного, які були саме того дня, троє найвищих воєначальників запускали для нього фейерверк. Підбігає придворна фрейліна, добра, наче янгол, і передурочає мене якнайсяйнішим голосом потужній протекції Шозулян. А той, заплямлений кров'ю носовичок є в мене досі – я його як священну реліквію зберігаю зашкльованим у рамцях. Ось така моя історія, так я став тим,

ким є. Хоча втім, так насправду задоволений, як то кажуть, я не є. Бо, знаєте, про що я ще й нині ночами мрію: бути придворним карликом! Ах, як же я проклинав у юності долю, через яку виріс високим і струнким, через яку жорстоко наказано було сповнитися моїй найбільшій мрії! Так, мати можливість стати придворним карликом – ото було моє найзаповітніше

123

апартаменти цісарєвої марії-терезі

Переклала Христина Назаркевич

бажання. Хіба може бути краща посада, запитаю я, краща за ту, коли ти постійно поруч свого володаря, коли його високодостойне вухо завжди готове прихильно схилитися до тебе і вислухати, коли тобі постійно дозволено розважити його?

Чоловіки мовчки простували поруч себе далі. Трохи згодом Гроскопф довго і без слів потиснув руку приятеля і зник в одному з темних провулочків.

1. Придворні карлики – група службовців, найвищою посадою в якій була посада придворного радника. У 1848 році цю групу службовців розпустили. Термін «карлик» служив збірним поняттям – ішлося про людей незвичного вигляду. Так, останнім придворним карликом був велетень Маттіас Гулліа зростом 210 см. До 1848 року він працював у палаці Лаксенбург сервірувальником, тоді став касиром у Йозефінській купальні, в Бадені біля Відня. Він був добрим музикантом і знав декілька мов. 1866 року останній з придворних карликів помер. (Прим. Гергарда Тьочінгера, упорядника текстів Герцмановські-Орландо).

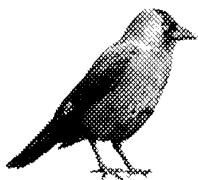
2. *Norma-Tage* – так у Австро-Угорській монархії називали великі свята, коли заборонялися театральні вистави і концерти. Це, окрім Різдва, Великодня, Божого тіла, були ще й усі п'ятниці в році, усі Богородичні свята та деякі інші. (Прим. перекл.)

3. «Шмаусаберль» (дослівно: Смакота у Ваберль) – на початку XIX ст. на Шніттельбергу у 7-ому віденському районі, стояла ресторація Барбари (= Ваберль) Роман. Ця удова зуміла добитися постачання у свій заклад не поданих до столу решток з інших ресторанів, навіть з монаршої кухні. Справи її йшли так успішно, що незабаром

за її прикладом почали діяти й інші ресторатори. (Прим. Гергарда Тьочінгера, упорядника текстів Герцмановські-Орландо).

4. Зала Аполлона. Сьомий район Відня. Споруджена 1807 року як місце розваг. У так званому «Палаці фей» місця вистачало на 5 тисяч осіб, згодом навіть на 8 тисяч гостей. Відповідно до тодішньої моди – а місткі танцювальні зали з'являлися тоді в усіх частинах Відня – у другому районі відкрили знамениті Шперлівські зали, на Ландитрасе відкрили «Золоту грушку», а на Відені «Чорного барана». У грудні 1807 року афіші оголошували про відкриття залів Аполлона перед карнавалом 1808 року: «...Скажу коротко і без обману, що в цілій Європі не знайдеться иншої такої зали для карнавальних розваг...» «Гігантська орхестра», писав хроніст Адам Мюллер-Гуттенбрунн, грала в освітленому п'ятьма тисячами воскових свічок приміщенні. Вхід «непристоїно одягненим особам» було заборонено, так само як і слугам у лівреях. Не впускали і псів, а також осіб зі шпорами на чоботах.

65 величезних п'єців гарантували тепло, а на гостей чекали ще садова зала, прогульова зала, танцювальна зала, їдальняна зала, трояндова галерея та ще 70 інших приміщень – гардероби і зимові сади, оранжереї і винні погребі. Штучний місяць освітлював прогульову залу, танцювальна зала представляла парк у вечірніх сутінках – «... можна було побачити в ролі світил Меркурія, Ганімеда і навіть Венеру, чого тодішні віденські вчені доволі ревно не схвалювали». А фабриканти з діамантового дна привселюдно використовували банкноти для припалювання сигар. (Прим. Гергарда Тьочінгера).

РАБИН
ШИМОН
СОФЕР
І

ПОРТРЕТ
ЦІСАРЯ

генрик гальковскі

Deboss

Австрійського цісаря Франца Йозефа I, який донині втішається великою симпатією краків'ян, вважали філосемітом – він і сам, зрештою, з цим погоджувався. Ось що каже легенда про зв'язки цісаря з краківськими євреями:

«Коли в грудні 1848 року вісімнадцятирічний ерцгерцог Франц Йозеф Габсбург став цісарем, до нього завітали делегації з усіх куточків Цісарства. Делегати вітали молодого цісаря, зичили довгого та вдалого правління, підносили йому дари.

Краківські євреї також вислали були делегацію до цісаря, до складу якої увійшли, звичайно, тільки прогресивні євреї, котрі добре балакали німецькою та вбиралися «по-європейськи», – а не ті, найбільш благочестиві, котрі балакали на їдиш (і лише зрідка по-польськи) та носили традиційне єврейське вбрання.

Цісар дуже ласкаво прийняв делегацію краківських євреїв, подякував їм за привітання, побажання та дари, а далі й каже, що хотів би дати їм щось натомість. Він наказав принести нещодавно написаний придворним малярем портрет і віддав його посланцям євреїв Кракова. Цісар сказав їм, що портрет той є знаком його зичливості до них і турботи, якою він має намір оточити їх, а далі попрохав їх повісити той портрет в Старій Синагозі на краківському Казімежу, яка (після Старо-Нової Синагоги в Празі) є найстарішою та найбільш шанованою єврейською сакральною спорудою в державі Габсбургів. Делегати пообіцяли, що саме

так і вчинять. Та коли вони повернулися до Кракова і розповіли про результати своєї місії, вибухнула справжнісінька веремія. Побожні ортодоксальні євреї, особливо хасиди, рішуче заперечували проти уміщення портрету цісаря в Старій Синагозі. Вони стверджували, що то було би кричущим порушенням другої заповіді Декалогу: «Не роби собі різьби і всякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею. Не вклоняйся їм і не служи їм» (Книга Шмот [Вихід] 20:4-5). Прогресивні євреї аргументували, що годі того уникнути, що порушення даної цісареві обіцянки було б образою величності, а то могло би дуже зле скінчитися для всіх краківських євреїв.

Суперечки та чвари припинив головний рабин Кракова Дов Бер Майзельс. Вислухавши суперечливі точки зору, він запропонував таке:

– Делегати пообіцяли цісареві, що ми повісимо його портрет у Старій Синагозі, – тож ми мусимо повісити його тут. Проте, вони не казали йому, в якій позиції вони його умістять. Тому повісьмо портрет обличчям до стіни. Таким чином, ми дотримаємося даної цісареві обіцянки, і не порушимо заповідей нашої святої Тори.

Більшість пристала на цю пропозицію, і саме так і вчинили.

Багато років по тому, цісар Франц Йозеф прибув із візитом до Кракова, і – на превелике здивування його оточення, – вирішив податися на Казімеж та відвідати Стару Синагогу. Перед будівлею його чекали найзначніші представники юдейської громади Кракова. Щойно цісар переступив поріг старовинної споруди, він одразу ж спитав:

– А де мій портрет, який я подарував вам

128

тоді, коли зійшов на трон, і який повинен був висіти тут?

Єврейські нотаблі спершу недовірилися, – як то можливо, що цісар досі – попри те, що минуло багато років, – пам'ятає про свій портрет? Не інакше, хтось незичливий до краківських євреїв нагадав йому про нього? Відтак вони поглянули на повішений обличчям до стіни портрет монарха і затремтіли від страху. Цісар небавом побачить, що його парсуною знехтували, либонь, це буде визнано образою величності, і навіть якщо цісар на це не зреагує, – адже він вищий за такі дрібниці, – тож прецінь його оточує велике гроно нашіптувачів, чиновного люду й функціонерів, їхнє становище залежить від авторитету правителя, і вони вже, безумовно, скористаються такою чудовою нагодою, щоб покарати євреїв Кракова. Ніхто не знав, як запобігти виниклій небезпеці. Аж ось, поперед іншими виступив головний рабин Кракова Шимон Софер, і мовив так:

– Ми, юдеї, шість днів на тиждень накладаємо під час ранкової молитви на голову та руку тфілін. Це шкіряні коробочки, які містять написані на пергаменті біблійні цитати. Тфілін є ознакою нашого заповіту з Богом і нагадують нам про Його присутність. Але в суботу вранці тфілін ми не накладаємо. Вони нам у той день не потрібні, бо Шабат є знаком нашого зв'язку із Богом, котрий того дня Сам перебуває поміж нами. Коли цісар перебував далеко від нас, у Відні, його портрет нагадував нам про нього і був знаком його ласки до нас. Та коли цісар сам до нас прибув, тоді жодне нагадування і жоден знак нам не потрібні. Коли цісар особисто перебуває в нашій синагозі, то немає тут місця для його портрета».

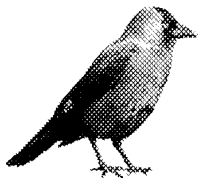
Цісар Франц Йозеф I двічі побував у

Кракові: 11-13 жовтня 1851 і 1-4 вересня 1880 року. Нічого не відомо про те, щоб під час одного з цих візитів він навідався до Старої Синагоги (натомість, достеменно відомо, що Стару Синагогу в Кракові відвідав у 1887 році єдиний син цісаря Франца Йозефа ерцгерцог Рудольф із дружиною Стефанією). Під час перших відвідин головним рабином Кракова був Дов Бер Майзельс, під час других – Шимон Софер. Як легко зауважити, ця легенда вочевидь пов'язана з другим візитом, хоча, схоже, що так само добре цю історію можна було би отримати із першим візитом, – і тоді її героєм був би не рабин Шимон Софер, а рабин Дов Бер Майзельс. Однак, то хасидська легенда, а хасиди недвозначно віддавали перевагу рабинові Соферу, а не рабинові Майзельсові, тож нічого дивного, що оповідь пов'язана із тим першим.

У зв'язку з цією легендою мені пригадався випадок із шинкарем Палівцем із шинку «Під чашею». Коли того спитали, що трапилося з портретом найяснішого цісаря, який колись висів у нього в шинку, той відповів, що зняв портрет, бо монарха запаскудили мухи – і за цю заяву заплатив десятирічним тюремним ув'язненням. Я впевнений, що якби празький шинкар міг би собі дозволити такий блискучий *bon mot*, як сказаний краківським рабином, то, безумовно, йому би вдалося уникнути в'язниці.

Переклав Андрій Павлишин

Із книги Генрика Гальковського «Єврейський Краків: Легенди та люди»

нарід любить цісаря франца йозефа

ЕВРОПА
У
ВАЛЬСІ

мілош вацлав кратохвіл

1905 рік

Франц Йозеф I

Паркові алеї були посипані кремнісю кривою. Вона хрустіла під ногами при кожному кроці. Це зовсім не дратувало; шорсткий ритмічний звук надавав ході якоїсь військової енергійності, ніби в ньому злилися кроки багатьох чоловіків, що марширують у ногу. Цісар ішов ні повільно, ні швидко. За роки темп його ходи вже так припасувався до довжини рекомендованої лікарем ранкової прогулянки, що він упродовж прописаної півгодини завжди тричі проходив внутрішнім кільцем парку.

Зосереджено дивлячись поперед себе, він не зауважував ані зелених країв чітко окреслених газонів, ані темнішої завіси скупчених дерев, ані густої стіни ялин. Ранішня прогулянка була просто раз і назавжди визнаною необхідністю, а тому її дотримання стало справою особистої дисципліни. Під час прогулянки Франц Йозеф намагався не думати про папери, що чекали на письмовому столі; звичайно, він втрачав дорожній робочий час, але якщо він уже підкорився тутешньому лікувальному режимові доктора Кеттерля, то роздумувати про це було зайвим. Врешті-решт, це необхідно заради Кеттерля, адже у випадку порушень довелося б цілісний день витримувати повний докору погляд очей цього, по собачому вірного камердинера.

У такі ранкові години парк був безлюдним. Для курортників було надто рано, а якщо хтось із мешканців Ішля чи чужинців був такий цікавий, що пробуджувався раненько, аби побачити австрійського цісаря, то зроблено

було усе так, щоби такого глядача тактовно скерувати на бокові доріжки, звідки він міг побачити монарха, але не зустрітися йому на дорозі. З цією метою перед старим володарем і за ним йшло по парі поліцейських у цивільному, звичайно, на належній відстані, щоби він їх не бачив, бо було відомо, що Франц Йозеф не надто любив, коли його охороняють, і навіть наполягав, що у цьому нема потреби. За таку вишколену делікатність свити охоронців цісар, зі свого боку, відплачував тим, що під час прогулянки ніколи не оглядався, а якщо винятково ставалося так – а такі винятки за всі роки можна було полічити на пальцях – отже, ставалося так, що він виходив дещо раніше, ніж зазвичай, то зупинявся біля одного з найближчих кущів, вдаючи, що розглядає його, і це тривало доти, поки він непомітно не переконувався, що його охоронці приступили до служби.

Спочатку прогулянка проходила – як і завжди – з ритмічністю роботи заведеної іграшки. Та раптом цісар відчув, як щось його гостро вколало у край правої стопи, де подушечки переходять в основу пальців. Як тільки він послабив крок, біль припинився, але як тільки цісар знову натиснув на стопу, він повторився з тією ж колючістю. Не треба було вже робити наступний крок, щоби з'ясувати причину: один із дерев'яних цвяшків невідомо чому проник через підошву черевика всередину і почав своїм гострим кінцем колоти ногу. Зрозуміло, що вияснення причини нічого не давало, а що гірше – з неї можна було зробити єдиний висновок: цю проблему ніяк не вдасться ліквідувати швидко і спокійно. А що у всій цій події було найгірше, то це її несподіваність, майже підступна, від якої розум, звиклий до правил і порядку, ледь не впадав у паніку. Те, до

132

чого людина не могла підготуватися, події, які неможливо спокійно впорядкувати й оцінити, Франц Йозеф ненавидів... Ой, але ж боляче! Цісар аж похитнувся і мусів опануватися, щоби не зупинитися. Так, ця несподіваність! І цілком природно в цю мить він згадав, що саме вона найбільше вивела його з рівноваги при звістці про синове самогубство, як і тоді (і сталося це власне тут, в Ішлі), коли він отримав повідомлення про убивство у Женеві імператриці. Обидві, дуже недостойні, прикри смерті, які взагалі неможливо було передбачити. Просто – негабсбургські! Щоразу, коли він про це згадував, то відчував, як у ньому піднімався темний гнів. Рудольф – як якийсь кравець! Саме так він сказав, коли Елізабет прийшла про це повідомити. Через роки вона дорікала йому за ці слова, як, мовляв, він міг... вона ніколи йому цього не забуде. Навіть тепер Франц Йозеф знизував плечима: стільки вже було того, що вона йому «ніколи не забуде», одним більше чи одним менше – яка різниця. Вона не переставала бути просто баварською принцесою з ноткою успадкованого безвідповідального вільнодумства. А як же висока вимогливість місії габсбургської династії? Не дано їй це зрозуміти. Зрештою, саме це власне й стало причиною її смерті. Її романтичний опір проти церемоніалу, це дитинне прагнення втечі у самотність. Зазвичай вона зовсім не дотримувалася придворного протоколу, який встановлював для коронованих осіб відповідний охоронний і представницький супровід. А вона ходила чужим містом у супроводі єдиної придворної дами – ось я, панове анархісти! Ніби самоти можна досягнути тільки втечею від людей! Її можна досягти завжди, навіть серед усієї придворної свити, навіть у численному колі родичів; ніхто не знав цього ліпше, ніж Франц

Йозеф! І ніхто не умів, ліпше за нього.

Але повна усамітненість ніколи не гарантована. Тому Франц Йозеф не міг дозволити собі кульгати. Зрозуміло, що єдиним виходом було би зняти черевик і той дерев'яний цвях або чимось забити, або зрізати, або ..., але усе це зробити неможливо, як неможливо покликати котрогось із тих поліцейських, що десь позаду ховаються за кущами, мовляв «Алярм! Тривога!» Неприпустимо!

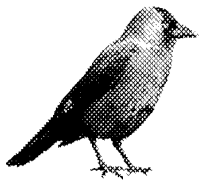
І тому цісар стиснув тонку паличку для прогулянок, що досі вільно похитувалася в руці, і почав непомітно більше опиратися на неї, ступаючи на ногу із цвяхом. Великого полегшення це не принесло. Та нічого іншого не залишалось: паличка, крок – ой! – паличка, крок, – головне, щоби обличчя залишалось незворушним. Біль не зменшується, але Франц Йозеф іде, іде випрямлений, розміреним ритмом, пісок шарудить під ногами при кожному кроці. Це не дратує – шорсткий супровід надає цій ході якоїсь військової енергійності, ніби у ній злилися кроки багатьох чоловіків, що марширують у ногу.

Міжліття

Франц Йозеф I

Його Імператорська й Апостольська Величність Франц Йозеф I, король угорський і чеський, маркграф моравський, ерцгерцог – герцог і т.д., і т.п., щодня встає (і влітку, і взимку) о четвертій ранку.

На цю мить вже чекає особистий камерднер, який майже цілу ніч чатує між подвійними дверима, що ведуть із цісарєвої спальні у коридор. Як тільки він зачує, що

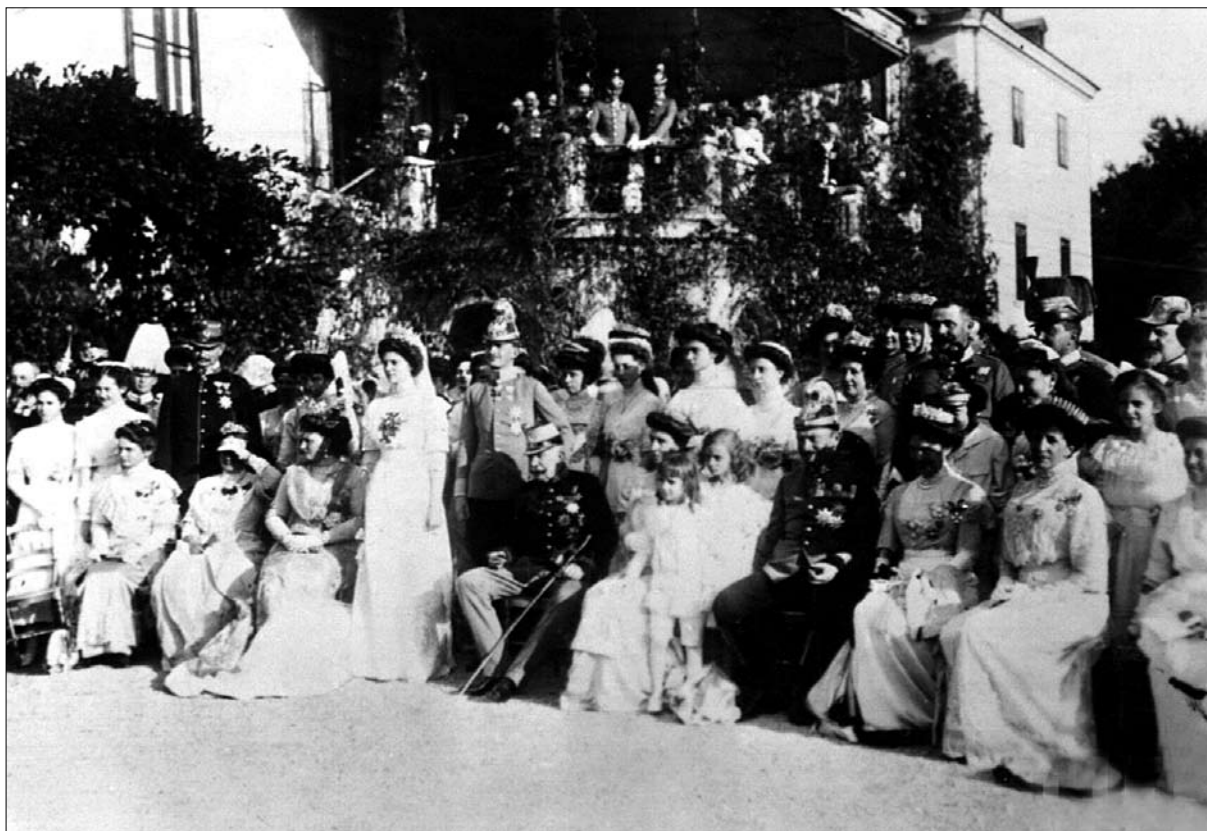
цісар прокинувся і встав, то одразу несе низьку гумову ванну, в яку наливає з уже приготованих глечиків ледь теплої води. На цьому його служба закінчується, і він врешті сам лягає у ліжку.

Біля цісря його заміняє інший камердинер, умивач і витирач; у той час Його Величність оголений сідає у ванну, дозволяє себе полити водою, намити, сполоскати, осушити і загорнути у махрове простирadlo.

О п'ятій процедура закінчується, а цісар сідає за письмовий стіл, на якому вже чекають

попередньо приготовані документи, що очікують на рішення цісря, а також шкіряні течки з різних міністерств і з генерального штабу. А ще тут є акуратний стосик документів, зміст яких можна визначити як «різне», а також звернення прохачів, яким сьогодні підійшла черга на аудієнцію.

Розклад дня, розрахований точно до хвилини, розгорнутий на похилій дошці попівтру для аудієнцій, на яку цісар спирається, коли стоячи приймає відвідувачів. Поряд із традиційно повторюваними пунктами цієї канцелярської

134

роботи, аудієнціями й нарадами з міністрами траплялася (хоч зрідка, але все ж достатньо, аби щоразу раз Франца Йозеф внутрішньо розізлився) інформація про обов'язкові виїзди чи виходи з приводу різних урочистих подій, як наприклад, відкриття виставок, зустрічі з іноземними делегаціями, запуск якогось нового надзвичайно важливого підприємства і т.д. і т.п.

Але переважно дні точилися у стінах тільки двох кімнат – спальні й кабінету – чи то у віденському замку, чи в Шьонбрунні; там не турбував телефон і не заважали автомобілі.

Після того, як цісар упродовж двох годин переглядав документи, читав, підписував, робив на маргінесах (*на полях - пер.*) примітки стосовно поправок або доповнень до того чи іншого місця, о сьомій годині йому приносили сніданок – каву з двома булочками. Такі булочки – Кайзерземмельн (*кайзерівська булочка - пер.*) – щоденно привозила придворна карета з кучером у лівреї та лакеєм від пекаря Романа Уля, що на Зінгерштрассе; крамнична була на відстані двадцять хвилин їзди; над нею виблискував золотий напис на чорному тлі «Ц. унд к. Гофліферант» (*постачальник цісарського і королівського двору - пер.*).

О дванадцятій п'ятнадцять цісареві подавали «дежене» (*другий сніданок - пер.*), що складається з зупи, волового м'яса та кухля пива. (Інколи замість м'яса подавали сосиску або малу порцію гуляшу).

По обіді цісар працював до п'ятої години, читав документи, переглядав приватні і таємні листи, підписував, писав примітки «ад нотама» (*для пам'яті - пер.*), підкреслював і робив закладки.

Тільки «дінé» (*обід - пер.*) подавалося на

спеціально сервірованому столі, де до зупи і волового чи курячого м'яса додавалися закуска і десерт. А ще келих вина, при чому виключно з монастирської пивниці віденського Шоттенштїфта (*назва монастиря - пер.*).

А тоді знову за письмовий стіл, знову за папери.

Аж до пів на дев'яту.

О пів на дев'яту цісар йшов спати.

Так минали цісареві більшість днів у році.

Незалежно від пори року.

Незалежно від погоди в Європі.

Незалежно ні від чого, і ні від кого.

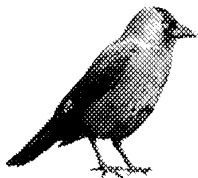
1914 рік

... А процесія рухалася повз капуцинські гробниці

Як і у червні минулого року, як п'ять чи п'ятдесят років тому – сонце почало повільно опускатися готичними фіалами головної вежі собору Святого Стефана, спочатку позолотило його дах, а потім почало поступово перетікати через край на північно-східну бік храму. Але до бруківки на цей раз не проникло, як і в червні минулого року, як п'ять чи п'ятдесят років тому.

Тому що сьогодні, як і завжди на свято Божого Тіла, увесь простір навколо Святого Стефана був заповнений людьми, які стояли тут уже від самого світанку, а деякі навіть зночі, щоби зайняти собі місце, з якого бодай краєчком ока побачити, що буде відбуватися перед головним порталом храму.

Там уже від п'ятої ранку поліцейські відгородили великий вільний квадрат площі,

куди тепер на зміну їм підходила гвардія – піхота особистої замкової охорони цісаря у темно-зелених кітелях і шоломах з високими султанами із спливаючого чорного кінського волоса, тільки шnurки на грудях і еполети поблискували золотом; протилежну сторону квадрата займали гвардійці-кавалеристи в червоних, обшитих галунами кітелях і в білих шкіряних штанах, заправлених у високі лаковані чорні чоботи. Їхні коні також були чорними, тільки волоссяні султани на шоломах світилися незайманою білизою. Обіруч замикали простір угорські гвардійці особистої охорони в червоно-золотих мундирах з гусарськими галунами, з

леопардовою шкурою, перекинутою через ліве плече, з білим пером на хутрянному ківері, усі на білих конях.

Саме лише це видовище чого вартувало! Ці чітко окреслені смуги кольорів, при чому контрастних – чорне, червоне, біле – всюди були пронизані золотими нитками і щедро обплітати груди і плечі гвардійців, вуздечки коней і краї попон під сідлами! А коли повів вітер, затріпотіли, ніби під пестошами невидимої руки, султани з кінського волоса на шоломах, султани білі й червоні.

Вікна навколишніх будинків заповнювалися глядачами дещо повільніше. Щасливі мешканці

цісар франц іозеф слухає ференца ліста

136

та їхні гості (гості за добре слово або за гроші) ще мали досить часу, бо справжнє видовище розпочиналося о пів на сьому, коли з'їдуться учасники придворної процесії.

І ось розступилася гвардійська кіннота, щоби звільнити для під'їзду дороги, якими – спочатку поодинці, а чим далі, то частішими і густішими групами – з'їжджалися на своїх каретах і екіпажах представники високої шляхти, війська, найвищих державних установ, у парадних мундирах, що переливалися яскравими кольорами, бахромою, шнурами, блиском орденів, зірок, орденських стрічок, а також шабель і шпаг. Невелика кількість чорних циліндрів зовсім губилися у строкатій мішанині мундирів, де ківери гусарських офіцерів, чепурні хвости гусарських шоломів і золотисті каски драгунів щомиті розступалися, щоби звільнити місце якомусь генеральському капелюхові, що східно світився смарагдово-зеленим пір'ям.

Саме так це все виглядало для глядачів із вікон, які прикладали до очей театральні біноклі, щоби наблизити собі лица, особливо тих, що саме виходили з екіпажів із гербом на дверцях, називаючи імена, обмінюючись репліками та делікатно шепочучи конфіденційні таємниці...

Ось приїхав у відкритій кареті віденський бургомістр, красень Луегер, а це означає, що незабаром прибудуть...

Так, так!!!

З недалеких Прикопів загримів залп із гвинтівок, а військовий оркестр утнув кайзермарш.

Запряжена вісьміркою ліпіціанських білих коней, які дрібно витанцьовували на брукувці, міцно стримувані довгим повіддям, що приборкувало їхній темперамент, наближалася засклена золота цісарська карета, на задньому

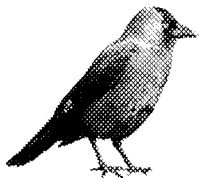
червоному сидінні якої сидів сам Його Величність цісар Франц Йозеф І.

На площі заблищали на сонці вийняті з піхов шаблі гвардійських офіцерів, військові підрозділи звели зброю для почесної варти, циліндри втопилися у вирі натовпу.

Як тільки цісар вийшов з карети і пройшов килимовою доріжкою до темного гроту собору Святого Стефана, до порталу почали під'їжджати наступні придворні екіпажі; це приїхали ерцгерцоги –кожен, як годиться, запряженою четвіркою коней. Усі вони в генеральських мундирах з широкими орденськими стрічками навскіс через груди і з орденем Золотого Руна на ланцюгу навколо шії.

Після цього інтерес глядачів дещо спадає, оскільки колони дипломатичного корпусу, воєначальників, членів уряду і т.д., і т.д. здалеку вже не такі цікаві.

А поки всередині собору Св. Стефана відбувається щось, що простим смертним вже настільки недоступне, що навіть не викликає їхньої цікавості, глядачі починають готуватися до довгого очікування; при цьому ніхто не залишає свого місця, але намагається провести там час якнайцікавіше. Хто взяв із собою дітей, вже має чим зайнятися: їх треба забавляти, насамперед показуючи парадні мундири військових, коней гвардійців, оркестр, а якщо ця програма вже вичерпана аж до дна дитячої терпеливості, оголошується сніданок, на який через таке раннє вставання часу не було. Це вже давно перевірена досвідом традиція, бо це найкращий спосіб допомогти дітям забути, що їх болять ноги, що нема де сісти і що нема на що дивитися. А хто не має клопотів з сім'єю, нав'язує швидкі контакти з оточуючими, бо недавно побачене видовище дало чимало тем для розмов.

Та ось уже нарешті починається...

З головного portalу храму починає витягуватися тоненька змійка сиріток із притулків. Вони йдуть парами, одягнені в темні костюмчики, міцно тримаючись за руки, йдуть і співають. Співають тоненькими невпевненими голосочками, прикипівши тривожними поглядами до фігури молодого священика, який іде попереду. Їхній шлях, що губиться десь у вузьких вуличках старого міста, позначений розсипаною зеленою травою, яка пом'якшує

кроки на твердій бруківці.

За сирітками потік процесії гусне і починає виблискувати білизнаю та золотом – це йдуть єпископи й настоятелі монастирів у гостроверхих митрах і з закрученими зверху посохами в руках, потім прелати й рядові священики віденських костелів і монастирів, а за ними бородаті сановники греко-католицької церкви в цибулеподібних коронах на головах.

Але це все тільки перша сторожа, що йде перед істинним і найсвятішим ядром урочистої

цар франц іозеф споглядає за дирижаблем

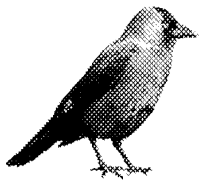
138

процесії. З тіні Святостефанського собору впливав, ніби піднімаючись до сонячного світла, парчевий балдахін, під покривом якого архієпископ ніс палаючу вогненними променями дарохранительницю. З кожного боку руки архієпископа підтримували молоді священики, щоб допомогти йому нести дорогоцінну ношу. А що ніби синюваті хмаринки диму мали полегшити вагу цього сяючого клейноду, фігури священиків під балдахіном оточували чисельні міністранти, які невтомно махали кадилами. На знак того, що цей найсвятіший символ Церкви перебуває під захистом династії і двору, їх супроводжували крокуючі шеренги гвардійців особистої охорони цісаря.

І тільки тоді, на відповідній дистанції, зовсім сам, йшов цісар – у білому маршальському кітелі та червоних штанах із широкими золотими лампасами. Він йшов із непокритою головою, тримаючи капелюх із зеленим пір'ям у правій руці, лівою спираючись на руків'я шаблі.

Він дивився прямо перед собою, зосереджений, недосяжний, один посеред вільного простору. Якщо в час приїзду люди голосно вітали його з тротуарів і вікон вигуками та квітами, то тепер ніхто з переповненого людського натовпу не наважувався порушити тишу, в якій лише ледь чутно перегукуються ніжні голосочки церковних дзвіночків.

Лише на відстані кількох кроків за цісарем все знову починало переливатися яскравими кольорами і золотом мундирів військових, дипломатів і чиновників. За численною групою ерцгерцогів вийшла незліченна лава генералів, очільників орденів у червоних та білих мантиях із білими й червоними хрестами, міністри з золотими галунами, таємні і цісарські радники...

Як і завжди, повільно, крок за кроком процесія просувалася у такт із чисельними військовими оркестрами, до ритму яких час від часу вриваються залпи з гвинтівок на Валах, рухалася Каринтським проспектом, Новим ринком до костелу капучинів, біля входу до якого зведено вітвар для першої зупинки, де священик прочитає відповідний уривок із Євангелії та благословить благородних прочан. Усього на глибині кількох метрів під бруківкою, де зупиняється процесія з цісарем, в олов'яних і бронзових трунах і саркофагах лежать предки Франца Йозефа, а наприкінці ланцюга погребальних ніш чекає остання, яку наказав підготувати й оздобити для себе вже він сам. Ніша викладена білими кахлями, чим радше нагадує крамницю різника, але замість відповідного товару тут поміщені труни єдиного сина цісаря – престолонаслідника Рудольфа й імператриці Єлизабет, яких вклали сюди самогубство і вбивство...

І так, як щороку, як завжди, у відповідний момент процесія знову рушає з місця, щоби вдруге зупинитися перед вітварем біля Лобковицького палацу, де читається наступний уривок із Євангелії, потім третя зупинка перед костелом Святого Михаїла й остання біля підніжжя чумного стовпа на Валах...

...Так, як і щороку, як завжди...

... Родинні суперечки

Коли ставалася якась надзвичайна подія, оточення цісаря завжди з обережністю спостерігало, якою буде перша реакція монарха. Йшлося переважно лише про одну фразу, яку Франц Йозеф вимовляв без підготовки, зненацька, чисто імпульсивно. Тому що

насправді це була директива, яку позицію повинен зайняти двір щодо цього питання. Саме так ретельно були зафіксовані й блискавично поширені перші слова цісаря, які він промовив одразу після звістки про самогубство сина та про смерть імператриці Єлизабет.

Як тільки до Ішля дійшла телеграма про атентат у Сараєві, інтерес, із яким очікували перших слів цісаря, був набагато більшим, ніж звичайна цікавість. Адже загальновідомою була неприязнь, з якою ставився цісар до планів реформ Франца Фердинанда, а також

не була таємницею його незгода з нерівним шлюбом наслідника. Водночас боялися впливової, хоч нечисельної кліки навколо «уряду в Бельведері», і близьких стосунків між Вільгельмом II і покійним.

Тому з величезною нетерпеливістю було сприйняте висловлювання цісаря: «Всемогутнього не можна провокувати безкарно. Порядок, який я, на жаль, не мав достатньо сили підтримувати, сьогодні відновлений волею Всевишнього».

Ніхто не міг бажати собі більш ясної

максиміліан тертимекі. австрійські гусари

директиви!

Навіть князь Монтенуово не міг бажати нічого кращого.

Нарешті він дочекався! Його гостренька борідка войовничо настовбурчилась, очі звузилися, ніби чітко розгледіли найближче майбутнє, коли він зможе нарешті, нарешті, поквитатися з померлим! Уже минуло кілька років відтоді, коли Франц Фердинанд його смертельно образив, але навіть час не зміг загоїти цю зловмисно завдану рану. Саме так – зловмисно, тому що князь тоді не вчинив нічого іншого, крім того, що входило до його обов'язків як головного гофмейстера, який, насамперед, має дбати про законність усього, що діється при дворі.

Сталося так, що на одному придворному балу він не дозволив, дружині наслідника, яка не належала до жодного панівного роду, посісти місце серед інших принцес. Тоді Франц Фердинанд із дружиною демонстративно покинули залу. А коли наступного дня Монтенуово в Бельведері попросив аудієнцію, щоби пояснити й довести правоту свого втручання, наслідник не тільки не прийняв його, але й переказав йому (при чому переказав через третю особу!), щоб він не забував, що походить з роду Нейппергів!!! І хоч вістря цього жала мало вже понад сто років, воно не перестало бути менш гострим: батько Альфреда, князя де Монтенуово, був нешлюбним сином графа Нейпперга і Марії-Луїзи, вдови імператора Наполеона, що дійсно не було взірцевим прикладом законного походження.

Тому, коли князь був викликаний до Шьонбрунна, щоб відповідно до своєї посади головного гофмейстера подати на схвалення проект похоронної церемонії Франца Фердинанда і «тої Хотек» (так він із

задоволенням називав її навіть тоді, коли цісар відразу після весілля надав їй титул герцогині Гогенберг) – коли піднімався синіми сходами, а потім проходив через гвардійську та більярдну кімнати до зали для аудієнцій, він був абсолютно переконаний, що його план жалобних обрядів буде не тільки схвалений, але і принесе йому похвалу.

Дійсно, між ним і цісарем була продемонстрована повна згода поглядів на всі відповідні питання, тому це була абсолютна формальність, коли Монтенуово на початку заявив, що у всьому він суворо дотримувався традицій еспанського придворного церемоніалу і що при прийнятті рішень особисті мотиви не відігравали жодної ролі. Він, Монтенуово, завжди цінував прекрасні якості покійного, якого вважав...

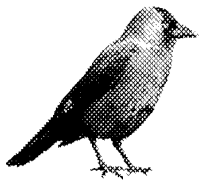
Легкий порух цісареві руки зупинив цю надмірну тираду. Франц Йозеф знав про свого гофмейстера все, а Монтенуово знав, що цісар це знає. Тому й доручив йому таке завдання...

– Так, читайте.

– Покійному належить придворний похорон першої категорії та покладання труни в цісарській гробниці у Капуцинів, однак, обидва ці приписи не стосуються його дружини. Це означає, що потрібно організувати два похорони різної категорії, а тіла покійних спочинуть у двох різних місцях.

Цісар кивав головою. Так, відповідно до придворного церемоніалу... Тільки...

– Тільки це неможливо. Справа в тому, що в мене був новий наслідник, і я не міг йому відмовити. Це, власне, було перше його прохання в новому статусі. Він просив влаштувати для дядька і його дружини спільний похорон. Я дав свою згоду. Та я переконаний, що ви і в такому випадку знайдете рішення.

Монтенуово навіть оком не моргнув і з абсолютною незворушністю витягнув зі шкіряної папки наступний аркуш.

Франц Йозеф мало не виказав свого здивування, але вчасно опанував себе – як ця людина може ненавидіти!

Монтенуово наперед передбачив таке ускладнення, тому почав наступ з іншої позиції:

–Зворушливо, скільки почуття має ерцгерцог Карл до членів цісарської родини! Звичайно, що він, Монтенуово, охоче підпорядкується до змінених умов. Якщо похорон буде спільний, то, беручи до уваги відомі обставини, це буде придворний похорон тільки третьої категорії; само собою, про це громадськість ніхто

сповіщати не буде.

– Що це означає?

– Це означає, що до уваги береться не ерцгерцогський титул покійного, а його посада армійського інспектора. На практиці це означає право на військовий кортеж, що складається з одного ескадрону кавалерії та одної роти пішої гвардії особистої охорони цісаря. Перевезені з вокзалу труни – обидві труни, звичайно – будуть виставлені на двадцять чотири години для загального доступу у придворній каплиці віденського замку; вона, правда, невелика, але цю прикру обставину якось збалансує її приналежність до фамільної резиденції Габсбургів. У каплиці труна з тілом покійного наслідника буде встановлена на

парад австрійського війська

142

катафалку, біля його ніг на обтягнутій чорним оксамитом підставці будуть виставлені всі його ордени і відзнаки. Катафалк із труною герцогині Гогенберг буде встановлений збоку від головного катафалку, але він буде на сорок сантиметрів нижчий, на підставці біля ніг на чорній подушечці будуть навхрест викладені білі шкіряні рукавички і віяло – символи того становища, яке займала покійниця при дворі, тобто символи придворної дами. Оскільки відповідно до придворної субординації ...

– Переходьте до пропозицій, що стосуються безпосередньо похоронного обряду. Церковну сторінку перегорніть, вона чітко визначена і там нічого не можна змінити.

– Безпосередньо похоронний обряд, тобто покладання труни в цісарській гробниці, буде відбуватися в Арштеттені. Це узгоджується і з останньою волею покійного, він так заповів на випадок, якщо помре ще до вступу на трон. – В цьому місці гофмейстер зробив невелику паузу, котра своєю тишею ясно передбачала фразу «після коронації він би сам для Хотек організував це у Капуцинів».

– Залишається ще похоронна процесія від палацової каплиці до залізниці, адже це буде вважатися основною частиною всієї церемонії. Для публіки та жалобних гостей. Що стосується людей з вулиці, – Монтенуово співчутливо зітхнув, – Віденець не пропустить таку нагоду, це очевидно, але й не має особливого значення. Крім того, за моїми підрахунками, процесія почнеться пізно ввечері, точніше кажучи – після настання темряви, Правда, є проблема з гостями жалоби. Я маю на увазі особливо участь іноземних дворів, членів різних королівських родин, а навіть..., як сказано в одержаній телеграмі з Берліна, цісар Вільгельм II хоче особисто взяти участь у похороні, отримано

запити з Бельгії та від англійського двору. Але зважаючи на обрану форму похорону, з нею навряд чи буде гармоніювати надмірний блиск і пишність, які додала би обрядові присутність кількох коронованих осіб та інших представників різних дворів. – Монтенуово навіть не мусів чекати на згідне кивання від правителя. – Тому власне треба вирішити питання, як пояснити зацікавленим іноземним дворам... Адже було би зайвим посвячувати їх у всі складнощі тутешньої ситуації...

Цісар нічим не захоплювався промовця продовжувати свій виклад; він надто добре знав, що Монтенуово, витримавши належну паузу, сам озвучить заготовлену ним пропозицію.

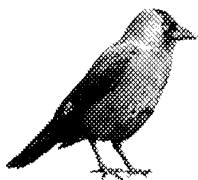
– Факт, що можливі візити високих гостей вимагали б від Вашої Величності значного фізичного зусилля, якщо врахувати всі ті церемонії зустрічей, прийому, розмови; просто, можна би було зіслатися на стан здоров'я, яке потребує обережного ставлення після такого удару, нанесеного долею...

Звичайно, що цей пречудовий гофмейстер усе передбачив наперед, але...

– Але тільки цього замало.

– А ми маємо ще одну, абсолютно безперечну обставину, – з готовністю продовжив Монтенуово, – яку можна з чистою совістю належно акцентувати: це загальна напружена ситуація, коли дійсно невідомо, куди саме вели й ведуть нитки злочинної змови, кульмінацією якої стало Сараєво. Досі нічого не з'ясовано, і хто може дати гарантії, що більше нічого не станеться? І тоді, звичайно, відповідальність за будь-що – навіть за незначну неприємність, що трапилася би з високими гостями, лягла б, передусім, на віденський двір!

Щодо правильності такої точки зору на цю справу ніхто сумнівів не мав.

Не мав сумнівів і Його Величність.

То ж цісар подякував князеві за всі його гідні подиви і похвали зусилля, які він доклав до цієї сумної й одночасно складної справи, і рушив до свого письмового столу, де на нього вже чекав охайний стосик офіційних документів, які він повинен прочитати й підписати.

Він глянув на годинник – затримався на сорок хвилин!

І знову йому завдав клопоту Франц Фердинанд.

Європа в окопах

Франц Йозеф I

Якщодня, такі сьогодні вранці із Шьонбрунна виїхала придворна карета з кучером у лівреї та лакеєм, щоби привезти з Зінгерштрассе дві свіжі булочки від постачальника к. і к. двору пекаря Романа Уля.

Після повернення лакей відніс акуратно загорнуті в серветку булочки на кухню, де їх виклали на срібну тацю, а на іншу тацю кухар «для закусок» виставив у горнятку з мейсенської порцеляни каву з молоком, прикрив

143

австрійські вояки

144

її скрученою у вигляді дзвоника серветкою, щоби напій зберігав тепло.

Але цього разу ритуал урвався, бо в цю мить до кухні увійшов камердинер і повідомив, що Його Величність поки що не хоче снідати.

Свої слова він мусів повторити двічі, поки персонал палацової кухні це усвідомив, адже новина була настільки неочікуваною й незрозумілою, що її можна було б порівняти з повідомленням про повну перемогу австрійських військ. Така зміна у денному розпорядку цісаря не була лише незначним відхиленням у розкладі, вона була серйозним сигналом чогось надзвичайно і загрозливого.

Це правда, що особистий камердинер цісаря Кеттерле утаємничено повідомив увесь персонал Шьонбрунна, що на осінь до Його Величності повернувся бронхіт, на який він уже раніше страждав. Але нікому навіть на думку не спало, що все може зайти так далеко, що буде порушений шьонбруннський розпорядок харчування!

Це загальне занепокоєння зовсім не змінив факт, що о дванадцятій п'ятнадцять було наказано подати цісареві традиційний другий сніданок – «дежене́», правда, на цей раз без кухля пива!

Та на загал виглядало, що цісареві дні проходять нормально, з часом відновився розклад харчування, але – ненадовго.

Свого робочого розпорядку цісар дотримувався без змін, режиму дня також. Тільки особистий лікар цісаря Керцель відвідував його частіше. А ще незвичним було те, що цісар постійно перебуває в Шьонбрунні, очевидно, задля чистішого повітря і взагалі здоровішого середовища.

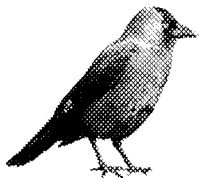
А потім, 11 листопада 1916 року, з'явилося офіційне повідомлення, що «здоров'я Його

Величності було підірване катаральними симптомами, але через це в розпорядку дня цісаря нічого не змінюється».

Відтоді усім в Шьонбрунні здавалося, що вони повинні ходити навшпиньки і розмовляти тільки пошепки. Та, власне, й нема про що говорити: при таких змінах, що похитнули розпорядок, якого дотримувалися упродовж стількох десятиліть, стало ясно, що надходить кінець. Кінець Шьонбрунна, імперії, світу. Камердинери, лакеї, гвардійці, прислуга, кухарі, покоївки – усі при зустрічі лишень обмінювалися поглядами й скрушно кивали головами. Вони розумілися між собою без слів, вони уже знали

Так, цісар надалі чітко дотримувався свого робочого розпорядку, вставав удосвіта, читав й підписував папери, приймав звіти голови кабінету міністрів д-ра Кьорбера, вислуховував повідомлення з фронтів від начальника військової канцелярії цісаря генерал барон Больфрас, на закінчення завжди кивав головою, одночасно схвалюючи і даючи зрозуміти, що аудієнція закінчена; правда, високоповажні доповідачі чим далі, то все частіше мали враження, що хоч старий володар їх вислухав, але не чув, Що поки вони говорили, він прислуховувався до зовсім інших голосів, зрозумілих тільки йому одному. Не змовляючись, вони обидва майже одночасно відважилися на спробу перевірки: вклали у свої доповіді деякі тривожні повідомлення, які би в іншому випадку просто приховали. І результат? Цісар слухав, кінчики його старечих пальців бігають по підставці на письмовому столі, тоді цісар киває головою, аудієнцію закінчено...

18 листопада у хворого – так, тепер уже

всі відкрито говорили про хворого – почалися різкі напади кашлю, з усього денного меню незмінними залишаються тільки чарка токайського і шампанське.

Через два дні особистий лікар констатував досить високу температуру. Невдячачись на його заборону, Франц Йозеф вставав, сідав за письмовий стіл і намагався читати папери. Д-р Керцель терміново викликав до Шьонбрунна для консультації професора університету д-ра Ортнера; діагноз – запальний процес у лівій легені. Це, звичайно, вимагало спокою і постільного режиму. Цісар знизав плечима і наказав Кеттерлю розбудити його вранці, як завжди, о пів на п'яту.

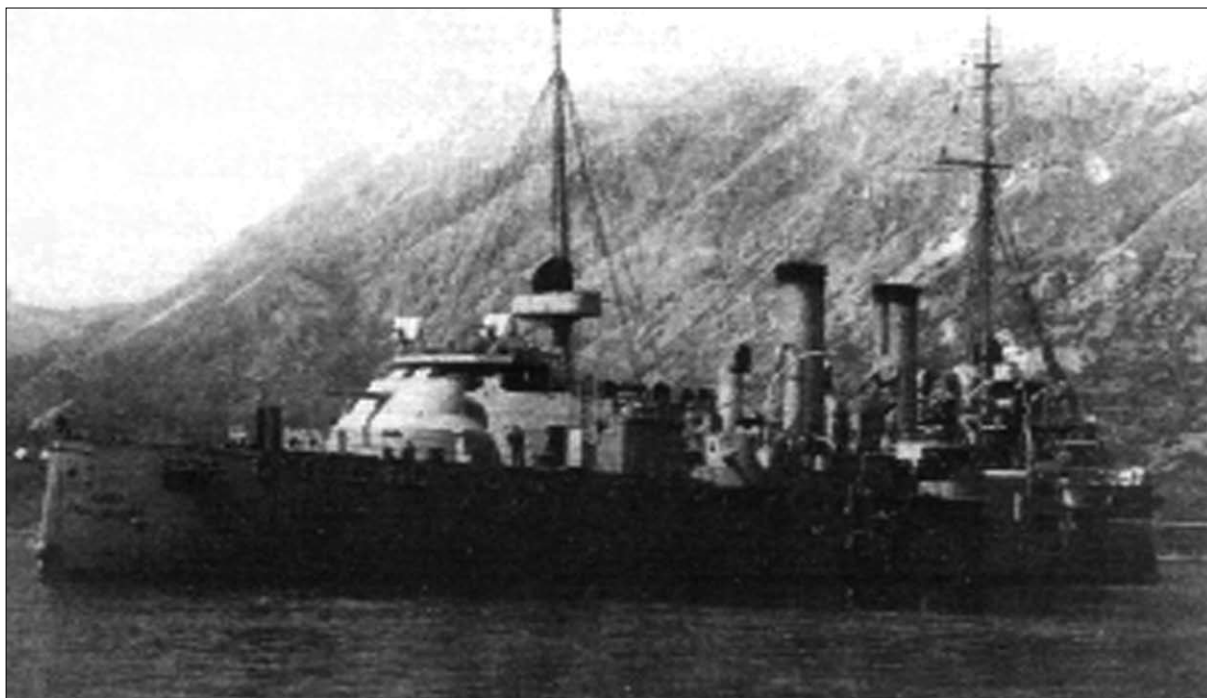
Так він працював ще наступного дня...

І ще одного...

21 листопада.

Як і завжди, тепер у нього на письмовому столі лежало п'ять папок із п'яти міністерств, він гортав документи, підписував, інколи мусів почекаати хвилинку, поки танцюючі перед очима букви заспокоються. О десятій прийшли обидва лікарі – знову той самий огляд, ті ж поради і попередження – цісар кивав головою, дякував, лікарі все ще не йшли, нарешті професор наважився: ознаки запалення з'явилися явилися і у другій легені. Тому необхідно негайно розпочати інтенсивне лікування, тіло нічим не втомлювати, навіть... навіть вставанням з ліжка.

Добре, добре, цісар так і зробить, тільки

крейсер франц йозеф I

146

закінчить нинішні справи.

А не можна цього відкласти?

Відкласти – це як? Питання здалося Францові Йозефу незрозумілим. Окрім звичайних доповідей, він призначив ще й деякі аудієнції; але дві з них родинні, а отже короткі.

Лікарям нічого не залишалось, як вийти до сусідньої кімнати, де в них тепер був свій постійний головний штаб.

О десятій годині прийшли зі своїми доповідями верховний гофмейстер граф Монтенуово, директор канцелярії Шісль та генерал Больфрас. Барон Больфрас навіть підвищив голос, повідомляючи, що союзницькі німецько-австрійські війська під командуванням генералів Фалькенгайна і фон Арце здобули найважливіше місто західної Валахії Крайову.

Чи усвідомив цісар це надзвичайно втішне повідомлення? Будемо сподіватися, хоч він на це нічого і не сказав. Зрештою, коли він останнім часом сказав щось, крім «дякую»?

Франц Йозеф подякував, і панове пішли геть.

Старий чоловік за письмовим столом поклав голову в долоні. Нарешті він був сам і чув тільки шум у вухах. Треба би і справді лягти..., але ні, він цього боявся. Він не міг сказати цього лікарям, не міг нікому з довіритися, що боявся лягти, тому що вже... міг не встати. Тому тримався з усієї решти сил за свою роботу, яку виконував понад шістьдесят років... Її інерція тримала його над прірвою, над тою чорною прірвою, в яку без неї він би безнадійно зірвався.

То ж він знову наказав собі забрати руки від очей – чи він читав уже цю сторінку? Вона не підписана. Але вже несила зором приручити розпливчасті рядки тексту – принаймні підпише, не читаючи...

Він гортав...

Підписував...

Сторінку за сторінкою...

Хто це знову прийшов?

– Ах, Маріє-Валеріє! То вже така пізня година?

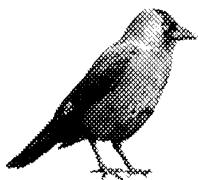
Донька жажнулася батькового вигляду, їй хотілося підбігти до нього, допомогти піднятися з крісла (він, мабуть, мов та пір'їнка) й відвести до ліжка. Та вона знала, що цього робити не можна, не сміє. Тому вона слухняно сиділа, їй навіть вдавалося усміхатися та з удаваною радістю повідомити новину, з якою прийшла: папський нунціат у Відні уповноважений Святим Отцем передати цісареві телеграму з папським благословенням.

In articulo mortis - перше, що спало на думку Францу Йозефу і що, звичайно, він залишить при собі. Варто було б це сказати... але ж він такий страшенно втомлений.

Аудієнції просили ще Карл і Зіта, і Марія Валерія зраділа з цього приводу. Та батько глянув на неї таким дивним поглядом, що усміх застиг на її устах. Щоб не залишилося сумніву щодо ставлення Франца Йозефа до візиту наслідника та його дружини, він сухо додав: «Наскільки мені відомо, він був у від'їзді. Його викликали з фронту. Телеграмою. А тепер прошу мені вибачити, я повинен ще стільки зробити». Марії Валерії нічого не залишалось, як поцілувати батька в руку й піти.

І знову старий чоловік гортав аркуш за аркушем, підписував, а згодом все ж вислухав наслідника, який прийшов зі своєю дружиною побажати йому швидкого одужання. Лікарі мали би схвалити такі короткі аудієнції, але залишається стільки потаємних думок і неказаних слів, і їх не можна висловити, бо вони викликали би небажані асоціації...

...А потім був обід, на цей раз бульйон із

чотирьох курей, але цісар не мав апетиту...

...А потім...

«Панове, залиште мене, мені треба працювати.» Як пояснити цим фельдшерам, що робота набагато корисніша, ніж усі їхні медикаменти...

... І поки я можу працювати...

... Поки можу...

Тільки коли через виснаженість він на мить втратив свідомість, обидва лікарі разом з Кеттерле перенесли цісаря до ліжка.

Він відчував, що його кудись несуть, а потім кладуть у піддатливу м'якість, на якій його тіло відчуло незмірне полегшення. Очевидно, це вже вечір, час, коли він лягає спати, отже, все в порядку, усе, як і щодня ... Але він згадав,

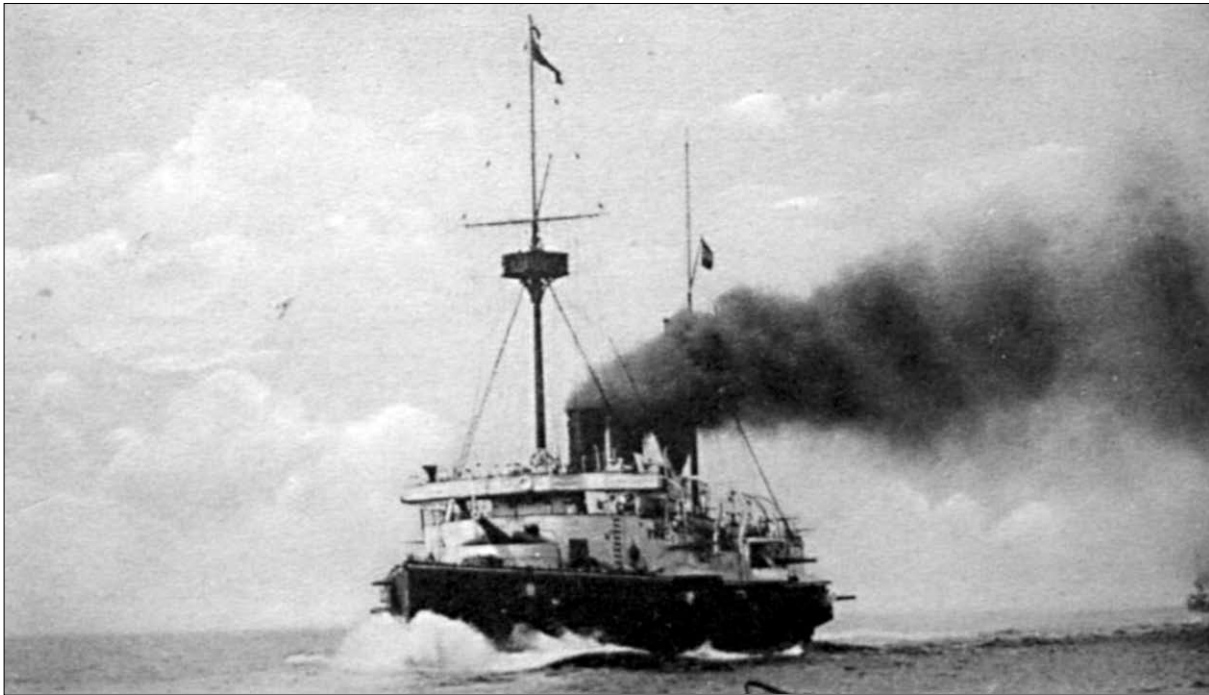
що...

Кеттерле швидше не почув, а прочитав своє ім'я на губах хворого.

Що Його Величність бажає?

Цісар не завершив роботу, дещо залишилося, то ж хай Кеттерле збудить його завтра на годину раніше, о пів на четверту.

Це щось особливе, такого відчуття він ще не мав. Так приємно: людина лежить, розслаблена, на межі свідомості і сну, можливо, він справді спить, і все йому тільки сниться; той безперервний гул у вухах перекривав все глухим туманом, за яким щось діється, інколи чув кроки, хтось щось говорив, але йому до всього було байдуже, це стосується того світу, з якого він, Франц Йозеф, просто вислизнув, а

крейсер Франц Йозеф I

тепер лежить тут безсилий, даючи можливість голові, тілу і кожній кінцівці окремо лежати всією власною тяжкістю на м'якій постелі. І тільки натяк на ще не зроблений рух викликає в суглобах якесь передчуття болю, але при цьому ці відчуття, як це не дивно, приємні, приємні особливим чином, разом з усвідомленням повного відпочинку та спокою вони у своїй сукупності викликають уяву про щось, що тяжко описати, але до чого, напевно, підійшло би слово, яке він часто чув від інших: слово «щастя», відчуття щастя. За ціле життя він, власне, так і не знав добре, що стоїть за цим словом. Так, колись була Елізабет, і колись він був молодий... Але від самого початку було в цьому щось тривожне. Вона була красива, приваблива, зичлива (принаймні на початках)... Але саме його, Франца Йозефа, вона ніколи не розуміла. Вона була інша, зовсім інша! Інакше думала, інакше відчувала, їхні погляди не збігалися, ніби кожен із них говорив іншою мовою. Тому Франц Йозеф вважав, що краще мовчати. Не тому, що так зручніше, а тому, що в нього було дуже багато важливих справ, з роками роботи додавалося все більше, завдання були дуже відповідальні, вимагали повної віддачі від людини, тим паче, коли ця людина – цісар. Цього Елізабет ніколи не розуміла, вона просто цим не цікавилася. І Рудольф також не розумів. Син був цілковитою копією матері, тільки в чоловічій подобі. Вони не були Габсбургами! У цьому вся суть. А тепер прийшла черга Фердинанда; цей має більше від Габсбургів, але надто обмежений. Хоч дурість – не найбільше зло, зло – це коли дурень вважає себе розумним. Насправді все дуже просто: зрозуміти свій обов'язок, усвідомити свою відповідальність і своє покликання. А тоді просто їх виконувати. Решта у порівнянні

з цим просто мізерна: радість, щастя... Людські слабкості! Цього вистарчає для недовговічного існування ефемерної душі. Живуть для себе, тобто живуть для однієї миті. Він же жив для покликання, яке з незапам'ятних часів передавалося Габсбургам, і яке визначив для них Цар над царями. І коли тепер він постане перед своїм Господом і повелителем, то складе звіт ясним і твердим голосом, а силу для цього додасть йому чисте сумління...

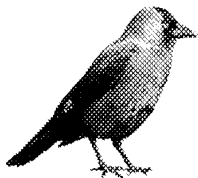
Лікарі й камердинер схопилися з місць і швидко підійшли до ліжка хворого. Цісар різко і хрипло розкашлявся, аж йому здригалися груди. Чоло горіло від гарячки. Д-р Керцель намагався влити до цісаревих уст ложечку заспокійливого бальзамічного сиропу.

Франц Йозеф відчував, ніби всередині нього почали бити молоти, які розбивали усе: легені, кістки, серце. Кінець! Це вже кінець...

Молоти поступово затихли. І з місць, куди вони вдарили, почав відступати біль.

Кінець. Це слово висіло у повітрі, воно піднімалося з труни Елізабет, з труни сина, з похоронної процесії Франца Фердинанда і тієї його Хотек, яка відпливала нічним кортежем з Відня, наче підземна ріка, що губиться десь у темних глибинах, а потім... потім війна ... моїм народам... коли він повернеться, у них вже не буде... все розпадається, тільки поверхня ще якось тримається купи... поверхня... ... і мундири змінили, не повинні були, не треба... польова сірість, сіра як земля, а земля відкриває могилу... тьма... тьма... «Чому не принесуть світла? Хотілося б... ще раз хочеться побачити... свого гвардійця: білий султан з кінського волоса на шоломі, золото на червоному мундирі сяє... .. світло...

Увечері, о десятій годині двадцять хвилин професор Ортнер констатував смерть цісаря.

149

150

Міністр Шпіцмюллер покликав подружжя Шьонбеків, щоб ті прийшли подивитися на похоронну процесію цісаря з його помешкання. Помешкання міністра на Аспернплиць мало дуже вигідне розташування: він займав цілий поверх над каварнею «Атлясгоф» і під його вікнами процесія повинна була повертати зі Штубенрінгу на набережну Франца Йозефа.

Державний радник Шьонбек прийняв запрошення з радістю, і не тільки з практичних міркувань. Він знався з д-ром Шпіцмюллером ще з тих часів, коли Шпіцмюллер був генеральним директором австрійського «Кредитанштальту». Уже тоді це було корисне знайомство, не кажучи про пізніші часи, коли Шпіцмюллер був призначений до Кабінету міністрів Штюркга міністром торгівлі. Але попри все, цей чоловік приваблював Шьонбека не тільки тому, що він був джерелом багатої інформації, часто недоступної для інших, але й через іронію, інколи навіть цинізм, з яким Шпіцмюллер дивився на довколишній світ. Для Шьонбека було очевидним: цьому сприяв, без сумніву, постійний контакт із грошима, який знечулював цього, взагалі-то чудового економіста своєю буденною обмеженістю та позбавляв його здатності бачити і сприймати високі ідеали, які, врешті-решт, керують людською історією. А оскільки Шьонбек був переконаний у своїй вірності такому вищому сприйняттю життя та його цінностей, то він дозволяв собі розкіш без вагань заглядати через край сарказму Шпіцмюллера, у прірву його песимістичних передбачень. Робив він це навіть з приємним підсвідомим холодком, який, очевидно, відчуває справедливий священик, коли порівнює власні засади з тим, що говорить на сповіді розкаяний грішник. Зі

Шпіцмюллером Шьонбекові було легше, бо пан міністр не потребував розгрішення, на що (при всій своїй внутрішній впевненості) Шьонбек би ніколи не наважився через значно складнішу психологічну природу свого колеги.

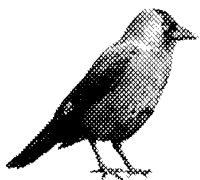
Картина перед вікнами помешкання Шпіцмюллера наразі не мінялася. Проїжджа частина Окружного проспекту й набережної, які тут сходилися, були порожні, тільки тротуари чорніли від глядачів, що юрмилися за суцільною завісою солдатів віденського гарнізону. Постійно рухалося тільки полум'я поховальних світильників, встановлених на канделябрах і на спеціальних пірамідальних обелісках. Але і їхнє коливання було помірним, бо цей листопадовий день вгамував навіть звичний віденський вітер.

Державний радник, що примостився у кріслі біля одного вікна з господарем дому, був розчарований нинішнім таємничим мовчанням Шпіцмюллера, яке важко було пояснити церемоніальним виразом похоронного настрою; це зовсім не відповідало характерові цього чоловіка. Чи може це наслідок нещодавно перенесеної хвороби, досить важного бронхіту, який (як зауважив господар) звільнив його від особистої участі в цьому виснажливому спектаклі?

Тиша з обох чоловічих крісел поширювалася й на глядачів біля сусіднього вікна, де її не наважувалася порушити ані пані Шьонбек, ані їхній син Фреді у випрасуваній формі добровольця-однорічника. Вони вважали, що таке урочисте мовчання повністю відповідає серйозності дня.

Однак, мовчанку все ж порушив господар дому:

«От дивлюся я на «Уранію», – він злегка рукою показав на силует будівлі, яка

151

підносилися напроти перехрестя Окружного проспекту і набережної; її куполоподібна обсерваторська вежа виділялася на буденному тлі будинків з орендованими помешканнями і такого ж нудного фасаду воєнного міністерства. «Сьогодні вона також чекає на тих, хто пройде повз неї. Уранія... То була мудра дівчина; татусь – великий Зевс, матуся – Мнемозина, богиня пам'яті. Зовсім непоганий початок життя! Та на Олімпі вона отримала відомство астрономії. Від батька вона успадкувала традицію влади, від матері – здатність не забути те, що засіло у голові, а на своїй новій посаді вона навчилася дивитися на землю у взаємозв'язку із всесвітом. Можна позаздрити такій комбінації! От якби з нею сьогодні поговорити!

Шьонбеки узгоджено закивали головами на знак розуміння.

Та от вже на Штубенрінгу темним потоком з'явився початок процесії.

Шпіцмюллер відчинив вікна, усі встали з крісел.

Процесія все більше наближалася, і скоро можна було розрізнити її внутрішню структуру. Господар при потребі давав відповідні пояснення.

«Ті перші два, що несуть палаючі ліхтарі, це придворні шталмейстери, далі за ескадроном кавалерії той самотній чоловік у чорному на чорному коні – це так званий «придворний вершник»; не буду зараз затримувати вашу увагу поясненням, що він символізує... А тепер наближається екіпаж, запряжений парою коней, це придворні камердинери, а за ними на двох візках флігель-ад'ютанти... А в тому екіпажі з шестіркою коней їдуть генерал-ад'ютанти...»

Потім він перелічив капітана особистої охорони, гофмаршала угорського двору, першого гофмаршала австрійського двору,

верховного гофмаршала та інших сановників, і пані Шьонбек почала виявляти виразну нетерпеливість. Вона була розчарована, адже попри високі посади, всі ці знатні особи, зрештою, були лише слугами цісаря; пані Шьонбек все ж сподівалася, що кортеж будуть відкривати найблагодородніші гості й делегації.

Шпіцмюллер усміхнувся:

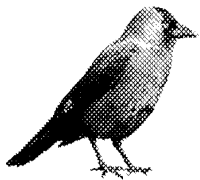
«Так само, милостива пані, було у древньому Єгипті, коли хоронили фараона. Поперед покійного у гробницю йшов цілий натовп його слуг і ремісників, щоб бути в його розпорядженні в загробному житті. Але єгиптяни були чудовими економістами, і щоб не втрачати корисних робітників, виставляли у гробниці фараона глиняні фігурки замість живих рабів, але це нічого не міняє, принцип той же, і, зрештою, не тільки принцип.

У той час під вікнами проходив загін замкової особистої охорони, загін кінних гвардійців, цього разу спішених, і загін цісарських драбантів. Бруківка під їхніми ногами і жвавими ударами черевиків зовсім не дзвеніла; жалобний парадний крок був довший, повільніший і швидше глухо шелестів на камені.

Аж тут пані Шьонбек аж перекилилася через вікно...

Наближався катафалк із труною.

Її тягли вісім вороних коней, чорних як вугілля. Йшли вони легко, ніби танцюючи, на нервових ногах, стримувані вуздечками шталмейстерів, що сиділи в сідлах на підсідельних конях. Над чолом кожної тварини підносився султан із чорного пір'я, і коли коні при кожному кроці махали головами, то виглядало, ніби вони кивають, підтверджуючи важливість обряду, в якому беруть таку важливу участь.

«Але ж він червоний!» – вигукнула від здивування пані Шьонбек.

«Так, згідно з еспанським придворним церемоніалом...» – заспокоїв її міністр.

Катафалк дійсно саяв червоним і золотим кольором лакованих стовпчиків, коліс, балдахину і покривала на труні. І саме в цю мить (пані Шьонбек вважала це особливим знаком з небес, хоча і раніше так було) сонце проникло через хмари, і у його промінні запалахотіли пурпур оксамиту й позолота бахроми, бордюру і шнурування на мундирах гвардійців і представників різних військ, які почесною вартою крокували обабіч похоронної колісниці: четверо особистих лакеїв померлого Його Величності з палаючими восковими факелами, четверо пажів, гвардійці з парадної варти зі срібними топірцями алебард над головами, замкові гвардійці в довгих, білих, спадаючих плащах, під якими при кожному кроці проблискував пурпур мундирів з золотими галунами, угорська гвардійська особиста охорона з леопардовими шкурами, перекинутими через одне плече, та з пір'ям райських птахів на хутряних шапках...

Зовсім випадково саме у цю мить радник Шьонбек подивився на господаря дому – Шпіцмюллер стояв наче вкопаний, жоден мускул на його обличчі не здригнувся, він весь ніби втілювався у погляд, що був прикутий до катафалку. Ця пристрасть, безсумнівна й непідробна, настільки здивувала Шьонбека, що навіть на якусь мить відвернула його увагу від кортежу. Як так, що цей цинік (а в душі він часто саме так називав господаря), невже він...

У цю мить його міркування перервав сам Шпіцмюллер, який власне відвернувся від вікна, під яким уже проходили за катафалком наступні військові підрозділи гвардійців,

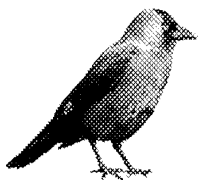
охоронців, угорської гвардійської кінноти, сотні піхоти й ескадрони драгунів.

«Милий друже,» – звернувся він до державного радника, – «вам ще вистарчить часу дістатися до собору святого Стефана. Я охоче дав би вам свою машину, але сьогодні при такому натовпі на вулицях набагато швидше ви доберетеся туди пішки. Кілька кроків – і ви вже на Ротентурмштрассе. Ви зможете пройти і приєднаєтеся до своїх колег ще до того, як до собору святого Стефана наблизиться початок кортежу.

Ні, ні, милостива пані, звичайно, ви тут залишитеся з вашим сином і будете моїми гостями. Там ви з тротуару нічого би не бачили, а ваш чоловік обов'язково після повернення детально нам про все розповість.

Сподіваюся, що ви з нами повечеряєте. А потім, звичайно, я накажу відвезти вас додому.»

...Розповідь державного радника Шьонбека дійсно була дуже детальною. Із квадрату площі, виділеної для найвищих придворних службовців перед собором святого Стефана, він справді бачив не все, але чого не охопив його зір, надолужив слух, який ретельно зберігав у пам'яті імена благородні, знамениті й менш знамениті, в порядку, що відповідав рангові і значенню їхніх власників; в такому ж порядку продефілювали тепер в переліку сумлінного доповідача члени роду правлячої династії на чолі з новим цісарем Карлом I і його дружиною, які вели між собою свою найстаршу донечку – єдину, одягнену в біле фігурку посеред великого темного натовпу. Далі йшли представники союзницьких держав і члени споріднених і дружніх королівських та княжих родів, еспанський король Фрідріх Август із сином, болгарський Фердинанд, еспанський

інфант, німецький кронпринц, потім послі, міністри, таємні і державні радники, депутати сеймів, бургомістри, кардинал доктор Піфль із єпископами, прелатами й капітулом собору святого Стефана, генералітет...

Як тільки в переліку Шьонбека закінчився ряд найвищої категорії правлячих і шляхетських родів, він сумлінно перераховував наступні, при кожній можливості доповнюючи назване ім'я коментарями, на кшталт: «Цього я знаю дуже добре», або «З цим я зовсім нещодавно зустрічався в готелі «Майсель і Шаден», він ще

показав мені стіл, за яким місяць тому соціаліст Адлер застрілив прем'єр-міністра Штюргка», або навіть «З цим я на «ти», увяляєте!»

Це був дійсно славетний похорон. І хоча жалобні враження ще продовжувалися розповіддю Шьонбека про урочисті моменти перед собором святого Стефана, ця обрядова частина дня уже минулася, а все, що було далі, знову зійшло у скромні сфери живих, точніше кажучи, тих, що залишилися – учасників і глядачів.

Потім у міністра Шпіцмюллера була вечеря,

останнє фото цисаря франца йозефа I

на яку після його повторного запрошення залишилися і Шьонбеки. За оцінкою військового добровольця-однорічника Шьонбека молодшого, тоді ще Фреді, ця вечеря була першим і останнім пунктом програми цього дня, який заслужував на увагу. І коли вечеря досягла вершини атракційності – подали устриці та шампанське – ані Шьонбек молодший, ані його матінка зовсім не заперечували проти того, щоб господар дому виконав свою обіцянку і наказав подати карету, яка з вигодами доставить дві треті родини Шьонбеків додому. Самого державного радника він попросив ще на хвилину залишитися і скласти йому товариство.

Гість, звичайно, був про себе такої високої думки, що його зовсім не здивувало таке запрошення. Швидше своїй ідеї здивувався сам Шпіцмюллер; адже він добре знав, що радник зовсім не буде йому рівноцінним партнером для роздумів, точніше сказати, для міркувань уголос, яке так і проситься на язик після сьогоднішнього дня. Причина, чому він інколи таки «залучав» Шьонбека до своїх, так би мовити, монологів, полягала в іншому: вона була насправді радше у недоліках Шьонбека. Міністр усвідомлював пряmlinійність приятеля, що інколи переходила в дитячу наївність, та було в ньому щось зворушливе, це було навіть варте заздрості, особливо для Шпіцмюллера, який сам мав зовсім інакшу натуру. Хіба не приємно інколи поспостерегати за дорослою людиною і досвідченим чиновником, якому весь світ чітко поділений на чорне і біле, де керуючими силами, на які можна перекласти всю відповідальність, є Господь Бог, цісар та цивільний і кримінальний кодекс? А якщо він сам дозволяє собі інколи переступити деякі правові або, швидше, моральні приписи, то сам собі зможе це абсолютно досконало

обґрунтувати, а значить і оправдатися. Одним словом: щаслива людина...

Розмова почалася з запевнення міністра, що Шьонбек може не турбуватися про сина. Фреді, який недавно завербувався до війська. Упродовж якогось часу він буде проходити навчання як піхотинець, але потім все влаштується так, що його відправлять до інтендантства, зрозуміло, що до центрального, а це означає, що він залишиться у Відні і як доброволець-однорічник зможе на ніч приходити додому. Ні, не треба дякувати. Це ж очевидно.

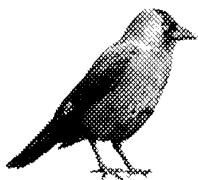
Потім прозвучало кілька незначних фраз, з яких було зрозуміло, що господар дому думає про щось зовсім інше, і нарешті, після невеликої паузи, прозвучало:

« Знаєте, на що ви сьогодні дивилися? » – звернувся Шпіцмюллер до свого гостя.

Шьонбек безпорадно здвигнув плечима, адже відповідь і так була зрозуміла.

« На похорон Австро-Угорської монархії... Не заперечуйте, друже, адже в тій труні, яку везли попри нас, було щось набагато більше, ніж мертвий Франц Йозеф. Там була система, ціла система, яку небіжчик сприймав як рятівну для себе і для своєї імперії. Як рятівне коло, в якому не можна було допустити навіть найменших тріщин, щоб його не послабити. І через це почуття відповідальності він почувався господарем-батьком, переконаним, що ціла імперія є, власне, його маєтком, і він повинен все сумлінно охороняти, доглядати... Він навіть не підозрював, бідолашний, що цей маєток колись історія покладе йому в могилу. Та не дивіться на мене з таким обуренням, бо це правда. Мені також це не подобається, тому що я їду в тій самій упряжці. Так само, як і ви.

Шпіцмюллер встав, підійшов до буфету і

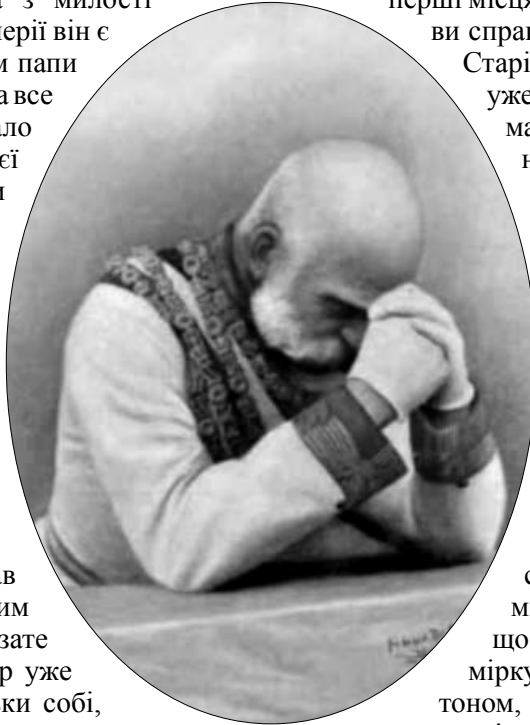

приніс звідти карафку коньяку і дві чарки.

«Ясна річ, в одному Франц Йозеф мав полегшення. Адже він був Габсбургом у найкращому сенсі цього слова: це означає, що він був глибоко переконаний, що влада монарха була йому дана з милості Божої і що тому у своїй імперії він є ніби світським прототипом папи римського, який все знає і за все ручається. Це йому додавало надзвичайної сили і тієї неймовірної терплячості мурахи й велета водночас. Велетень – це слово йому взагалі не підходить, якщо не уявити собі гіганта, що складається з багатьох тисяч мурашок, і кожна має свою місію, своє завдання, тільки одне, просте, звичайнісіньке, але яке мусить виконати...»

Шьонбек вже перестав слідкувати за нескладним монологом господаря, зате зауважив, що Шпіцмюллер уже втретє налив у чарку тільки собі, зовсім забуваючи запропонувати своєму співрозмовникові.

«А тепер уже дев'ять днів ми маємо нового цісаря. Також Габсбурга, але боюся, що вже не можна додати «у найкращому сенсі цього слова». Та й зараз це вже ні до чого. Це, звичайно, добродушний, симпатичний молодий чоловік, так само поверхнево і старомодно вихований, як з незапам'ятних часів годилося для габсбурзьких ерцгерцогів, притому він, без сумніву, буде намагатися все поліпшити,

модернізувати, і тим швидше потрапить у глибокі води, де вже зовсім не зуміє плавати. Спершу йому доведеться покладатися на своїх радників і міністрів, а хто це буде? Ті найспритніші, які зуміють проштовхнутися на перші місця. А скажіть щиро: чи знаєте ви справді виразних особистостей?

Старі мають старий досвід, який уже відслужив, а нові якщо й мають бажання та плани, то не мають досвіду».

Шьонбек відчував, як у ньому поступово розростається туга. Звичайно, недавній поховальний обряд спричинився до його меланхолії, але він був такий величавий, і меланхолія була така піднесена, а тут Шпіцмюллер повертає його у щоденні турботи своїми неприємними міркуваннями. Тим більше, що він виголошує ті свої міркування таким нав'язливим тоном, який повністю руйнує дотеперішній піднесений настрій Шьонбека.

Шьонбека.

А господар ніяк не міг зупинитися:

«А що вже говорити про моє відомство! Державні фінанси, економіка, торгівля – усе у повному занепаді, виробництво не здатне поставляти необхідні товари, бракує сировини, сільськогосподарської продукції не вистарчає, завозити нема звідки, про це кожен знає з продуктових карток, з нескінченних черг перед крамницями, з наповнених бутафорією вітрин,

зі сцен на вокзалах, коли жандарми хапають контрабандистів-аматорів, що виміняли собі на селі за сережки, годинник чи постільну білизну картоплю або мішечок борошна... Я пригадав, як цісаря, коли він їхав із Шьонбрунна до замку, завжди возили саме по Маріягільферштрассе, але інколи – довколишніми боковими вулицями. Це бувало тоді, коли на звичному маршруті витягувалися надзвичайно великі черги перед продовольчими крамницями. Звичайно, що цісар це зауважив, і треба було бути дуже винахідливим, щоб знайти якесь пояснення. Якимось так хитромудре пояснення Франц Йозеф зупинив двома словами: «Я знаю». Бозна, що він знав, але ще раз кажу, що він зовсім не був старим дурнем, як про нього інколи думають.»

Шьонбек витер собі піт із чола. Може вже, нарешті, закінчатся ці тиради. Він уже не чекав пропозиції господаря і сам долив собі у чарку.

Але і крізь дурман золотистого напою проникав голос пана господаря, голос, що, очевидно, намагався перекласти якийсь тягар, з серця промовця на його слова. Тільки цим можна було пояснити таку незвичну поведінку зазвичай холодного та стриманого чоловіка, який так пристрасно промовляв, незважаючи ні на що і ні на кого.

«А тепер ця війна... Коли вона почалася, то Вільгельм II обіцяв, що вона переможно закінчиться швидше, ніж опадє листя. А народний анекдот розповідає, що німецький цісар ходить садом і приклеює опалє листя назад на гілки дерев. Тепер ми вже воюємо два роки, фронти повростали в землю, блискавична війна перетворилася в окопну, німці на заході, а ми в Італії застрягли на місці, а на сході рухаємося то туди, то сюди, але все це тільки тимчасові

успіхи, швидше тактичні, ніж стратегічні, вони не можуть бути вирішальними для закінчення війни. Тепер, правда, ми вже кілька днів б'ємо румунів – ура!, але це лише другорядне питання, і найбільша заслуга в цьому панів із Німеччини, Фалькенгайна і Макензена, а ми вже тільки якимось прислуговуємо. Те, що в нас починає явно бракувати сили, очевидно. Ці два роки війни закопали в землю наші найкращі воєнні кадри, а тепер ми поповнюємо їх все старішими або все молодшими, а головне – новачками! Я вже не кажу про озброєння, постачання та інше... Для нашого противника відкриті джерела всього світу, а ми животіємо з власних ресурсів, герметично закриті, ніби в обложеному середньовічному замку».

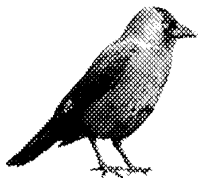
Нарешті він замовк.

Шьонбек ще хвилину напружено чекав – ні, продовження вже не було. Він відверто полегшено зітхнув. Так відверто, що це, мабуть, зауважив і господар дому, який тепер усміхнувся і до країв налив обидві чарки:

«*Ach was! Schwamm daruber...* Ми можемо зробити тільки те, що від нас залежить. Більшого доля не може від нас вимагати. Та й часу в нас уже небагато залишилося...» Шпіцмюллер, очевидно, хотів почаркуватися з гостем, але раптом його рука з чаркою зупинилася на половині дороги, а очі втупилися в порожнечу. А тоді він промовив голосом, позбавленим будь-якої іронії:

«Шкода тих часів, які ми сьогодні поклали в могилу, милий друже, шкода... Зрештою, може тільки нам. Ті, що прийдуть після нас, так уже не будуть говорити, навпаки, вони зроблять усе, що буде в їхніх силах, щоби стерти з лиця землі сліди нашої ери».

Дзвінкий дотик кришталю, золотий блиск рідини, піднесені вгору очі... Допили й

договорили... Шпіцмюллер відклав спорожнілу чарку і встав. «Хоча це і супроти правил хорошого тону, але дозвольте господареві закрити засідання. Не ображайтеся, хоч ще не дуже пізно, але я мушу йти спати. Мене виснажила історія. Історія, яка сьогоднішнім днем закриває сторінку одного великого столітнього етапу».

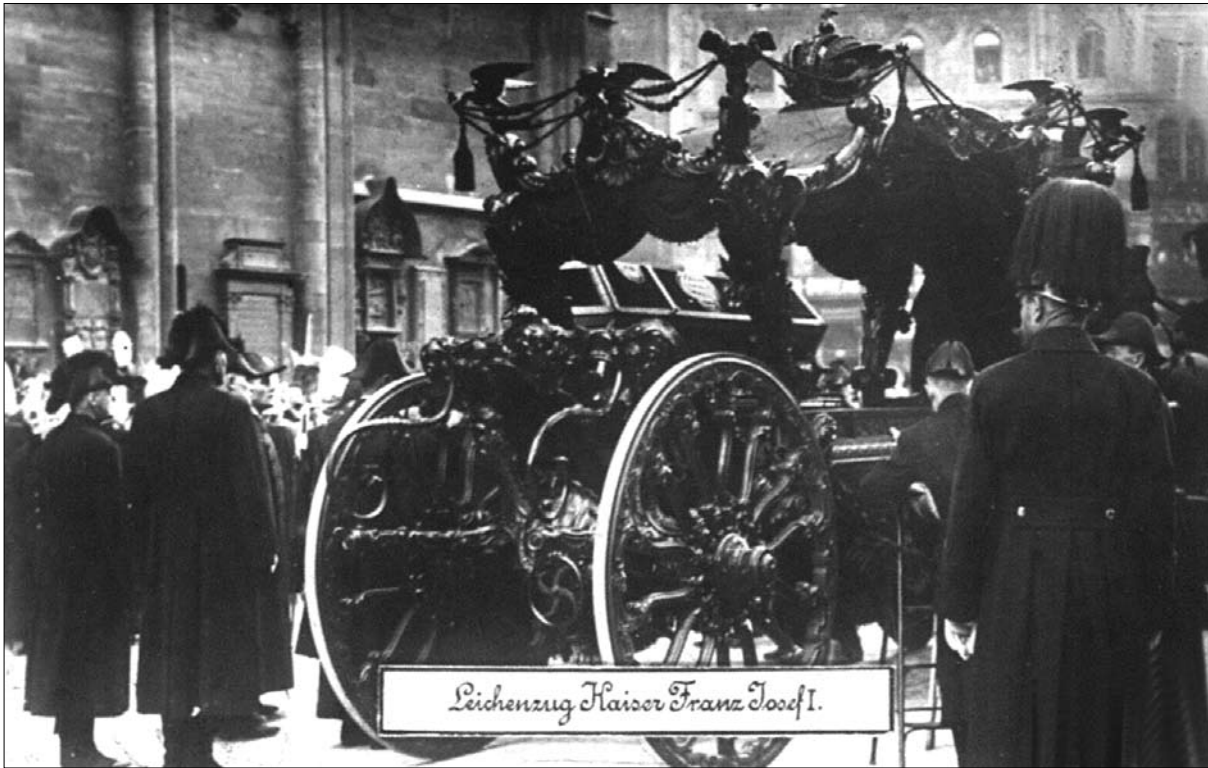
Таким трибом попрощавшись із гостем, Шпіцмюллер підійшов до настінного календаря, щоб відірвати верхній листок з нинішньою датою. Він уже взявся за нього пальцями, коли раптом його зупинила дивна думка – хтозна, з якої безодні спогадів вона виплила: на

особливо урочистих документах Франц Йозеф I до всіх своїх титулів дописував ще й число, яке означало його місце в ряду від останнього правителя Римської імперії.

Потім він похитав головою, зім'яв календарний листок і вкинув його у смітник.

На листку було 30 листопада 1916 року.

Пізній листопадовий вечір, у який вийшов державний радник Шьонбек, зустрів його холодним вітром. Та чоловікові це не заважало, навпаки, в нього було враження, що вітер здуває з його чола й голови ті дивні шлейфи думок, які огорнули його в задушливій атмосфері салону міністра. Ні, там не було погане повітря, але

похорон імператора Франца Йозефа I

Його пригнічували всі ті похмурі картини, які перед ним вималював Шпіцмюллер і яких він тепер намагався якнайшвидше позбутися. Він пришвидчив крок і глибоко вдихав повітря, ніби прополіскуючи ним мозок.

Тоді йому прийшла гарна думка: дорогою додому він зробить невеликий гак і пройдеться біля капуцинського костюлу. Згладжуючи неприсмність нинішнього вечора, він ніби прокладе міст, який з'єднає дві найважливіші події дня: величавий похорон і місце спочинку покійного Його Величності в капуцинській цісарській гробниці.

Дорогою до храму він намагався відновити в пам'яті деталі, похорону, які знову постали перед його очима. Дійсно, це були хвилюючі враження, здавалося, ніби ціла імперія віддає почесні великому покійникові! Проти цього таким дріб'язковим стало все, що наговорив Шпіцмюллер... Адже він на власні очі бачив, що відбувалося перед собором святого Стефана! Болгарський цар, німецький кронпринц, а якщо це був не він, то якийсь інший ерцгерцог, новий цісар, ще хтось із Туреччини – кожен з цих високопоставлених осіб, кожен сановник був незаперечним доказом величі того, кого проводжали в останню путь до вічного блаженства...

Шьонбек відчував, як ті великі імена, високі звання і високі слова возносять і його до сфер, де панують тільки піднесені і вічні цінності.

І от він уже на невеликій площі перед капуцинським костюлом. Ще досі тут групами стояли люди, згадуючи того, хто сьогодні навіки спочив у гробниці.

Шьонбек зняв капелюха й заплющив очі. Намагався увити, як тут зупинилася похоронна процесія, як із храму вийшов абат монастиря, щоби прийняти з рук головного гофмейстера

золотий ключ від металевої труни, в якій спочиває померлий цісар. А потім...

Чоловік відкрив очі і підніс їх до неба. Воно було чисте, без місяця, але сяло мерехтінням кількох зірок. У цю мить Шьонбекові здалося, що він зрозумів, що таке вічна слава!

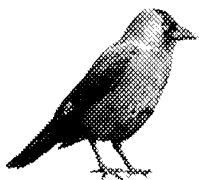
Того ж дня і тієї ж години десь у Галичині тяжко працювали грабарі якогось штирійського полку, втомлено зносячи до купи мертві тіла, бо після останнього наступу фронт посунувся на якийсь кілометр уперед. (Чи назад. Їм було байдуже; важливо було зібрати свіжі трупи і згребти в парусинові плахти залишки старих, тобто очистити територію, а ще за металевими капсулами, що висіли на шиях солдатів, ідентифікувати, наскільки це можливо, імена полеглих).

Коли вони вже полегшено зітхнули, бо залишилася тільки чиста робота (якщо в цій гнилизні взагалі можна говорити про щось чисте), на зворотній дорозі їх зупинила нога, що стирчала з бруствера колишнього окопу, тепер уже розстріляного і зрівняного з землею. Нічого не залишалось робити, як зняти з пліч лопати і простелити ще одну плахту.

О, цей чекав на них досить довго...

На нозі вже не було ні тканини, ні м'яса. Грабарі знову зав'язали собі носи й роти хустинами і взялися до роботи. Коли поступово відкопували труп, то за залишками мундира виявили, що це був австрійський вояк. Та спробуй розбери, чи то офіцер, чи рядовий. Ремінь зник, комірець із петлицями відірваний разом з половиною шиї. З брунатної каші біліє тільки хрящ гортані. Десь там треба шукати металеву ідентифікаційну бляшку! Але розкидані нутроці вимастили тіло він колін до грудей.

Не залишалось нічого іншого, як згребти це

у плахту й віднести просто в яму.

Вже так ніхто й не довідався, як і де загинув обер-лейтенант Комарек, хоча достатньо було зазирнути до його нагрудної кишені, де лежав дивом збережений лист якоїсь Ірени з точно вказаним іменем, званням і номером польової пошти загиблого.

Та цього не сталося, а те, що залишилося від обер-лейтенанта Комарека, було висипане з плахти у спільну яму разом з листом дівчини Ірени і його точною адресою.

З чистого безмісячного неба на все це світили ті ж зорі, які мерехтіли над невеликою площею перед костельом капучинів, з якої

власне відходив дорогою додому радник Шьонбек, переповнений тепер уже виключно піднесеними думками.

могили імператора Франца Йозефа I, імператриці Єлизавети (ліва), імператриці Рудольфи (права)

Автори:

Брох Герман (Hermann Broch, 1886, Відень - 1951, Нью-Гейвен, Коннектикут, США) — австрійський письменник. Народився у багатій єврейській сім'ї, син текстильного фабриканта. Вчився на інженера. З 1916 по 1927 керував справами батька. З 1911 як вільний слухач вчився у Віденському університеті. Продавши батьківські фабрики Брох в 1929—1932 знову слухає у Віденському університеті лекції по філософії, математиці, і дебютує як письменник. У 1938 арештований гестапо, через три тижні після протестів світової громадськості, зокрема Джеймса Джойса, був звільнений і виїхав до Великої Британії а потім США. Прийняв католицизм. Головною темою творчості Броха стала криза і розпад цінностей австрійського суспільства 1880—1930-х років.

Гальковскі Генрик (Henryk Nalkowski, 1951 - 2009) - Народився у Кракові у єврейській родині. За освітою був архітектором, але вивчав і філософію. Був секретарем краківського відділення Суспільно-культурного товариства польських євреїв, активним членом Єврейської громади Кракова, співтворцем Ашкеназького інституту та співзасновником видавництва Австерія, Краків. Багато працював як автор та перекладач.

Герцмановскі-Орландо Фріц фон (Fritz von Herzmanovsky-Orlando, Friedrich Josef Franz Ritter von Herzmanowsky, 1877 , Відень 1954, замок Рамец коло Мерану, Schloss Rametz bei Meran) – австрійський письменник і журналіст. Писав неobarокову, дуже австрійську прозу. Його творчість складна, повна алюзій і посилань, езотерики та містики. І саме цим вона якнайадекватніше відтворює атмосферу упадку Австро-Угорської імперії.

Кратохвіл Мілош В. (Miloš Václav Kratochvíl, 1948, Прага) чеський письменник, редактор, сценарист. Автор дилогії «Європа кружляла у вальсі» та «Європа у окопах».

Прашль-Біхлер Габріель (Pre-schl-Bichler Gabriel) – австрійська письменниця, авторка популярних книг, що стосуються приватного життя епохи Австро-Угорської імперії.

ЧИСЛА НЕЗАЛЕЖНОГО КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ЧАСОПИСУ «І»:

№1 ДУХОВНІ ОСНОВИ ЄВРОПИ
КВІТЕНЬ 1989
№2 ДУХОВНІ ОСНОВИ ЄВРОПИ
СІЧЕНЬ 1990
№3 ДУХОВНІ ОСНОВИ ЄВРОПИ
ЛЮТИЙ 1990
№4 ДУХОВНІ ОСНОВИ ЄВРОПИ
БЕРЕЗЕНЬ 1990
№5 ДУХОВНІ ОСНОВИ ЄВРОПИ
ГРУДЕНЬ 1992
№6 ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР УКРАЇНИ
ТРАВЕНЬ 1995
№7 POST - РИМ, ВІЗАНТІЯ РОСІЯ
ТРАВЕНЬ 1996
№8 ЮДЕЇ, ЄВРЕЇ, ГЕБРЕЇ
ЖОВТЕНЬ 1996
№9 СЕРЕДНЯ ЄВРОПА. АВСТРІЯ ПІСЛЯ АВСТРІЇ
ГРУДЕНЬ 1997
№10 УКРАЇНА-ПОЛЬЩА. НАПРИКІНЦІ СТОЛІТТЯ
ЛЮТИЙ 1998
№11 УКРАЇНА-ПОЛЬЩА. РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ,
ТРАВЕНЬ 1998
№12 УКРАЇНА-ПОЛЬЩА-ФРАНЦІЯ-НІМЕЧЧИНА
РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ-2
ЖОВТЕНЬ 1998
№13 НОВА ЄВРОПА. ЄДНІСТЬ У РОЗМАЙТТІ,
ГРУДЕНЬ 1998
№14 УКРАЇНА-ПОЛЬЩА. РОЛЬ ТА МІСЦЕ У
ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІНТЕГРАЦІЇ
ЛЮТИЙ 1999
№15 ЮГОСЛАВІЯ КОСОВО, ЄВРОПА
ГРУДЕНЬ 1999
№16 ПРАВИ ТА ЄВРОПА
ТРАВЕНЬ 2000
№17 ГЕНДЕРНІ СТУДІЇ
ВЕРЕСЕНЬ 2000
№18 УКРАЇНА, РОСІЯ, БІЛОРУСЬ: ТРИ ПРОЕКТИ
ЖОВТЕНЬ 2000
№19 ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ ТА УКРАЇНА
ГРУДЕНЬ 2000
№20 УКРАЇНА, ЕС, КОРДОН, 2000 + ?
БЕРЕЗЕНЬ 2001
№21 ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО. УКРАЇНА 2001
СЕРПЕНЬ 2001
№22* 10 РОКІВ «ПРОЕКТУ УКРАЇНА»
ВЕРЕСЕНЬ 2001
№22** 10 YEARS OF «PROJEKT UKRAINE»
ГРУДЕНЬ 2001
№23 ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА УКРАЇНА,
БЕРЕЗЕНЬ 2002
№24 ПОКОЛІННЯ І МОЛОДІЖНІ СУБКУЛЬТУРИ
ТРАВЕНЬ 2002
№25 НАСИЛЬСТВО, ВЛАДА, ТЕРОР
СЕРПЕНЬ 2002
№26 ТОПОС ПОРАЗКИ
ЖОВТЕНЬ 2002
№27 ГЕНДЕР.ФЕМІНІСТІТЬ.МАСКУЛІНІСТІТЬ
СІЧЕНЬ 2003
№28 ВОЛИНЬ 1943, БОРОТЬБА ЗА ЗЕМЛЮ
КВІТЕНЬ 2003
№29 GENIUS LOCI. ЛЬВІВ, LEOPOLIS, LEMBERG, LWOW,
СЕРПЕНЬ 2003
№30 МАНІПУЛЯЦІЯ СВІДОМІСТЮ
ВЕРЕСЕНЬ 2003
№30* МАНІПУЛЯЦІЯ СВІДОМІСТЮ
МОЛОДІЖНИЙ ВИПУСК, ГРУДЕНЬ 2003
№31 РОСІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ,
ЛЮТИЙ 2004
№32 СОЛОДКА СВОБОДА СЛОВА
КВІТЕНЬ 2004

№32* КОРУПЦІЯ МІНУС СВОБОДА
СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК, ТРАВЕНЬ 2004
№33 ГЕНДЕР, ЕРОС, ПОРНО
ТРАВЕНЬ 2004
№33* ЕРОТИКА
ЛІТЕРАТУРНИЙ ВИПУСК, ЧЕРВЕНЬ 2004
№34 РЕВОЛЮЦІЯ, ЕВОЛЮЦІЯ, СТАГНАЦІЯ
ВЕРЕСЕНЬ 2004
№35 МОВА НІМОЇ КРАЇНИ
БЕРЕЗЕНЬ 2005
№36 ГАЛИЧИНА - КРАЇНА МІСТ
ВЕРЕСЕНЬ 2005
№36* ГАЛИЧИНА - КРАЇНА ЛЮДЕЙ
ТРАВЕНЬ 2005
№37 СТРАХ
ЧЕРВЕНЬ 2005
№38 МОЛОДІЖНІ СУБКУЛЬТУРИ
ЛИПЕНЬ 2005
№39 УКРАЇНА ЯК СУБ'ЄКТ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ГРИ
ЛИСТОПАД 2005
№40 УКРАЇНА - РІК ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ
ГРУДЕНЬ 2005
№41 ПІСЛЯ ЧОРНОБИЛЯ
БЕРЕЗЕНЬ 2006
№42 ГАЛИЦЬКИЙ УСЕ-СВІТ
ЧЕРВЕНЬ 2006
№43 ХРОНІКИ ГАЛИЦЬКОГО МІСТЕЧКА
ВЕРЕСЕНЬ 2006
№44 ЗА-КАРПАТСЬКИЙ УСЕ-СВІТ
ВЕРЕСЕНЬ 2006
№45 У ПОШУКАХ ВТРАЧЕНИХ ЕЛІТ
ГРУДЕНЬ 2006
№46 КУЛЬТ МОЛОДОСТІ
БЕРЕЗЕНЬ 2007
№47 ЛЬВІВСЬК І ЙОГО ЛЬВІВЦІ
СЕРПЕНЬ 2007
№48 ГЕБРЕЙСЬКИЙ УСЕ-СВІТ ГАЛИЧИНИ
СЕРПЕНЬ 2007
№49 ВОЛИНСЬКИЙ УСЕ-СВІТ
ЖОВТЕНЬ 2007
№50 УКРАЇНА - ЕС: ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ
ГРУДЕНЬ 2007
№51 ГЕБРЕЙСЬКИЙ ЛЬВІВ
КВІТЕНЬ 2008
№52 ПОЛЬСЬКИЙ УСЕ-СВІТ ГАЛИЧИНИ
ГРУДЕНЬ 2008
№53 КУЛЬТУРА МАЄ ЗНАЧЕННЯ
ГРУДЕНЬ 2008
№54 ВІЛЬНІ МУЛЯРІ, МАСОНИ
ТРАВЕНЬ 2009
№55 ФРАНКО-СТАНІСЛАВІВ
ЛИПЕНЬ 2009
№56 ЧЕРНІВЦІ-CZERNOVITZ-CERNAUTI-צ'ערנאָוויץ
СЕРПЕНЬ 2009
№57 САДИБИ РОДУ ФРЕДРО-ШЕПТИЦЬКИХ
ГРУДЕНЬ 2009
№58 БАГАТОКУЛЬТУРНИЙ ЛЬВІВ
ГРУДЕНЬ 2009
№59 ПАСТКИ СВОБОДИ СЛОВА
ГРУДЕНЬ 2009
№60 УКРАЇНА-ЕС, УКРАЇНА-НАТО
СІЧЕНЬ 2010
№61 УКРАЇНА-ЧОРНЕ МОРЕ, УКРАЇНА-КРИМ
БЕРЕЗЕНЬ 2010
№62 КОЛОМІЯ-KOLOMEJA-KOLOMYJA-קאלאמייא
ЛИПЕНЬ 2010
№63 ТЕРНОПІЛЬ-TARNOPOL-TARNOPOL-טארנאָפּאָל
СЕРПЕНЬ 2010
№64 УКРАЇНА-ЕС: ТРАНСКОРДОННА ГАЛИЧИНА
СЕРПЕНЬ 2010
№65 ФРАНЦ ЙОЗЕФ І. ПРИВАТНО
КВІТЕНЬ 2011

НЕЗАЛЕЖНИЙ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС
Число 65
2011

Головний редактор
Тарас Возняк
Художній редактор
Тарас Матіїв

Редакція часопису «І»
не рецензує надіслані матеріяли

Для контакту:

e-mail: info@ji.lviv.ua

В інтернеті:

<http://www.ji-magazine.lviv.ua>

<http://www.ji.lviv.ua>

Віддруковано з готових діапозитивів. СПД Кичма І.В.
м. Львів, вул. Зелена, 162
E-mail: kychma@lviv.farlep.net, тел.: +38 (032) 244-21-41

Підписано до друку 11.05.2011. Друк. офсет. Тираж 1000. Формат 84x90 1/16. Зам.